

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN OG MARIUS KRISTENSEN

1923

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

F. OHRT, Cyprianus. Hans Bog og hans Bøn.....	1
F. ORLUF, Geflonmythen hos Brage den Gamle	22
MARIUS KRISTENSEN, Bemærkninger til nogle af Peder Låles Ordsprog	31
HENRIK USSING, Danske Stednavnes Retskrivning.....	49
VILH. LA COUR, Hejmdals Navne	61
CARL BJÖRKMÄN, Tre brev från H. C. Andersen till Atterbom.....	69
JOHAN MISKOW og VIGGO BRÖNDAL, Sigøjnersprog i Danmark.....	97
HANS AAGE PALUDAN, Christian Barnekov-Motivet i spanske Sagn og Viser..	146
Studier over vore ældste Visehaandskrifter.....	153
I. H. GRÜNER NIELSEN, Om Paalideligheden af Visehaandskriftet „Karen Brahes Folio“	153
II. E. KROMAN, Jens Billes Visebog.....	170

KULTUR OG FOLKEMINDER

Cyprianus. Hans Bog og hans Bøn (<i>F. Ohrt</i>).....	95
Yrsa og Rolv Krake (<i>S. N. Hagen</i>)	180
Om Galdersange [Ivar Lindquist] (<i>F. Ohrt</i>)	183
Lægebøger [Evald Tang Kristensen] (<i>J. W. S. Johnsson</i>)	186

FRA SPROG OG LITTERATUR

Samsøs Stednavne [Stednavneudvalget] (<i>Johs. Steenstrup</i>)	39
En Replik (<i>Georg Christensen</i>)	45
Nyt Fund af dansk Middelalderlitteratur [Ragnar Lindstam] (<i>Marius Kristensen</i>).....	48
Den bestemte Artikels Oprindelse og Brug [Gudm. Schütte] (<i>Viggo Brøndal, Peter Skautrup og Marius Kristensen</i>)	75
De tre Helligaftener (<i>Hans Briz</i>).....	92
Løt. Et Stednavn fra Vendsyssel (<i>Gunnar Knudsen</i>)	92

CYPRIANUS. HANS BOG OG HANS BØN

AF

F. OHRT

H. F. FEILBERG har for tredve Aar siden skrevet en udførlig Afhandling om Cyprianusbøgerne i Bjerges Aar bog for dansk Kulturhistorie 1891. Jfr. ogsaa hans Artikel om Æmnet i Ordbog over jyske Almuesmaal. Det var mit Ønske, til hans 90 Aars Dag i Danske Studier at have kunnet give — som Udtryk for min Taknemmelighed — en lille udfyldende Artikel om Cyprianus. Dette blev ikke naaet, og Artiklen er først udarbejdet et Aar efter Feilbergs Død. Han har især dvælet ved Almuens Forestillinger om disse Bøger; her skal et andet Punkt tages for: I hvilket Forhold staar vore Heksebøger selv til Cyprianus' Navn og til Legenden om ham? Siden Abr. Kalls Tid (c. 1790) er dette Spørgsmaal ikke taget samlet op.

1. DE GAMLE MESTRE

Nutiden tørster efter hvad nyt er, nye Tanker og nye Personligheder. Og vi regner det for en ret selvfølgelig Sag, at en Forfatter sætter sit Navn paa Titelbladet og derved tager Ansvar for det i Bogen som er hans eget, som er noget nyt. I svundne Tider møder vi ofte en anden Værdsættelse: da er det gamle højest i Kurs; og Forfatterne — selv de som bringer virkelig nyt — dølger stundom deres Navn og sætter et af Fortidens store Navne i Stedet. Saa føler de sig sikrere paa Læsernes Tillid og Gunst. „Bedraget“, som Nutiden ser deri, føles ikke under de Forhold; man kan ligesaa vel tale om „Ydmyghed“: Forfatteren ønsker ingen Ære for sin egen Person. De jødiske og kristne Folks Historie kender Eksempler nok paa sligt, især indenfor Religionens, tildels indenfor Videnskabens (saaledes Medicinens) Verdener. Og det samme træder os

i Møde, atter og atter, indenfor endnu et Aandsomraade, en dunkel Verden der støder op baade til Religionens og til Videnskabens Riger, nemlig Magiens. Dens Samlinger af Aandebesværgelser, af Kure, af Læge- eller Skadeformler søger at vinde Tiltro ved at fremtræde under store Fortidsmestres Navne, Mænd der efter Overleveringen har kunnet byde over Aander og over Naturens Kræfter eller endog skrevet magiske Bøger.

Blandt saadanne Fortidsmestre rager enkelte ganske særlig frem. Saaledes Moses, som efter Bibelens Udsagn gjorde Under paa Under og overbød de ægyptiske Troldmænd. Eller Salomon, som var visere end alle Østerlændinge og Ægyptere og som kendte alle Planter og Dyr (2den Samuels Bog Kap. 4). Og Cyprianus, den hedenske Troldmand fra det syriske Antiokia i Romerkejseren Claudius' Dage, han hvis djævelske Forførelseskunster prællede af mod den kristne Jomfru Justinas Tro og Bøn, saa at han greben af denne større Magt omvendte sig og brændte sine slemme Bøger. Blev han mon som kristen ikke ligesaa stor en Lys-Magier som han ifølge Legenden før havde været Mørketroldmand? Hans historiske Tilværelse er helt usikker; allerede fra 4de Hundredaar af ser vi ham idelig forvekslet med den ganske umagiske Bisp af samme Navn fra Kartago († 258). I Middelalderen rager særlig Albert den Store frem, den svabiske Dominikaner fra 13de Hundredaar, der havde slugt jødisk og arabisk Filosofi, kendte Dyr og Vækster som en anden Salomon og skal have drevet det til at konstruere et talende Hoved i Køl. Endelig en Faust, den omrejsende Vismand paa Luthers Tid, der faktisk brystede sig af overnaturlig Viden og Magt, og som døde paa hemmelighedsfuld Maade — hentet af den Onde med hvem han havde sluttet Pagt.

Vi hører da ogsaa, at Stormestre som disse ned gennem Tiderne har været brugte som Garantnavne i magiske Bøger. Moses maaske ikke særlig ofte i ældre Tid¹, des mere i Tyskland i det sidste Par Hundrede Aar, hvor „6te og 7de Mose Bog“, en Samling Værneord sammensatte af hebræiske Bogstaver, har været yndet. — Om Salomon veed allerede i 1ste Hundredaar Jøden Josefus, at han skrev Besværgelser mod Aander og Sygdomme; fra Oldtidens Slutning kendes et magisk „Salomons Testamente“, fra Middelalderen en „Salomons Nøgle“, siden længe en gængs

¹ Jfr. dog Kiesewetter: Faust in der Geschichte und Tradition S. 319; til dette Skrift henvises vedrørende de i Stykke 1 nævnte magiske Bøger.

Titel for latinske¹, franske og tyske Tryllebøger. Paa dansk møder vi den vise Konges Navn i Særoverskrifter indenfor et stort, lærd magisk Haandskrift, der tilhører Tang Kristensen: Salomonis Lif-Gørtel, Salomons Archiv etc. — At Middelalderens Sluttid kendte en Tryllebog under Cyprians Navn, fremgaar af Mænd som Tyskerne Trithemius' og Agrippas Meddelelser² fra Beg. af 16de Hundredaar. Ellers er det især Danmark og Norge der har slaaet sig paa denne Mesters Navn, hvorom i det følgende. — „Albertus Magnus“, bevidnet i denne Sammenhæng ligesaa tidligt som Cyprian, er indtil Nutiden saare yndet i Tyskland, hvor en trykt Heksebog bærer hans Navn. Hos os findes mig bekendt kun et lille Hæfte³ fra Gaarden Rosenlund paa Fyn „Nogle af Alberti Magni naturlige Videnskaber“; det handler dog mest om Fugle og er vel en Udløber af det naturhistoriske Værk der udkom i Lyon 1596 under Alberts Navn. — Faustbøgernes forjættede Land er, som rimeligt, Tyskland, hvor fra 17de Hundredaar af Aandemaningsbøger groede op dækkede af Fausts Navn; den ældste af dem er „Magia naturalis et innaturalis“, Passau 1612⁴, som formentlig virkelig stammer i al Fald fra Fausts Disciple. Hos os pynter „2den Del“ af den udbredte Nordjyske Cyprianus sig med Særtitlen „Sortkunster af Doctor Johan Faust“⁴.

2. CYPRIANUS' BOG

Fremfor alle de magiske Mestre er det Cyprianus der er bleven populær i Danmark, og det i den Grad at „en Cyprianus“ i nyere

¹ I vort kgl. Bibliotek bl. a. (fra 17de Hdr.?) Thott 625, 4to Clavicula Salomonis, og Thott 627, 4to Libri sapientissimi Salomonis. ² Trithemius' Antipalus maleficiorum af 1508 (Udg. Mainz 1605 S. 295): De fire Kongers Bog; „dette forbandede Værk vover man at tilskrive den hl. Martyr C.“. Agrippa se Kiesewetter S. 88. Paastanden i den hos Scheible Das Kloster II 835 fl. meddelte Cypriani citatio angelorum: (trykt) „i Paris 1508“ er vel Paahit. — A. Olrik i Salmonsens Leksikon skriver under „Cyprianus“: „Allerede ved Middelalderens Begyndelse fandtes der Troldbøger under C's Navn; saadanne haves nu i latinske og græske Haandskrifter fra 13de Aarhundrede“. Her kan vel ikke være tænkt paa andet end Cyprianusbønner (nedenfor Stykke 3), som rigtignok ikke godt kan kaldes Troldbøger. ³ Desuden et tysk Haandskrift i vort kgl. Bibl. Thott 636 a, 4to „Ein Tractat des Alberti Magni“ (magisk). ⁴ Danmarks Trylleformler I S. 109. Stavemaaden er ovenfor og i alle følgende Prøver fra danske og norske Heksebøger (undtagen Cyprians Bøn St. 3) normaliseret. Hvem er Jakob Ramel, som Nordjysk Cypr. gør til Forfatter af sin „3dje Del“?

Tid er omtrent enstydig med en Tryllebog¹. Eksempler fra Almuetale i 19de Hundrebaar er samlede i stort Tal hos Feilberg i de ovennævnte Artikler. I Købstad- og Overklassens Mund betyder Ordet nu vel nærmest en folkelig Heksebog, saadan som Landalmuen har (haft) dem; i sidstnævntes Mund betød det indtil Nutiden tillige den lærde Bog som Pastorer og Doktorer mentes at kunne mane og hekse efter. — Ikke helt faa yngre folkelige danske og norske Heksebøger som maaske først er sammenskrevne i 19de Hundrebaar, fører virkelig Navnet paa deres Titelblad². Ganske særlig udbredt er i Jylland „Cyprianus“ blevet gennem den kloge Mand i Hørbylund ved Sæby, Chr. Steendahl c. 1820, som skal have afskrevet ett og samme Haandskrift over hundrede Gange; i Nutiden kendes mindst ti Eksemplarer der middelbart eller umiddelbart maa stamme fra hans Pen. Denne „Cyprianus P. P. P.“ viser os Oldtidens store Magus paa hans Verdensvandringssidste og laveste Trin: Bogen indlader sig ikke paa at mane Aander frem, den bringer mest blandede Kure og adskillige gamle folkelige Signelser.

Gaar vi tilbage til 18de Hundrebaar, møder vi i dettes sidste Tiaar flere Vidnesbyrd — vel nok de ældste fuldt sikre — om at Ordet var almindelig udbredt i den danske Almue. Pastor Junge, født 1760 (paa Fyn), bruger det, flertalsbøjjet, i sin Bog af 1798 om den nordsjællandske Landalmues Karakter, ved Omtalen³ af en „klog“ Mand: han „er ligesaa navnkundig her [i Nordsjælland] som fordem Jørgen Korseberg [1704—89] og Mads Veierup i Fyen med deres Cyprianusser“. Fra c. 1790 stammer Abraham Kalls (født 1743) Afhandling⁴ „Formodninger om de hos vor Almue under Cyprians Navn forekommende magiske Bøger“. Ifølge Kall kendtes paa dansk dengang to forskellige Slags Cyprianus, en lærd, aandemanende, og en folkelig, der „uden just at incommodere [ulejlige] Fanden selv med at komme kan udrette mange i en Landhusholdning brugbare Ting“; den er derfor „mere afholdt“ end hin. Kalls Oplysninger refereres kort efter af Nyerup (f. 1759 paa Fyn) i

¹ Med Undtagelse af Feilbergs jyske Ordbog optager ingen dansk Ordbog fra ældre eller nyere Tid Ordet. ² Om Enkeltheder se F. Ohrt Danm. Tryllefm. I—II og Bang Norske Hexeformularer. De paagældende yngre danske Haandskrifter er I Kildene 78, 83, 91, II Kilde (17) 18 (?); de norske er Bangs M, N, NN, T, Ø. ³ Ellekildes Udgave i Danmarks Folkeminder Nr. 13 S. 193. ⁴ Indgaar i Det kgl. Videnskabernes Selskabs Skrifter Ny Serie V, 1799, S. 89—104.

„Iris“ Aargang 1795¹; han bruger endog Udtrykket „den over den hele danske Bondeverden saa bekjendte Cyprianus“, som han forøvrigt mener, i Virkeligheden er en meget sjælden Bog.

Ingen af disse Forfattere nedlader sig til at omtale den trykte danske Cyprianus², der dog havde foreligget siden 1771, ganske vist et tarveligt Spekulationsforetagende (paa 32 Sider lille Oktav), der skyldes Prokurator Søren Rosenlund og er en Blanding af smaa Heksebogsuddrag og Stykker forfattede af ham selv. Titlen er „Sybrianus P. P. P. [etc.] Malmø 1771, prentet hos Henrich Smed“ (i Virkeligheden København hos M. Hallager). Den tilstræber et vist lærd Præg. Trods sit tynde Indhold blev denne trykte Bog stærkt efterspurgt af dansk Almue (muligt dog mere udbredt ved Afskrivning end ved Salg); Uddrag af dens Tekst rundt i 19de Hundreedaars haandskrevne Heksebøger vidner derom; den førnævnte Steendahlske Række Haandskrifter har laant dens Titel. Rimeligt nok skyldes den Fortrolighed hos Almuen med Cyprianusnavnet som 1790-tallets Forfattere bevidner, tildels netop Rosenlunds Bog; paa den anden Side kan Prokuratoren dog have valgt dennes Titel netop med Henblik til, at Navnet var hans forventede Kunder kendt og skattet iforvejen og vilde hjælpe til at lirke de 8 Skilling den kostede, ud af deres fast tilsnørede Pengekat.

Allerede før Rosenlunds Tid fandtes der i al Fald Heksebøger med Titelen Cyprianus. Et ret anseligt Kvarthaandskrift³ fra c. 1750 bærer Overskriften „Cyprianus, den over al Verden vidt berømte Sortekunstner [etc.] trykt udi Stavanger i Norge Anno 1699“. Det har i mer end hundrede Aar været i Norge, men er (trods Titlen) vistnok ført derop fra Danmark. Vi er her imidlertid ikke længer paa Trappens nederste Trin; Haandskriftet har tilhørt Folk af Overklassen, Indholdet er vistnok samlet af en Officer og staar paa Overgangen mellem folkelig og lærd Type; foruden Stykker om Elskov og Vaaben m. m. bringer det en Del Djæвле- og Tyvsmaninger. Der er ogsaa andre Haandskrifter i Norge fra 18de Hundreedaar med Titlen Cyprianus⁴. Ja helt til 17de Hundreedaars Midte kan vi følge denne Navneskik tilbage i dansk-norske Haandskrifter. Vel fra c. 1690 er „Cyprianus [etc.], Wittenbjerg Aar 1607“ i vort kgl. Bibliotek (Thott 240, 8vo), i sin Tid brugt

¹ Genoptrykt i hans Almindelig Morskabslæsning 1816 S. 194. ² Danm. Trfml. I Kilde 41. ³ Bangs U*; senere Afskrifter af omtrent samme Tekst er Bangs U og Danm. Trfml. I Kilde 69. ⁴ Bangs I, W, e og eft S. XXXV omtalt.

i Numedalen i Norge; et enkelt Afsnit har desuden Særtitlen „Cyprianus' Kunstebog“. Endnu ældre, fra c. 1650, er et Haandskrift af væsentlig samme Indhold „Cyprianus' Formaning“ i Kristiania, fundet under Taget ved Nedrivning af et gammelt Hus i Tinn, ligeledes i Numedalen¹. Begge Haandskrifters Sprog er væsentlig rent dansk. Ogsaa de hører nærmest til Overgangstypen, er dog nærmest lidt folkeligere end det fra c. 1750.

Virkelig lærde Trylleværker under Cyprianus' Navn med systematisk Indvielse i Kunsten at mane Aander og tegne de dertil nødvendige magiske Figurer, har vi ikke bevidnet i Danmark fra saa tidlig Tid, derimod fra 18de Hundredaar, idet Kall omtaler saadannes Forekomst paa dansk Sprog. Nu er mig bekendt kun ett i Behold (fra 18de Hundredaar eller endog senere?), „D. Cypriani Practica eller Aanders Tvang, trykt i Passau 1410, 8vo“, er Sær-afsnit i Tang Kristensens i Stykke 1 omtalte store Haandskrift².

Lad os i Forbindelse med disse ældste Cyprianus'er kaste et Blik paa hvorvidt danske Forfatteres Udtalelser fra ældre Tid end den trykte Cyprianus kan yde os nogen Vejledning. Holberg har i „Hekseri eller blind Allarm“, 3dje Akt, dette Ordskitte mellem Vinhusvæerten og „Herren“, som tror at staa overfor en Doktor i Magien:

Herren. Monsieur, hvem holder han mest af udi den Profession, enten Albertus Magnus eller Cyprianus?

Værten. Cyprianus? Jeg kender ingen af vor Profession her i Byen, hedder Cyprianus.

Senere spørger Herren: „Har han ikke læset Albertum Magnum? Det er dog en berømt Autor in magia naturali“.

Talen er altsaa snarere om lærd Magi end om folkelige Heksebøger — skønt Værten ogsaa formenes at kunne vise Tyve igen og kurere Sygdom. Det er heller ikke givet, at Holberg har tænkt sig hele „Galleriet“ vide Besked med hvem Cyprianus var.

Ole Lyegaard udgav 1712 en lille latinsk Bog med den

¹ De to Hskrr. er Danm. Trfml. I Kilde 29 og Bangs F; „c. 1650“ mener Bang S. IV, S. XXXVIII staar „c. 1660“. ² Dette og Sorøhaandskriftet „Det rette Baand“ [etc.], se Danm. Trfml. I S. 8 og 538 er vel de eneste højmagiske Hskrr. paa dansk der overhovedet foreligger. — Eggert Olafsens og S. Povelsens Reise igiennem Island I S. 465 fl. (Sorø 1772) siger, at Cypr. paa Island i 17de Hdr. var en kendt Bog. Her er vel Tale om latinske lærde Tryllebøger, idet C. nævnes paa Linie med Albertus, Cardanus og Agrippa.

saare lærde Titel „Lemmata et meletemata“ ๑: Emner og Øvelser (til Disputats). Han tilbyder bl. a. at forsvare fra Katedret den Paastand, at „den magiske Bog der sædvanligt kaldes Cyprianus, ikke stammer fra Kirkefaderen, men fra Ulysses eller et lignende Utske (gorgoneum caput)“. Denne underlige Tanke skyldes sikkert Optrinnet i Odysseens ellefte Sang, hvor Odysseus (Ulysses) maner døde frem; og det tyder atter paa, at Cyprianus ogsaa for Lyegaard staar som et højmagisk, „nekromantisk“ Værk, en Bog for de lærde med Døde- og Aandemaninger. Han hævder videre, at Bogen „fra gammel Tid af er bleven læst, opbevaret og brugt i Danmark“; sine Grunde har han mulig fremført ved mundtlig Disputats; nu staar desværre alle de af os der ikke er indviede i den gamle og evig unge Kunst fra Odysseen XI, afskaarne fra at lære dem at kende.

Endnu ældre danske Forfattere fører os ikke videre. Chr. Brun, Præst i Nyborg († 1592), siger i et efterladt latinsk Haandskrift¹, at de Tegn som skal gaa forud for Verdens Ende, kan efterses i „Cyprianus' 12 Bøger“: Folk skal være uden Fromhed, de fattige uden Ydmyghed o. s. v. Her er ikke Tale om en Tryllebog, men sigtes til et Arbejde der tilskreves Kirkefaderen Cyprian: „De XII abusivis saeculi“². — Christiern Pedersen genfortæller i sin Postil³ blot den gamle Legende og taler ikke om Cyprians Forfatterskab.

Baade Heksebøgerne selv og ældre Forfatteres Omtale peger, som vi har set, foreløbig i Retning af, at Cyprianus' Navn i Danmark først er givet til en lærdere Type og siden overført til folkeligere Typer af Kunstbøger. Hvorfra, hvornaar og hvorledes er Navnet overhovedet kommet til Danmark og Norge? Paa disse Spørgsmaal har allerede for 130 Aar siden Abr. Kall i ovennævnte lille Skrift givet gode Svar; Nutidens fyldigere Kendskab har delvis stadfæstet hans Syn; først i vort Stykke 3—4 vil vi komme til et Moment som er undgaaet ham, idet han næppe kendte det paagældende Stof. Navnet — hævder Kall — er kommet til os fra Tyskland; dær er det ikke just gængs, især ikke i nyere Tid, men har dog været kendt. Som nævnt i Stykke 1 omtaler tyske

¹ Uppsala Univbibl. H 121. Bl. 8—9; en Del deraf, men ikke ovenstaaende, er meddelt i Saml. til Fyens Hist. VII 233. ² Udg. i Texte u. Untersuchungen z. Gesch. der altchristl. Literatur III 4 (1910) S. 32. ³ Danske Skrifter ved Brandt og Fenger I 338.

Forfattere fra 16de Hundredaar cyprianske Tryllebøger. Just ved den Tid levede den Tysker der skulde blive een af Verdens Stormestre i Aandemagi, Dr. Faust. Fra 17de Hundredaar dukker, som vi har hørt, aandemanende Bøger under Fausts Navn op. De fører ofte Titelen „Helvedtvang“ (Höllenzwang), fordi de giver Kraft til at tvinge Helvedmagter. Enkelte af de tyske Helvedtvangebøger — med væsentlig samme Indhold som de Faustske — gaar imidlertid under det ældre Mesternavn, Cyprianus'. Kall har i et tysk Auktionskatalog set Titlen „H. W. Cypriani Höllenzwang, Leipzig (1)559“, Bogen var indbundet sammen med en Dr. Fausts Helvedtvang; den danske lærdes Formodning, at H. W. Cyprian var det borgerlige Navn¹ paa Bogens virkelige Udgiver eller Oversætter, men blev opfattet som Troldmandens (om jeg har forstaaet Kall S. 103 fl. ret), er den eneste Snurrighed i hans meget dygtige og grundige Artikel. Hertil kan vi føje, at vort kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml. 69, 8vo) ejer et pragtfuldt tysk Pergamenthaandskrift „Julius Cyprianus der XII², D. J. Faustus dreifacher Höllenschwang“ med mystiske Tegn og Dæmonbesværgelser (fremlagt 1803 ved Vorgaard Birketings Ret). Man jævnføre ogsaa ovennævnte danske „Cypriani Aanders Tvang, Passau“, hvor baade Titel og paastaaet Trykkested dækker Fausttypen. Ifølge en Meddelelse³ fra 1840 har man i Meklenburg kendt et nu tabt Eksempplar „Von Cyprian der (!) Weltweisen Höllenzwang, ist gedruckt zu Lion 1530“ (Trykkestedet her snarest fra Albertustypen)⁴. — Det 17de og 18de Hundredaars tyske Cyprianbøger kan da betragtes som ommærkede Varianter af de Faustske Helvedtvangebøger; Kall kender danske Oversættelser under Cyprians Navn af saadanne Faustskrifter. Muligt var det vel ogsaa — hvad Kall ikke berører — at Forholdet oprindeligt er det omvendte: Faustbøgerne optog Titelen „Helvedtvang“ fra enkelte ældre (nu tabte) Cypriansbøger, delvis ogsaa deres Indhold,

¹ Paa Holmens Kirkegaard i København findes en Gravsten over en Cypriansen. Som borgerligt Navn maa C. stamme fra Kirkefaderen Cyprianus, der for Resten kan findes paakaldt i tyske Signelser (t. Eks. „Goit und der heilige Cyprian“ i Württembergische Vierteljahrshäfte XIII Losch Deutsche Segen Nr. 207; anderledes Franz Die kirchl. Benediktionen II 139). ² Jfr. Chr. Bruns Udtryk ovenfor?? ³ Jahrbücher für meklenb. Geschichte V. 109. ⁴ Jfr. Kall S. 93. — Alfr. Lehmann, Artiklen Cypr. i Salmonsens Leksikon, har altsaa ikke Ret i, at kun de i Danmark og Norge fundne (tyske) Eksempplarer bærer Cyprians Navn, mens alle de tilsvarende i Tyskland skulde bære Fausts. Det ser næsten ud, som tænker han sig Navneskiftet foregaaet i Norden.

og fortrængte i Tyskland snart næsten ganske Cyprians Navn; forinden reddede delte sig dog op til Danmark.

Om Cypriannavnets Overførelse fra de lærde til de folkeligere danske Bøger udtrykker Kall sig saaledes: „Da Cyprian engang var blevet en klassisk Forfatter i Magien, har man villet skaffe dette elendige Tøi Tillid ved at udgive det for hans Arbeide“. Det er Folkebøgerne Kall stempler som elendigt Tøj; i den højere Magi, den han dog regner for „Overtroens Misfostere“ er han som Historiker saa interesseret, at han giver en Mand „absolut Commission“ til at købe hin H. W. Cyprians Helvedtvang ved en Auktion i Tyskland.

Endnu kan dog spørges: Kender tysk Almue da slet ikke til Cyprianus, saa at ogsaa den „plattere“ danske Brug kunde skyldes tysk Indflydelse? De to eneste Eksempler i den Retning, som jeg kender, findes i Müllenhoffs Sagnværk fra vore gamle Hertugdømmer¹. Snedker Wiese i Siseby Sogn i Svans havde studeret Cyprianus og forheksede et Hus. Men Svans er gammel dansk Folkegrund, hvor vort Sprog vistnok taltes endnu ind i 18de Hundredaar. — En Cyprianus findes under Plön Slot, en anden i Flensborg; Forfatteren levede paa en dansk Ø og skrev ni Bøger i gammeldansk Sprog med Hekseri og Trolddom (meddelt af en Mand i Husum). Det kan jo vanskeligt kaldes tysk Tradition.

Et længe fastholdt Træk i vore danske Cyprianus'er, lærde og folkelige, fælles med Faustbøgerne, er Tilføjelsen af et Sted (tysk, senere nordisk) og Aarstal for paastaet Udgivelse i Tryk. „Passau“ i den højmagiske Bog. „Wittenbjerg 1607“ (Sortskolens Stad) i Numedalshaandskrifterne. utydeligt i det Bangske. „Stavanger i Norge Anno 1699“ i Officersbogen fra 1750. Rosenlund 1771 vælger Malmø, Læge- og Urtebogsforfatteren Henrik Smith's By, og Steendahl fører dette ned gennem 19de Hundredaar. Flere nyere norske Cyprianus'er har tilsvarende Paahit.

3. CYPRIANUS' BØN

Et Navn paa Titelbladet er rigtignok en temmelig udvendig Sag. Men Danmarks og Norges Trylle- eller Signebøger har ned til vore Dage bevaret et langt mere intimt og værdifuldt Minde om den syriske Troldmands Skikkelse, et Skriftstykke hvor han selv

¹ Sagen aus Schleswig etc. S. 556 og 192.

fører Ordet og vifter noget af den gamle Legendes Luftning ind over os. Her taler ikke en aandemanende Cyprianus for at indivi andre i sin lærde Kunst, men den bodfærdige Synder, der bøn-falder Himlen om at afværge al den Mørkets Magt han forhen selv havde udøvet. — Det er en lang — magisk-religiøst set herlig lang, æstetisk set lovlig lang — Bøn eller Besværgelse mod Trold-dom. Den findes i adskillige af vore Haandskrifter; det ældste af dem og enkelte senere har tillige Cyprians Navn paa Titelbladet. Det Afsnit af Bønnen som ene optager os her, er dens første Stykke; det har delvis Præg af en Bekendelse. Hele Bønnen eller Dele deraf findes i nedennævnte danske og norske Haandskrifter, som vi søger at opstille efter Slægtskab. Et yderligere Vidne om dens Forekomst i dansk er vistnok Søren Rosenlund, som i Forordet til sin trykte Bog af 1771 siger: „For at spare Læseren nogen Udgift forbigaaes den gamle Fortale“. Bønnen staar vistnok overalt (ogsaa i vor E?) som Indgangsstykke, henholdsvis eneste Stykke, i Bb kaldes den „Fortale“; og dens Længde vilde ganske vist for-dyret Rosenlunds Bog stærkt.

A. a. Norske Hexeformularer Nr. 1305 i Haandskriftel U* fra c. 1750 (og i U fra c. 1790). b. Otto Møllers Cyprianus S. 1 fl. (Danm. Trfml.¹ I Kilde 69).

B. a. „Codex Georgianus“ (D. Tr. I Kilde 90) vistnok fra 18de Hundredaar. b. Hornstrup Haandskrift, tilhørende Hans Karlsen (D. Tr. I Kilde 65), 19de Hdr., har kun første Stykke. c. Vilh. Carl-sens Haandskrift (D. Tr. II S. 12), vel Beg. af 19de Hdr., mangler første og allersidste Stykke.

C. a. Rosenlundsamlingens Hæfte A (D. Tr. I Kilde 54), er Afskrift af N. Olsens Hskr. fra 1773. b. Samme Samlings Hæfte H 2, vel fra 18de Hdr., mangler første Stykke. c. Ny kgl. Samling 351 c, 4to (D. Tr. I Kilde 52), 18de eller 19de Hdr., trykt i „Cyprianus Bog“ i Kommission hos V. Pio, Kbh. 1870 og 1881, S. 3 fl. d. „Be-gyndelsen til en Cyprianus“ trykt i Tang Kristensen Danske Sagn VI, 1 S. 96 (Kilde?), kun første Stykke.

D. a. Norske Hexefml. Nr. 1307 i U* (og U). b. O. Møllers Cypr. S. 9 fl., „Anden Afløsning“.

E. Norske Hexefml. Nr. 1303 i Hskr. A, 19de Hdr.

F. Norske Hexefml. Nr. 1306 i Hskr. F 3: det Numedalske

¹ Ingen af Varianterne er trykt i dette Arbejde, jfr. I S. 7. Andensteds foreligger de norske, samt Cc og Cd trykte, jfr. ovenfor i Listen.

Hskr. „Cyprianus Formaning“, og i flere yngre Hskrr., men ikke i det andet Numedaleksemplar (Thott 240). Første Stykke mangler. (De øvrige „Cypriansbønner“ hos Bang hører ikke hid).

Tekstformerne A og B staar hinanden i det hele nær. C er noget afvigende, navnlig ret udtværet. D og E er hver for sig betydeligt afvigende fra ABC, dog ikke indenfor første Stykke, „Bekendelsen“. Den bedste og klareste Tekst til denne turde være Hornstruphaandskriftets, Bb, som vi lader følge her. (I Kursiv sættes Ord til Erstatning af aabenbare Meningsløsheder, væsentlig efter de andre Haandskrifter).

„Syprianus' Afløsning¹. Jeg Syprianus i vor Herre Jesu Cristi Navn med saa² min Ihukommelse til ham, den Allerøverste, og bad ham, til hvilken jeg sagde: du est den store Gud, som boer i det store Huus, og lovet af³ den gamle Tid! *Da saae*⁴ du, o Herre, din Tjeners Synd og Ondskab, i hvilken jeg var ned-sunken og ei kjendte dit h(ellige) Navn.“

„I den Tid under Djævelens Magt bandt jeg Skyerne, at det ei regnede paa Jorden, og Jorden ei gav sin Grøde. Jeg bandt Træerne, at de ei gav deres Frugt. Jeg gik til Faarehjorden, at de strax kastede deres *Lam*⁵ før Tiden, og til Qvinder, som var med Foster, *at de ikke kunde føde deres Foster*⁶. Jeg bandt Fiskene i Havet, at de ei kunde vandre i Havets Dybhed.“

„Ved min mangfoldige Ondskab *bedrev*⁷ jeg dette og alle disse Ting. Herre Jesu Cristi! *Nu kjender jeg*⁸ dit Navn, som er hellig, og *jeg*⁹ elsker det og er afvent fra min Onskab og min Synds Mangfoldighed. *Jeg*¹⁰ af mit ganske Hjerte og min ganske Sjæl og min ganske Magt beder, begjærer og formaner dig, min Gud og Herre, befaler *mig i dine Hænders*¹¹ Hellighed, fordi du er den ene Guds eneste Ord. Jeg beder, min Gud, at du sønderbry(der) Skyerne deres Baand og løser dem, at Regnen kan nedsty(rte) paa Jorden, og Jorden kan g(ive) sin Grøde og Træerne deres Fr(ugt), Qvinderne føde deres Foster ubesmittet og Børnene suge deres Moders *Spener*¹², og Fiskene maatte løses, og alle Dyr som røres

¹ Overskrifterne varierer en Del. A tilføjer, at Bønnen „skal læses 3 Søndage om Morgen, førend Solen opstaar“. ² Det oprindelige Udtryk har vel betydet: henvendte e. l. ³ o: fra. ⁴ Efter Aa; Bb: den saa er. ⁵ Efter A og Cc; Bb: Frogter. ⁶ Tilføjet efter flere Hskrr. ⁷ Efter Ba; Bb: heder. ⁸ Efter A; Bb: jeg bekiende. ⁹ Efter A; Bb: jeg sagde jeg. ¹⁰ Efter A og Ba; Bb: bedrev det dette. ¹¹ Ba; Bb: dig i mig i din. ¹² Tilføjet efter flere Hskrr. Spener o: Brystvorter.

paa Jorden, og alt Havet og det i dem er, maatte løses, og det for dit hellige Navns Skyld, og alt ont skal fly fra dem og al Fare, og alle onde Aander ei blive hos *dem*¹.”

„Og hvem denne Skrift bærer paa sig eller lader læse over sig, fra ham skal fly alt ondt og Forgjørelse fra alle hans Been, fra a(lt) hans Arbejde, fra alt hans Qvæg og *Ejendomme*². Og hans Arbejde skal komme ham til gode og beste.“

Det som her har den bedendes Interesse indenfor det gamle Legendestof, er altsaa Modsætningen mellem før og siden: Hedningen der „bandt“ Naturkræfterne, og den omvendte Synder der beder Gud „løse“ dem igen og sikre Frugtbarhed og Tryghed for enhver som hører eller bærer „denne Skrift“. Hvorledes Cyprians Omvendelse gik for sig, er derimod ligegyldigt for den bedende, og selve Omvendelseshistorien er derfor ladet helt uænset.

Derefter følger saa en lang, detailleret Bøn eller Besværgelse mod al Forgjørelse, ligeledes i Jeg-form, men uden Cyprianusnavnet og uden mindste Hentydning til hans Forhold. Den skal ikke meddeles her. De to Skriftstykker, den nys meddelte „Bekendelse“ og „Bønnen“ (som vi for Nemheds Skyld vil kalde dem), er kædede mekanisk sammen; det fælles er kun, at der er Tale om Forgjørelse. Bønnen med dens mange Opregninger af Guds hjælpende Naadegærninger i gamle Dage (efter Bibelens Fortællinger) og af alle de Steder og Stoffer hvor Trolddom kan lure, er i sin Stil i og for sig endnu ældre end „Troldmanden Cyprians“ Dage; den træder os i Møde i Senantikkens jødiske (og hedenske) Bønner og har i hvert Fald delvis sine Rødder langt tilbage i det gamle Østerland.

Hvor udbredt og hvor gammel er nu den Cypriansbekendelse vi her har lært at kende? Formodentlig foreligger der ogsaa paa andre nyere Folkesprog en saadan Tekst; men jeg har ingensteds set nogen offentliggjort eller blot omtalt. Heller ikke har jeg hos andre fundet nogen tilsvarende latinsk Tekst omtalt eller trykt, og der maa dog vel eksistere adskillige saadanne i udenlandske Haandskrifter³. Ett latinsk Sidestykke foreligger i hvert Fald, og det findes i Haandskrift i vort kgl. Bibliotek⁴ og er skrevet med en Haand

¹ Bb: din. — Opr. dog maaske: „din Tjener N. N.“ (jfr. A). ² A; Bb: Syg. ³ Den hos Kall S. 93 efter John Fell omtalte, udgivne „*Secreta Cypriani*“ har mulig hørt hid, jfr. „Løndomme“ S. 15. ⁴ Gml. kgl. Samling 3424, 8vo, Side 2 fl. (jfr. Danm. Trfml. I S. 7). Dr. phil. Frk. Ellen Jørgensen har velvilligt hjulpet mig ved Læsningen.

fra Slutningen af den katolske Tid, c. 1500. Det bringer baade „Bekendelsen“ og „Bønnen“. Den førstnævnte meddeles nedenfor som Anmærkning¹. Teksten staar især dansk Bb og Bc nær (den dækker altsaa væsentlig Hans Karlsens og Vilh. Carlsens sammenlagte Tekster). Bønnen bryder af midt i en Sætning et godt Stykke før Slutningen af de fuldstændige danske Tekster.

Synderen kalder sig i det latinske Haandskrift ikke Cyprianus men Christianus, hvad enten nu Skrивeren har læst fejl eller fundet, at det gamle Navn smagte af Overtro. — Medens to² danske Haandskrifter (Bb, Da) siger, at Gud bor „i det store Hus“, og A-Gruppen „i den store Bygning“, byder den latinske Tekst det indlysende rigtige: „du som bor i et stort *Lys*“ (in magno lumine),

¹ „Hec est absolutio omnium facturarum et incantationum atque vinculo-
rum, quæ tribus dominicis diebus et tribus vicibus ante ortum solis legi debet
et absolvit omnia maleficia et incantationes omnesque facturas laude et virtute
altissimi dei vivi. In nomine patris et filii et spiritus sancti amen. — Ego Cri-
stianus in nomine domini nostri Jhesu Christi providi [sic.] sensum meum et
memoriam meam magis altissimo deo et rogavi eum, de quo dixi: tu es deus
meus, deus magnus, deus fortis, deus omnipotens, qui habitas in magno lumine,
summus et laudabilis abque antiquo tempore! Vidisti, domine, malitiam servi
tui et iniquitates, in quibus mersus fui sub potestate diaboli, et nesciebam nomen
sanctum tuum. — Verum ego Cristianus in illo tempore [nubes] ligabam, et non
pluebant super terre faciem, et terra non dedit fructum suum. Ligabam arbores,
et non fructificabant. Et ego pergebam ad greges ovium, et statim desitabantur;
eciam mulieres pregnantes (Hskr. har: pregnatas) ligabam, et non poterant pa-
rere. Ligabam pisces, et non ambulabant semitas maris. — Per malitiam meam
hec omnia feci. Nunc autem, domine Jhesu Criste, agnovi nomen sanctum
tuum et dilexi illud et conversus sum de multitudine malitie mee et malorum
meorum a toto corde meo et tota anima mea et a totis viribus meis, et maneam
in mandatis tuis et in dilectione tua. Quare rogo et exoro te, deus meus, ut
commendes me in dilectione [tua], quia tu es unicum verbum altissimi patris
tui. Eciam rogo te, deus meus, ut dirumpas vincula nubium et absolvas ea,
ut descendat pluvia super terram, et terra dabit fructum suum, et arbores
fructificent, mulieres pareant filios suos immaculatos, et sugent lac filii matrum
suarum, et pisces maris dissolvantur et animalia, que moventur in aquis, et
omnia volatilia celi et fontes et omnia que in eis sunt, et omnia vincula dis-
solvantur ab eis propter nomen sanctum tuum, et fugiat omne malum et omne
periculum, et omnis spiritus immundus non permaneat apud ea et omnes por-
tantes hoc scriptum. — Qui etiam hos scriptum super se portaverit et super se
legi fecerit, dissolvatur ab eo omne malum et omnis factura ab omnibus sen-
sibus eius, ab omnibus eius animalibus et possessionibus eius et ab omnibus
suis. Et perficiantur opera illius in bonis.“ ² Flere har helt forbigaaet denne
Passus.

jfr. 1ste Timoteusbrev 6,16. Det tyder paa, at de paagældende danske Haandskriftgrupper alle stammer fra een eneste dansk Kilde, hvis Skriver har læst *lius* som *hus*, og at de derigennem ogsaa stammer fra ett og samme latinske Moderhaandskrift.

I hvilken Tid og Egn er saa atter denne latinske Cypriantekst bleven til? Selve Ordlyden siger os maaske ikke noget tydeligt derom. Etsteds, i „Bønnen“, tales om Trolddom gæmt i Saracenernes Grave. Det Ord peger mod Lande der havde nær Forbindelse med Østerleden, og det vilde tillade — men næppe nøde til — at henhføre denne Tekstform til den tidlige Middelalder.

Den latinske Kirkeafdeling kender ganske vist gamle Bønner under „Cyprianus fra Antiokias“ Navn, to i Tallet; og Forskerne sætter deres Oprindelse til en meget tidlig Tid, Harnack¹ saaledes til 5te Hundrebaar formentlig med den sydgalliske Digter Cyprianus som Forfatter, andre vil gøre dem endnu ældre. Men disse Bønner har intet at gøre med vor latinske og danske „Bekendelse“. Snarere kan de kaldes Sidestykker til vor „Bøn“, men er dog begge langt kortere. De bringer intet „overtroisk“ Stof, men bønfaller i almindelige Udtryk om Udfrielse fra det Onde (Bøn I: fra Djævelen, II: fra Synd, Nød og Fjender) under Henvisning til Guds Hjælp overfor den gamle Pagts fromme. Den ene Bøn har ganske vist en kort Syndsbekendelse, men ganske alment holdt og uden Cyprians Navn eller hans Ugærninger.

Alligevel gaar vi ikke forgæves, naar vi nede fra Syden søger et gammelt Sidestykke til vor egen latinske og danske „Bekendelse“: Den lyder os i Møde fra den græske Kristenhed. 1903 offentliggjordes² en græsk Tekst paa Grundlag af flere Haandskrifter, de ældste af dem fra 15de Hundrebaar³. Der er dog næppe Tvivl om, at denne Tekst er adskillige Hundrede Aar ældre⁴. —

¹ Ad. Harnack: Drei wenig beachtete Cyprianische Schriften. Texte und Untersuchungen Neue Folge IV, 1899. (Det ene af de tre er os her helt uvedkommende). Teksterne staar ogsaa bl. a. i Migne: Patrologia Latina IV 985. Uddrag i Franz: Die kirchl. Benediktionen (1909) II 394. Tysk Oversættelse i Michel: Gebet und Bild in frühchristl. Zeit, 1902. ² Af Schermann i Oriens Christianus III 304: Die griech. Kyprianosgebete. ³ Schermann siger: „Intet er ældre end 14de“. Men i den detaillerede Beskrivelse nævner han intet saa gammelt. ⁴ Den katolske Udgiver mener endog, at Grundstammen gaar tilbage til den selve den kristnede Kyprianos (i hvert Fald skal Nævnelser af Ignatius i Helgenlisten pege til Antiokia). Til Grundstammen regner han dog vist ikke det biografiske Afsnit, „Bekendelsen“.

Ogsaa den græske Form bringer baade vor „Bekendelse“ og vor „Bøn“. Vi genfinder Cyprians Livsskildring, de bibelske Eksempler paa Guds Kraft og Opregningen af Forgørelsens Stedør og Stoffe¹.

Overskrifterne er forskellige i de enkelte græske Haandskrifter; flere af dem har det Udsagn: (læses) „paa en Søndag, da al Fjendens Magt hviler“. Det synes oprindeligere end latinsk og dansk Forms Krav om Læsning Søndag Morgen før Sol staar op, hvad der vilde passe for magiske Foretagender af mindre from Art (se f. Eks. Danm. Trfml. Nr. 964). — Bekendelsesstykket lyder, med Forbigaaelse af nogle Sætninger der intet tilsvarende har hos os, i saa vidt muligt ordret Oversættelse, saaledes:

„Herre Gud, du mægtige, som styrer og regerer alt, du hellige, du herligpriste, thi du er Kongernes Konge og de herskendes Herre, Ære være dig, som sidder i et umaadeligt og utilgængeligt Lys, hvem ingen dødelig Sjæl har skuet eller kan skue, du om hvem der staar Tusind Gange Tusinder og Titusind Gange Titusinder hellige Engle, Ærkeengle, mangleøjede Keruber, seksvingede Serafer², og andre lignende dem! Thi du kender din Tjener Kyprianos³ Løndomme.“

„Jeg kendte forhen ikke dig, den almægtige Gud, saasom jeg jo øvede Magt over Skyerne, at de ikke regnede paa Jorden, og Træerne i Landet Edena⁴, at de ikke gav Frugt, Faarehjorderne i Edena og de svangre⁵ Kvinder, at de ikke fødte, og de øvrige Kvinder, at de ikke undfangede. Jeg saae paa Vinhaverne og virkede, at Rankerne ikke blomstrede, og at Havens Urter ikke voksede frem. Og hver en Flugl, Land- og Søflugl, hindrede jeg i at flyve, og Havets Fisk forheksede⁶ jeg, saa de ikke kunde røre sig. Og overhovedet al Slags Trolddom øvede jeg, og alle de onde Aander tjente jeg.

Alt dette fuldbyrdede jeg paa Grund af mine mange Synder. Men nu beder jeg, — din unyttige Tjener (saalænge jeg ikke kendte

¹ Nogle lange Helgenrækker mod Slutningen af græsk Tekst findes ikke i latinsk, der nemlig bryder af forinden, men derimod i dansk Nutidstekst: Ba og F har en saadan Opregning, mest dog med andre Navne; og Bb har tydeligt nok læst dem i sin Kilde: han udelader dem vel, men tager alle de ganske smaa Tekststykker med der stod indflettede mellem Opregningerne. — Endelig er ett Stykke, Paakaldelsen af Emanuel, udeladt i vor latinske Tekst (Beg. af Bønnen), men findes i dansk. — Ordet „Saracenernes“ staar ikke i græsk Tekst. ² Jfr. Hesekiel 1, 6 (og 18), Jesaja 6, 2. ³ Ordet tilføjet efter mindst ett Hskr. ⁴ Er vel Adana i Kilikien (Antiokia). ⁵ Med Tekstens *eggyosas* („trolovede“) maa menes *egkyousas* e. l. ⁶ For *eggyteuon* læs *egoeteuon*, Forslag af Prof. Gertz.

Vorherre Jesus Kristus, nu derimod har jeg lært ham at kende paa Korset og er henflyet til hans store og rige Barmhjærtighed)¹ — Jeg bønfaller nu din Retfærdighed(?) og dit hellige Navn og beder og paakalder (dig), at fra ethvert Sted, hvor der paakaldes ved dit hellige Navn og fra den syndige Kyprianos maa Dæmonerne fly og de Onde løbe bort, og Skyerne vil sende Regn og Træerne bære Frugt og Moderskødene føde og Mødrene undfange og Menneskene løses fra ethvert Baand i Faderens og Sønnens og Helligaandens Navn.“

„Og at ethvert Menneske, naar det er blevet bundet af en Dæmon eller af et ondt Menneske, maa, naar denne Bøn læses over ham, blive løst fra alskens Baand og Forgørelse og Trolddom og ondt Øje, og ligesaa enhver som paakalder dit hellige Navn, hvad end de beder om og begærer.“

I alt væsentligt og i mange Enkeltheder staar vi da her (og ligesaa ved den paafølgende Bøn) overfor samme Stykke Litteratur, fra de seneste danske Afskrifter i 19de Hundredaar tilbage over den latinske til de græske Tekster — fra Danmark og Norge tilbage til Lilleasien eller Sydøstevropa. Først naar vi fra den græske Tekst vil gaa endnu et Trin tilbage, kommer vi efter den lange lige Vej ud for en pludselig Drejning og staar da ved Rejsens Ende. Vi møder paa det ældste Trin en noget afvigende Tankegang fostret af en ganske bestemt Brydningstid.

Det er nemlig muligt at komme bagom selv den gamle græske Bekendelse og skønne hvorfra den har øst Stof. Og nu begynder Tampen at brænde: vi naaer frem, og ikke til selve den gamle Troldmand eller den aller første enfoldige Beretning om ham, saa dog til en oldkristelig Kulturkreds som har udpræget hans Skikkelse. Vi vil nemlig nu tilsidst blade et Øjeblik i een af de tre gamle Legender (Helgenfortællinger) om Cyprian; disse har forlængst været Læseverdenen tilgængelige².

Allerede i den romerske Kejsertid, c. Aar 400, forelaa der hele tre smaa Legende-, „Bøger“ om Troldmanden og Martyren Cyprianus. „Bog 1“, der fortæller i ret jævne Ord om hans Omvendelse (Justinahistorien, se vort Stykke 1), og dens Fortsættelse „Bog 3“,

¹ Ordene i Klammer tilføjede efter et Hskr. I det følgende udelades nogle Sætninger. ² Græske Tekster i Bollandisternes Acta Sanctorum September VII 222 og i Th. Zahn's Cyprianus von Antiochien und die deutsche Faustsage, 1882. Hos Zahn ogsaa tysk Oversættelse.

Skildringen af hans Martyrdød, kan vi her lade ligge. Til Forskel fra dem gaar „Bog 2“ nøjere ind paa sin Helts magiske Bedrifter før hans Omvendelse. Den har allerede i 4de Hundredaar foreligget i sin nu kendte Skikkelse. Her fortæller Manden selv, „Jeg Kyprianos“, at han som ganske ung blev indviet i forskellige hedenske Mysterier (løndomsfulde religiøse Samlag), og at han lærte Videnskab og Trolddom bl. a. i Ægypten og Kaldæa; engang tilstod selve Djævelen ham en Audiens. Lad os høre nogle af de Ord hvormed han siden bekender sine Synder for Menigheden:

„Svangre Kvinder har jeg ofret til Dæmonerne . . . Diebørn har jeg slagtet under Jorden“. Og et andet Sted: „Paa Opfordring lærte jeg andre Kunsten at flyve i Luften og vandre paa Havet . . . Vinde lod jeg blæse og standsede dem igen. Skibe lod jeg gaa til Bunds og lod andre strande. Jeg virkede, at Hustruer dreves fra deres Mænd til Bolerne. Jeg anviste en let Maade at dræbe Børn paa, til Bedste for Døden¹.“

Uddraget er tilstrækkeligt til at vise Forskellen fra vor dansk-latinsk-græske Bekendelse: Denne sidste dvæler hele Tiden ved een og samme Slags Brøde, Legendens ved mangfoldige. I vor „Bekendelse“ staar Cyprianus som selve Livets og Frugtbarhedens Fjende, hans Maal er at „binde“, udslukke, gøre gold. Legendens Mand truer langt fra altid Liv og Livskraft og sætter sig ikke det Maal at hindre Liv i at blive til. Endog hvor der tales om Drab paa svangre og diende, følger Kyprianos et rationelt Formaal; han handler her som Myste, som Mysterieguddommenes Tjener, idet han ofrer Smaaabørn „til Dragen“; og han handler som praktisk Troldmand, idet han tager Indvoldene ud af de dræbte svangre Kvinder og i dem aflæser Fremtiden². (Kun ett Sted, i anden Sammenhæng, er Formaalet blot Hævsn, nemlig hvor Kyprianos dræber Justinas Forældres Kvæghjorder³).

Disse frygtelige Afsløringer maa stamme fra en Tid da Hedenskab og Kristendom stod i deres sidste Brydetag, og Kristendommen var ved at faa Overtaget og sætte sin Modstander paa Anklagebænken. Legendens Forfatter lader den kristnede Hedning selv fortælle hvad det var for Løndomme de hedenske Mysterier gæmte. Her har vi vel Forklaringen paa Jeg-formen: Kunde Læserne være i Tvivl, naar den der havde oplevet og havde udøvet slikt, selv skriftede disse Ting? — Nutidslæseren vil spørge, om det da

¹ Zahn S. 48 og 52. ² Zahn S. 56. ³ Zahn S. 44.

virkelig gik saa gyseligt til ved Senhedenskabets Mysterier. Svaret kan vel gives med Maury's Udtryk, han der i sin Tid har skrevet nogle Ord om Cyprianlegenden: „De Klagemaal som man fordum havde rejst mod Evangeliets Disciple, blev (nu) drejede tilbage mod Hedningerne“¹. Som disse havde raabt i Skoven, fik de nu Svar. Det hed før: de kristne slagter Smaabørn ved deres Nadvermaaltid; nu fik Hedningerne lignende Ting at høre om sig selv. — For Resten blev dette meget fantastisk broderede Skrift („Bog 2“) ret tidligt afvist af Højkirken. „Pave Gelasius' Dekret, der henføres til Aar 494 (men dog maaske er noget yngre) fordømmer „den apokryfe Bog der kaldes Sankt Cyprianus' Bekendelse“².

Og i en Tid da denne Bogs Opgør med en historisk Livsmagt ikke længer var Dagens Æmne, omtegnedes Cypriansbilledet, omtydedes det gamle Stof (muligt vel med Tilføjelse af nogle Træk andetsteds fra) til almindelig magisk Brug: Den ny Cyprianus, „vor Cyprianus“, blev noget mere alment og tillige noget værre end en hensynsløs Magier og Myste; han blev selve Skaberens djævelske Modsætning, den store Negative, der tager Grøde og Avlekraft, Liv og Røre ud af al Skabningen, saa at han truer hver Husstand, hver Jordlod med Goldhed og Udtørrelse. Hvor han skuffes, vil han kunne rase med Mefisto hos Goethe:

Det Noget som mod Intet op sig stiller,
 jeg mener denne plumpe Verden her,
 jeg aldrig kommer ret paa Livet nær,
 hvormange Puds jeg den saa spiller
 Skønt alt jeg har begravet Myriader,
 bestandig ruller Blodet friskt og kækt.
 Saaledes gaar det i en evig Køre!
 I Luft, i Vand, i Jord sig røre
 utalte Kim, som spire frem!³

Til Forskel fra Mefistofeles er han imidlertid — takket være sin historiske Oprindelse — undskyldelig og forbederlig: Fra Legenden har vor „Bekendelse“ foruden Jeg-formen arvet det Træk, der egentlig lidet passer for en saa diabolisk Virken, at Cyprian syndede i „Uvidenhed“ ∴ som Hedning der endnu ikke kender det hellige Navn, — og svarende hertil den Udgang at Synderen om-

¹ Maury: La magie et l'astrologie, Paris 1860, S. 147. ² Mansi: Sacr. Conciliorum nova collectio VIII 151. ³ P. Hansens Oversættelse.

vender sig; nu staar hans Hu ikke længer til at „binde“, et Udtryk der iøvrigt stammer fra selve den hedenske græske Magi, men til at løse; og hans Bøn faar Løsningskraft for dem der bruger den¹.

4. DEN DANSKE CYPRIANUS

Saadanne trofaste Brugere fandt jo den „ny“ Cyprianus gennem mange Hundrede Aar oppe i det fjærne Danmark og Norge. Vort sidste Resultat af denne Undersøgelse maa blive dette: Ole Lyegaard vilde have Ret i den Paastand, at et Cyprianus-Skrift „fra gammel Tid af er blevet læst, opbevaret og brugt i Danmark“. Blot tør vi ikke paastaa dette om den lærde Aandemaningsbog; men Bekendelsen og Bønnen mod Forgørelse har foreligget, afskrevet af gejstlig Pen, allerede i Middelalderens Danmark. Først i Hundredaarene efter Reformationen kan vi paaavise den lærde Aandebog (Helvedtvangen) og dens folkeligere Navnefælle Signe- og Kurebogen. Den ældste kendte Cyprianus paa dansk, Numedalshaandskriftet fra c. 1650, har vistnok faaet sit Navn lige saa vel ud fra Tanken paa Bønnen som paa Aandebogen: det første Stykke er overskrevet „En Formaning“ og bringer en ejendommelig Form — med hyppig Nævnelse af Cyprianusnavnet — af vor „Bøn“ (ovenfor Tekst F); nøje hertil svarer hele Bogens Titel „Cyprianus Formaning“; Tilføjelsen „Wittenberg 1607“ er derimod i Helvedtvangstilen. Og „Stavangerhaandskriftet“ fra c. 1750 kalder i sin Titel nok Cyprianus for den „berømte Sortekunstner“ — vel o: den lærde Aandemaner —, men straks derpaa følger Bekendelsen og Bønnen. Endnu den trykte Rosenlundske Bog af 1771 henviser jo til „den gamle Fortale“, og Forfatteren lod vel denne være medbestemmende, da han gav sin Bog Navn. Til vor folkelige Cyprianus har da baade den lærde Maner og den bekendende Forbeder staaet som Navnefaddere; og Cyprians „Folkelighed“ er langt ældre Arvegods end Kall kunde formode; thi vel var vor „Bekendelse“ og „Bøn“ i ældre Tid ikke Almuens, snarest Klosters og Præsters Læsning, men deres Indhold er let tilgængeligt, ulærd, usystematisk — til Forskel fra de højmagiske Værker.

¹ Ikke blot vor „Bekendelse“, men hele den ret mærkelige Bøn i sin latinske og danske Form fortjente vel at udgives kritisk med de nødvendige saglige Forklaringer og under Jævnførelse med den græske Tekst. Fordanskningens Alder skulde da ogsaa nøjere bestemmes.

Alle de tre Typer har holdt sig jævnsides i Folkebrug eller Folkeminde lige ned til Nutiden: Den hjemlige Signe- og Heksebog, der endnu ligger i een og anden Skuffe rundt i Landet, — Helvedtvangen, der spørger i „Præstens røde Bog“, — og Bekendelsen eller Bønnen, som man trofast vedblev at skrive af.

Alle Typer Cyprianus (og den fjerde, den egentlig legendariske, med) vil vi vistnok ogsaa kunne finde udnyttede i den danske religiøse og æstetiske Litteratur. Om den lærde Dødemanings- og om den folkelige Sortekunstabog har to Mænd som begge hver paa sin Vis ønskede at skabe en Skole for Liv og Lys (i Soer), ladet Ord falde. Holbergs spøgende Omtale har vi allerede hørt. Grundtvig forklarer i det store Digt „Den levende Røst“ af 1863, hvorpaa „Grund-Sandhedens Aand“ kan kendes (og sigter vel baade til folkelig og lærd Cyprianus):

Ej signer og maner
han med „Siprianer“,
med Fixfax og Tal:

med Tungemaal-Runer,
med Klangens Basuner
han røgter sit Kald.

Og endelig den store Synder og Helgen fra Oldtiden. Een mulig Genklang af hans Bekendelse og een tydelig Omtegning af hans legendariske Skikkelse finder vi hos to Mænd, der begge engang slog deres Harpe i Sorø — den første af dem rent bogstaveligt, nemlig Jens Dinesen Jersin. Som Biskop i Ribe — da hans forslaaede Strengelæg for længst var hængt hen — skrev han 1631 Bogen: „Om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer“. Her tales (D VI) om den Ondes Virken i Naturen; „Sathan“ driver sit Spil bl. a. „i menneskens legemer, i luftens forgifuelser, i jordens ufructbarhed, i sædens fordrifuelser, i fiskens fordrifuelser oc dislige meere, alt naar Gvd vil slage hannem noget løs“. — Her er ikke Tale om Cyprian men om Djævelen; Tanken er imidlertid just som i vor „Bekendelse“ rettet paa Forfølgelse af Liv og Vækst; og særlig et Træk som Nævnelser af Fiskene kan muligt tyde paa ubevidst Erindren af den gamle Bekendelses Udtryk. Fiskenes Lammelse er dog bleven til deres Fordrivelse. I det havomflydte Danmark var de græske Ægærhavsfisk genopdukkede som gode Torsk og Sild og Flyndere; og hver Mand vidste hvad Ulykke det var, naar den Onde drev t. Eks. Silden ud af Øresund.

„Guldæblet“ hedder een af Ingemanns sidste Tankedigtinge. Her giver han et mærkeligt Billede fra Cyprians andet Livsafsnit:

det sammenfatter Legendens Helgen og Forfatteren af de mægtige Manebøger. Ombord paa Korsfarerskibet (ellefte Sang) staar en bydende Skikkelse:

Den stærke Olding i sin Ungdoms Dage
 var alt en Magus, mægtig, uden Mage
 Paa Himlens Engle kalder han ved Navn,
 han strængt besværges dem med Herskerstemme;
 de Magter som i Dybets Dyb har hjemme,
 med Harme fnyse ved hans Helgenstavn.

Han har nu levet i tusende Aar, fuld af Ære og Magt; men — her kommer det ejendommelige — inderst i sit Hjerte er han en hovmodig Kirkefanatiker; og tilsidst giver Digteren da Cyprian den Omvendelse som Læseren tror han forlængst har bagved sig, og lader ham tilintetgøre sine lysmagiske Bøger — ligesom Legendens lod ham brænde de sortmagiske:

og mægtig slynger
 hans stærke Oldingshaand i Havet ud
 tre store Bøger. „Din er Magten, Gud,
 og din er Æren“, Sjælen i ham synger
 „Som Taagedrøm bortflyr min Lysmagi,
 ej mer min Sjæl besværges og forbander“.

For Digteren symboliserer denne Cyprian vel hele den katolske Kirkeaaands magiske Hang; men tillige kaster den aldrende Inge-
 mann nok hermed fra sit Korsfarerskib sine egne svundne Aars
 Magi over Bord, den Bjærgtagenhed af Varsler, Spøgeri, Aande-
 manen og Trolddom som hans Liv igennem aldrig helt var bleven
 overvunden. Og den religiøst frigjorte Digteraand ser frem mod en fra
 Magien udløst Menneskehed, et cyprianfrit tyvende Hundredaar.

Former skifter, Indhold bestaar. Inge-
 mann var en Lykkens
 Yndling; han døde i rette Tid til i mer end een Henseende at
 spares for Skuffelser i sit Fremtidssyn.

GEFIONMYTHEN HOS BRAGE DEN GAMLE

AF

F. ORLUF

Brages vers om Gefion kendes — ligesom alt andet af Brage — kun fra Snorre, men der synes ikke at kunne være grundet tvivl om versets ægthed. Derimod har tolkningen vist sig at være forbundet med store vanskeligheder.

Snorre giver sin opfattelse af det 400 aar ældre vers udtryk ved at citere det som hjemmel for sin fremstilling af Gefionmythen, der gaar ud paa, at Gefion pløjede Sjælland ud af Kong Gylfes rige, hvorved en indsø opstod i Mellemsverig af lignende størrelse og form. Uagtet vanskelighederne ved denne groteske forestilling kulminerer i de videre forestillinger om, at Sjælland derefter befordredes gennem landet ud til havet og derfra vestpaa (havet er altsaa Østersøen) til nærheden af Fyn (saa at Skaanes vestkyst fra nuv. Helsingborg til Falsterbo tænktes forud tilstedeværende og uberørt af begivenheden), er det netop disse videre forestillinger, der antages udtrykkeligt hjemlede i Brages oldtidsvers. Senest har Axel Olrik gentaget denne tolkning af verset i DSt. 1910 S. 2 og efter ham Birger Nerman i „Fornvännen“ 1922 S. 135 f.¹

Vanskeligheden ved denne opfattelse ligger ikke blot i det mythekompositoriske moment, at der til det enkle mythiske optrin, Gefions pløjning med oxerne, knyttes en sekundær handlingsrække, ved hvilken oxeforspandet har en anden opgave, men ogsaa i, at den plastiske fantasi ved denne sekundære handlingsrække tvinges til en gennemgribende omdannelse af realbilledet. Et er den fingerende, et andet den anskuende fantasi. Den blot fingerende fantasi kan med største tankeløshed overse nødvendige kon-

¹ Om Nermans videre opfattelse se s. 24 note 2.

sekvenser, den anskuende fantasi fordrer fast form og gennemarbejdning indtil detalillen. Men selv hvor den fingerende fantasi optræder kombinerende, forbliver der en forskel mellem den grad af udformning, som det indre blik, og den, som den bildende kunst fordrer. Denne vil i Gefionmythen, saaledes som den findes hos Snorre med paaberaabt hjemmel hos Brage, klart se to kunstneriske subjekter: I. Gefions oxer 1) gaaende paa land, 2) trækkende plov 3) dragende fure, 4) hvori vand indstiller sig, II. Gefions oxer 1) gaaende i havet, 2) som køreforspand, 3) slæbende Sjælland, 4) hvis hele form maa vises i andet størrelsesforhold end oxerne og gudinden, 5) gennem omgivende hav. Ved II mærkes særligt, at ploven, hele mythens centrale anskuelsesobjekt, mangler.

Hvad af dette hjemles nu hos Brage? Da Brages vers netop repræsenterer ikke den fiktivt-kombinerende, men den anskuende fantasi, idet verset er *billedforklaring*, nemlig til en kunstnerisk fremstilling paa Ragnar Lodbrogs skjold, møder problemet os med uomgængelig tilspidsning: er det sujet I eller sujet II, Brage har set for sig? Er det Gefion med plov eller Gefion uden plov??

Plov nævnes ikke direkte i verset, og hermed kunde det stemme meget godt, at heller ikke den svenske sø nævnes. Men dette sidste kan jo tillige forstaas anderledes; vi noterer foreløbig, at historien om den svenske sø ikke har direkte hjemmel hos Brage, hvortil kan føjes, at den heller ikke forekommer nogetsteds ellers. Snorre staar ganske alene med denne version trods den forsyning af biomstændigheder, hvormed den optræder hos ham. Det er kun indirekte hjemmel, der skulde kunne findes hos Brage, nemlig forsaavidt det kunde erkendes, at det ikke er pløjning, men slæbning, han skildrer.

Det særegne forhold, at den ældste kilde til Gefionmythen ikke er selve Brages vers, men den billedfremstilling, det beskriver, stiller den realkritiske opgave noget anderledes, end hvor sagndigtningens episke love har virket frit. Den fingerende og den anskuende fantasi er begge bundne, men paa modsat vis, hin af den reflexionsløse frembringelses ubevidste love, denne af reflexionen, som under formgivningens tvang bemærker og vrager det uharmonisk tilføjede i overleveringen, men let vil vrage det monstrøse ogsaa hvor det er ægte. Med disse modstridende hensyn i tilbørlig betragtning vil det utvivlsomt med rette kunne siges, at kunstens fremstillinger af mythiske emner *kan* være en renere mytho-

logisk kilde end det fortalte eller skrevne sagn, især hos en ingenlunde rent objektiv forfatter som Snorre (om der overhovedet i dette tilfælde foreligger egentligt sagn hos Snorre, er et spørgsmål for sig, hvorom nedenfor).

Hvor, som her, en kunstnerisk fremstilling er ene om at repræsentere hedenolds danske tradition, er sandsynligheden af, at vi her har det ægte — fremfor hos den 400 aar yngre islænding i den kristne middelalder — saa overvejende, at det vil være rigtigt, holdende sig til den førstnævnte, at tage realhistorien til udgangspunkt og derefter ved hjælp af Brages vers søge at udfinde, hvorledes Lodbrogs skjoldbillede har forholdt sig til denne.

Det realhistoriske forhold er, at Sjælland i oldstenalderen, altsaa indenfor beboelsens tidsrum¹, blev ø ved landets sænkning, der — som det kan sluttes af dybdeforholdene i Øresund — satte vandet ind først paa strækningen fra nuv. Helsingborg til nær Malmø, sidst — og (i forhold til menneskets levetid) med betydende tidsforskul — paa strækningen fra Malmø til Falsterbo. Til dette sydlige parti er det altsaa, folkemindet knytter sig om en ny vandvejs dannelse ved havets gennembrud, formentlig under stormflod, efter at sænkningen forud havde naaet et vist punkt. Naar denne begivenhed, bevaret i folkemindet til meget senere tid, allegoriseredes i kunsten med benyttelse af mythen om den plovkørende gudinde, ligger det i sagen, at den plovfure, gudinden drager, er den nye vandvejs sindbillede.²

Er det nu dette, skjoldbilledet har vist ifølge Brages skildring? Naturligvis maa man være opmærksom paa, at Brages skildring, hvis den kan eller skal forstaaes om pløjning, i og for sig intet kan bevise for eller imod Snorre, der jo ogsaa taler om pløjning, kun ikke ved Øresund, men i Sverigs indre. Men denne svenske pløjnings mythiske existens synes helt og holdent betinget af, at den

¹ Sophus Müller: Oldtidens kunst i Danmark, I. Stenalderen S. 4 (om Menneskets tilværelse i Danmark i rendyrstiden), Aarbøger f. nord. Oldk. o. Hist. 1904 (G. Sarauw) og 1921 (H. A. Nielsen) om Bopladsfund med menneskelige skeledele fra den efter rendyrstiden følgende eldsyrs- og fyrretræsperiode, alt før landets sænkning. ² Denne Opfattelse er spontant anvendt i nutidskunsten; i litteraturen har A. Olrik (l. c. 11) formodet en hertil svarende oprindelig mytheform, som Brage ikke menes at have kendt; Nerman vil ikke engang gaa med hertil, men fastholder Snorres mythe til brug for den omtydning af den, som han gør gældende: at dens realhistoriske grundlag skulde være en midtsvensk befolknings udvandring til Sjælland.

paaberaabte kilde, Brage, netop ikke taler om pløjning, men om slæbning, fordi det foreliggende tyder paa, at det er Snorres kombinatoriske fantasi og ubevidst individuelle slutninger, der har afgjort sagen for ham og bragt ham til at konstruere resten paa væsentlig kun hint grundlag. Viser skjoldbilledet pløjning, bliver intet andet tilbage hos Snorre end en overfladisk rejsejagttagelse af andenmand¹, som Snorre ikke kan mistænkes for at ville have nedskrevet uden at tro at finde støtte. Forsaavidt vil det kunne siges, at Snorres beretning om pløjningens sted helt maa bortfalde, hvis Brages vers hjemler pløjning overhovedet.

Verset aftrykkes her efter Finn. Jónsson:²

*Gefjon dró frá Gylfa,
glöð djúpröðuls, óðla,
svát af rennirauknum
rauf, Danmarkar auka;
þóru æn ok átta
ennitungl, þars gingu
fyr vineyjar víðri
vallrauf, fjogur haufud.*

Her beror alt paa, 1) hvad *auki* betyder i forbindelsen *Danmarkar auki*, 2) hvad *vallrauf* betyder. Hidtil er man gaaet ud fra *auki* og har ment, at *Danmarkar auki* maatte betyde „noget, hvorved Danmark blev større end det forud var“, men idet man derved antog slæbningsteorien, kom man til at tillægge *vallrauf* — som styrelse for *gingu* [æxn] *fyr* — en betydning, der er uden alt eksempel og i sig selv ikke blot usandsynlig, men umulig. Man kan ikke kalde en *prop* for et *hul*, hvad enten proppen tildannes til at udfylde et *hul* eller den fremkommer ved udkæring af et *hul*; *rauf* betyder i norsk-islandsk „hul“ (aabning, rift, sprække) og aldrig andet; i dansk haves, men først meget sent (17de Aarh.) sikre eksempler paa, at *rauf* i en bestemt — og alene tilbageværende — speciel betydning (endetarmsaabningen) tillige kan betegne den omgivende legemsdel, men endnu hos Harpestræng er ordet fuldt levende i den almindelige originalbetydning (hul paa skotøj

¹ Olrik l. c. 11. ² Den norsk-islandske Skjaldedigt. B I 3 str. 13.

kaldes *røv*, svedporer *svedrøve*¹). I 9de aarh. haves ikke hjemmel til at tillægge *vallrauf* nogen anden betydning end „rift i jævn jordflade“. Dette er et anvendeligt digterisk udtryk for „plovfure“. Paa dette vigtige punkt, der før tolkedes i overensstemmelse med Snorres slæbningsteori, stemmer allegorien i Brages vers altsaa i virkeligheden med det realhistoriske forhold. Hertil skal da ogsaa *Danmarkar auki* passe.

Verbet *auka* betyder if. lexika ikke blot „øge“, men ogsaa „frembringe“, indtil rent perifrastisk brug: *auka óð* „digte“, *auka styr* „kæmpe“. Svarende hertil kan, om end kun i faa bevarede eksempler, paavises en brug af substantivet *auki* (med *genitivus rei* som objektiv genitiv), der udgaar ikke fra betydningen „forøgelse“, men fra „frembringelse“ og særlig viser sig i en videreudviklet betydning „potentiel frembringelse“ og da saavel abstrakt = „lejlighed til frembringelse“ som konkret = „emne“. I denne brug forholder *auki* sig til *efni* omtrent som lat. *copia* til *potestas* el. *facultas* med objektiv genitiv. Svarende til *styrjar efni* hos Gisli Súrsson haves *styrjar auki* „*copia pugnae*“ i nogle haandskrifter af Halldór skvaldri²; betegnende nok stryger Snorre *auki* og sætter i stedet (med nogen ændring af meningen) det trivielle *giqrnum*; Snorre har aabenbart slet ikke kendt denne betydning af *auki*. Den forekommer dog paa et for os meget iøjnefaldende sted, nemlig i det bekendte norske rune-alfabetdigt fra 13. aarh., der ved m-runen har *madr er moldar auki*³; en levende mand er jo ikke muldforøgelse, men han er muld-emne \varnothing : han vil engang blive muld. Den islandske gejstlige Gamli siger i digtet *Harmsol* (12. aarh.): „Uklog er den, der ikke elsker gud; slig *syndar auki*⁴ har gjort mig fortræd“. „Synds-emne, kilde til synd“ giver her tilfredsstillende mening. Samme betydning haves i prosaudtrykket *hwalsauki* om hanhvalens sæd (Fritzner), ogsaa hos Harpestræng *hwalsøki* (— α),⁵

¹ c. 80 „denne gavn gør badstue: hun væder legem og aabner svedrøve og tor af smuds“. Hvor ved citat af Harpestræng (Marius Kristensens udgave) ikke anføres sidetal, men capitel, menes hovedhaandskriftet (cod. S.) Retskrivningen i citaterne er normaliseret, for at de lexikalske spørgsmaal kan fremtræde klare. ² Finn. Jónsson: Den norsk-islandske skjaldedigtning A I 485 *Utfararkviða* (c. 1120). Alle øvrige poetiske eksempler efter Finn. Jónssons *lexicon poeticum*, hvor dog behandlingen er noget afvigende. ³ Wimmer: *Die runenschrift* 280. F. Jónsson *Skjaldedigtning*. B II 249. ⁴ *Skjaldedigtning*. B I 552, 17. Om principet for behandlingen af citatet (partiel oversættelse) jfr. not 1. ⁵ S. 112⁹, 252¹⁶.

der ogsaa har *sarøki* (—æ) i en betydning, der synes at afvige til dels fra isl. *sársauki*, der kun betyder „saar“ eller „smerte“ (E. Jonsson, Fritzner), hvorimod da. *saarøge* synes — idetmindste paa sine steder — at betyde en hudsygdom (udslet, skab), altsaa en Sygdom, der ikke giver aabent saar, men ser ud som noget, der kan udvikle sig til saar (*saar-emne*). Med forbindelser som *skurf* og *klathæ* (klåe, kløe), *skab* eller *megit klåde* kan sammenstilles (c. 109): „kommer *megen kløe eller ond saarøge* paa hoved, da skal det ofte smøres med gaasefedt og karse stødt sammen, da duer det for begge“. En slags saarøge, der hedder *farfa* (oprindelse ukendt), har tilbøjelighed til at brede sig: „stødes salt med isop og eddike og lægges paa enslags saarøge, *farfa* hedder, da spredes det ej mere“. (c. 67, jfr. 70); c. 47 skelnes mellem „saar paa tunge og al saarøge inden mund“; jfr. s. 108¹⁷ „skvulper man vejbreddsaff i sin mund, da duer han for al ful saarøge i mands mund“, c. 18 „saarøge paa tunge flyer, om hun (∴: tungen) gnides ofte med mynte“. Betydningen „smerte“ af isl. *sársauki* (og da. *saarøge*?) synes at maatte forklares paa lignende maade: „noget der lader befrygte saardannelse“ f. ex. smerten ved dannelsen af en byld; dermed skal dog intet være sagt til forklaring af s. 109¹⁸ (Harpestræng): „Galienus siger, at de koner, der æde selleri i svangerskab, da faar det barn uden tvivl bylder og ful saarøge.“¹ Hvor isl. *sársauki* (og da. *saarøge*?) kun betyder „saar“, altsaa *sársauki* = *sár*, haves aabenbart en paavirkning af den perifrastiske brug af verb. *auka*. Paa lignende maade forekommer *moldar auki* i Hervararsaga, hvor Hervør taler til sin højlagte fader og hans brødre; hun véd, at de forlængst er døde, men mener, at de kan genvækkes, saalænge ligene ikke er formuldede; da de nu ikke besvarer hendes kalden, siger hun: „I er nok blevne *moldar auki*,² siden I ikke svarer mig“. Her altsaa *moldar auki* = mold.

Danmarkar auki „Danmark-øge“, vil det vel være naturligt at tage i betydningen „Danmark-emne“ ∴: noget der engang skulde blive Danmark eller en del af Danmark. Brage har holdt den mythiske fortids geografiske betegnelser *in blanco* og kun sagt, at det land, der da blev ø, senere i tiden skulde indbefattes under et politisk-geografisk begreb „Danmark“. Dette havde paa Brages tid,

¹ S (c. 12), der i det hele her er ringere, har sar f. sarøki. ² Skjalde-digt. B II 265 III 3 (jfr. s. 26 Not. 4).

hundrede aar før Gorm d. gamle, ikke den høje historiske hævd som nutildags. Det er derfor let forklarligt, at Brage har taget formel reservation overfor brugen af ordet *Danmørk* om mythisk oldtid. Men han har hverken villet sige eller sagt, at det, „der skulde blive et stykke Danmark“, flyttedes.

Udtrykket *Danmarkar auki* fjærner altsaa ikke forestillingen fra det sted, hvor den virkelige begivenhed skete, som *vallrauf* paa allegorisk maade betegner. Man ventede dog som den egentlige allegoriske figur *ploven*, men der synes at være bestemt grund til, at denne ikke er nævnt udtrykkelig. Til *vallrauf* er nemlig knyttet det attributive adjektiv *viðri*, saa at Brage synes at have foretrukket et mere naturalistisk udtryk fremfor det strengt allegoriske, aabenbart fordi det første er poetisk mere virksomt i dette tilfælde; formentlig har skjoldbilledet baade vist ploven og dog ladet den skaarne fure brede sig strax til begge sider for at kunne vise det indtrængte vand tilstrækkelig bredt. *Vineyjar við vallrauf* forstås efter kenningopløsningernes sædvanlige skema = *við rauf vineyjar vallar*. Fritznér har omhyggeligt undersøgt betydningerne af ordet *ey*; efter det dér meddelte materiale synes der, ogsaa i betragtning af versets ælde, ikke at kunne være betænkelighed ved at tage *ey* her i betydningen „land ved vand“ i almindelighed, selv om det ikke er havomflydt. Herefter oversættes: „det vide brud i strandgræsgangs flade“.

Den foran s. 3 betegnede opgave, ved hjælp af Brages vers at udfinde, hvorledes Lodbrogs skjoldbillede har forholdt sig til den virkelige historiske begivenhed, kan herefter betragtes som løst paa kardinalpunktet med det resultat, at Lodbrogs skjoldbillede har haft netop en saadan komposition, der naturligt maatte frembyde sig, naar en kunstner, der kendte forholdene paa stedet, vilde allegorisere begivenheden med benyttelse af mythen om den plovkørende gudinde. Udtrykkene hos den norske skjald, repræsenterende den danske kunstners autopsi, passer fuldkommen nøjagtigt paa Amagers og Saltholms græsflader, der øjensynligt har tjent kunstneren til billede paa tilstanden før havets gennembrud, som skete just imellem og udfor disse øer.

De øvrige enkeltheder i verset giver ikke grund til nærmere omtale. Oxer kan naturligvis lige saa godt siges at „gaa for“ det vide brud som for ploven, der fremkalder det, naar den digteriske økonomi fordrer denne variation af udtrykket; *draga eitt frá einum*

kan overført betyde at „unddrage en noget“, og *ódla* kan forstås om gudindens raske, beslutsomme færd i det hele.

Brages vers oversættes derefter i helhed saaledes:

Gefion, glad ved guldet, unddrog rask Gylfe Danmark-*emnet*, saa det dampede af trækdyrene; oxerne havde fire hoveder og otte øjne, der de gik for det vide brud i strandgræsangens flade.

Med henvisning til det foran sagte om behandlingen af Snorres fremstilling, hvis Brages vers findes at angaa pløjning, tør det herefter anbefales at lade de her berørte dele af Snorres Gefionmythe udgaa af sagnforskningens materiale som hidrørende fra sproglig misforstaaelse og fiktiv videreførelse af de herved skabte forestillinger. Foruden det indirekte bevis imod Snorre, der er fremkommet ved, at Verset efter den her fremsatte tolkning angaar ikke slæbning, men pløjning, yder denne tolkning ogsaa et direkte bevis. Det sted, hvor ploven sættes i, kan jo ikke kaldes *ey*, naar intet vand er til stede forud, saaledes som tilfældet er ved den formodede midtvenske slette til forskel fra den af hav paa to sider beskyllende sidste tilbageværende tange mellem Sjælland og Skaane før havets gennembrud.

Brages vers levner altsaa i virkeligheden ikke tvivl hverken om, at det er pløjning, der menes, eller om pløjningens sted: Øresund.

Et vist hensyn maa dog vedblivende tages dels til, at verset kun foreligger i Snorres meget yngre opskrift, dels til, at det ikke kan være udelukket, at Brage har haft egen mythologisk viden om skjoldbilledernes forskellige emner udover hvad billederne selv udviste; men naar Brage f. ex. nævner navne, der kan tænkes — endog maaske snarest — ikke at have været paamaalede billederne, eller omtaler sjælelige rørelser, der mulig ikke har givet sig til kende i det fysiognomiske udtryk, fremdeles indre bevæggrunde m. m., synes det naturligst at antage, at Brage har faaet de mange forskellige billeder paa skjoldet forklaret ved modtagelsen, vel paa hans egen anmodning, og da vel autentisk forklaret, saa at det ogsaa her er dansk tradition, der møder os hos Brage. Muligheden af en fuldstændig forklarende tekst paa billederne eller i disses ramme (jfr. f. ex. Aakirkebyfonten, Bayeux-tapetet) maa ogsaa have for øje.

En indflydelse af det fiktive element kan i Gefionverset spores i ordene *glød djúpröðuls* (som forøvrigt de os bekendte træk af Gefionmythen ikke forklarer). — I tekstkritisk henseende bemærkes, at haandskrifterne har *valtrauf*; allerede i den første danske udgave (nemlig i kommentarbindet til folio-udgaven) af Heimskringla rettedes til *vall-*; at det, til kenningbrug komponerede ord *valltrauf* er misforstaaet af afskrivere som det almindelig kendte *valtrauf* (ǝ: *valrof*), synes let forklarligt; har denne afskriverfejl fundet sted før Snorres tid, har den sandsynligvis haft væsentlig del i hans samlede opfattelse af verset. — I Gylfaginning er Gefionpartiet ikke oprindelig hjemmehørende og i Finnur Jónssons oversættelse (1902) helt udeladt.

BEMÆRKNINGER TIL NOGLE AF PEDER LÅLES ORDSPROG

AF

MARIUS KRISTENSEN

D 16.

TIL den latinske tekst: *Absenti Petro pulsat Paulus bene retro* svarer Chr. Pedersens kommentar, som forklarer at det er et ordsprog, der maner husfædrene til at blive hjemme, ti så snart husbonden er ude, banker galanen på bagdøren. Dette kan også være meningen af det danske ordsprog: Første Pedher ær wde thaa ær Pawel indhe. Men der er en omstændighed der gør, at jeg her snarere skulde foretrække en anden forklaring. Wadstein har (sml. DSt 1916, 89) gjort opmærksom på, at i visse tilfælde får man bedst fat på et ordsprogs mening ved at gå ud fra den latinske tekst og betragte den nordiske som en gengivelse af denne, og der er ingen tvivl om, at han har ret i sin påstand. Der er lavede ordsprog i samlingen, som aldrig har haft gang i folket, men er oversatte med pen i hånd (et slående eksempel er D 94, S 80, men vi skal også se sådanne senere). Dog tvivler jeg om, at D 16 hører til denne gruppe. At Chr. Pedersens kommentar egentlig kun passer til latinen, betyder intet; thi han tager overhovedet aldrig hensyn til den danske tekst, som ret og rimeligt er, da hans udgave kun er beregnet til at være latinsk læsebog. Men der er i den danske tekst et ordspil, som ikke genfindes i den latinske, og som næppe kan være sekundært. Det danske ordsprog kan ikke være en oldtidslævning, men dærfor kan det dog godt være ældre end denne samlings grundlæggelse, selv om denne ligger helt tilbage i det 13. årh., som den nok kan gøre. Og at de latinske vers i mange tilfælde er lavede som oversættelser til danske ordsprog, kan dog næppe heller nægtes.

Jeg kan ikke se rettere, end at det danske „ordsprog“, om man så må kalde det, er bygget over den kalendariske kendsgæring, at St. Peders dag (29. Juni) efterfølges af St. Povls dag, at altså bogstavelig talt St. Povl begynder så snart St. Peder ender. Jeg ved godt, at 29. Juni er St. Peders og Povls dag, men jeg ved også, at — vel netop fordi St. Povl havde sin særlige dag lige efter, blev den så at sige udelukkende regnet for St. Peders dag, og bl. a. i den gamle gullandske runekalender (Worms Fasti Danici s. 110) kaldes den 29. juni uden videre *Petars missa* og den 30. *Paulus*.

Men dersom dette er tilfældet, så vidner selve „ordsproget“ samtidig om, at det er skabt af en mand, som var kendt med helgendagene i almanakken, altså en forholdsvis lærd mand, og om, at den, som formede det latinske vers, havde misforstået vittigheden og lagt noget andet ind i stedet. At dette andet er ældre end Chr. Pedersen, er meget sandsynligt, og det kan bl. a. have været en lignende forståelse af verset der har været grunden til, at det ikke er medtaget i den svenske omarbejdelse.

D 16 har da sin særlige interesse derved, at det viser os et dansk „ordsprog“, som må være dannet, formodentlig af en gejstlig person, i ret sen tid, men dog har været benyttet til latinsk versøvelse inden det blev så farlig gammelt. Det er vel i det hele ikke af den slags, der kunde holde sig ret længe i mundtlig overlevering, og det kan nok takke sin anbringelse i skolebogen for, at vi nu kender det — modsat adskillige af de ægte ordsprog.

D 149 (S 137), D 150, D 359 (S 317).

Den nordiske form af dette ordsprog er

D 149: Wijth ær weyæ modh saligh ær then wel gør.

D 150: Wijth ær weyæ modh wel ær then som wel gør.

D 359: Wijt ær wæye modh saligh (B: vel) ær then ther (B: som) wel gør.

S 137: Widh æru wæggha moth sæl ær thæn som væl gør.

S 317: Widh æro wægghamoth sæl ær thæn som væl gør.

De svenske former står her mod de danske (og mod et par lidt senere svenske, se udgaven II. s. 79) ved flertalsform i første sætning, og der kan næppe være nogen tvivl om, at denne form,

skønt den kun støttes af den ikke helt ensartede norske *vida liggja vega mot*, bærer præg af at være den oprindelige. Men dærmed er indholdet endnu ikke klaret, ti medens det norske kun kan betyde: korsvejene ligger vidt spredte, dem er der mange af, kan dette vanskeligt ligge i den svenske og slet ikke i den danske form. At udtrykket har været usædvanligt, har vel også voldt, at det er blevet omdannet i alle de senere kilder. Imidlertid er der på forhånd grund til at tro, at den forklaring, den norske form lægger os nær, må være den rigtige.

Sidste sætning i ordsproget synes at passe til den første som økseskaft til goddag. Det har da også voldt fortolkerne mange bryderier, og der er vist ingen anden udvej end med Wadstein (Sv. Ldsm. XI, 6 s. 15) at gå over til latinen for at finde en virkelig forståelse.

De latinske vers lyder

D 149, S 137 *Compita sunt plura; fausti quibus actio pura.*

D 150 *Compita sunt multa; bona dilige, non age stulta.*

D 359, S 317 *Fas tibi sit carum; sunt compita multa viarum.*

En ting er her klar. Den opfattelse af første sætning, som vi kom til, bekræftes af alle de tre latinske gengivelser; *compita sunt multa (plura)* er et fast led i dem, og det kan kun betyde: Der er mange korsveje. Med hensyn til den anden er der derimod en afgjort forskel mellem de to, der er fælles for den danske og svenske samling, og den udelukkende danske form (150), og jeg forstår ikke at Wadstein sætter de to lige. I 150 vilde jeg forøvrigt rette *dilige* til *delige*, og så oversætte anden sætning: vælg de gode, handl ikke tåbeligt! Dette er jo virkelig en fortsættelse af første sætning, idet der i *compita (veyæ modh)* ligger et vej, som er det tænkte objekt i anden sætning. Man kan jo sammenligne f. eks. Bagesens:

en levende banditerflok
han meget heller spidsen bød
end én (nl. bandit), der, nok så tam, var død.

Men i så fald må man nok også foretage en rettelse i ordsprogets nordiske form for at få en virkelig fortsættelse. Da det har vist sig, at dette ordsprog har haft meget vanskeligt ved at bevare sin form, kan det måske tillades at forsøge at finde en afslutning, som giver mening. Og en sådan ligger snublende nær.

Man har kun behov at indsætte det sidste ord, som rimet kræver, og man har: *Widh æræ weyæ modh, sæl ær thæn sum wæl goth*, og opfatte *wæl* som den regelrette gamle indikativ af *wælicæ*. „Der er mange korsveje, sæl er den som vælger de gode“ — kan man tænke sig noget, der hænger bedre sammen og bedre tilfredsstillende fordringerne til at stemme med den latinske gengivelse, *NB i D 150!*

Men når vi så betænker, at det er teksten de to andre steder netop ikke D 150, der er gået over i S, så hænger dette vel sammen med, at de to andre latinske passer til den danske form, som var gængs, da samlingen blev til, og at altså den forvanskning, jeg antager vi har for os, er ældre end samlingens tilblivelse. På den anden side kan den oprindelige form, hvis rimet skal være mere end vokalrim, ikke godt være ældre end c. 1300, og dette vilde da være af værdi til brug ved bestemmelsen af samlingens alder. Imidlertid kan der næppe indvendes noget imod at antage (stærkt) halvrिम, og så kunde *mot* — *godh* nok rime med hinanden (sml. fortalen til udgaven s. 115).

Det der har voldt ændringen er vel en misforståelse af *wæl*. Ordet vælge er i nydansk vist overalt et rent litterært ord og kan gerne have været det længe, og så snart det er gået ud af talesproget, må den gamle form uden endelse være mere eller mindre ukendelig, og så kan *goth* let blive forbedret til *gør*.

Om ordsproget, som Wadstein mener, er af gammeltestamentlig oprindelse, betyder her intet. At dansken i den oprindelige form og latinen i D 150 stemmer over ens, *gør*, at man ikke kan afgøre, hvilket der er ældst.

D 369, D 1165 (S 1050).

Wadsteins bemærkning (Sv. Ldsm. XI, 6 s. 32), at en forveksling af *upupa* (hærfugl) og *vibe* ligger nær, da de bægge er forsynede med en høj nakketop, rammer ikke helt. *Vibe* er nemlig den faste danske oversættelse af *upupa* vist i al middelalderlitteratur (se De gamle dyrerim udg. af Brøndum-Nielsen s. 106 flg), og for D 1165: *Wijben wil wæriæ all marcken oc hwn kan ey wæriæ syn eghen reedhe*, kan der ikke være tvivl om, at den danske tekst er oprindelig, så mange danske paralleller man har til den (se Brøndum-Nielsen a. st.).

Men det må indrømmes, at D 369 forholder sig på en anden måde. Ordsproget er vist latinsk før det blev dansk, da *upupa* giver den bedste mening, idet hærfuglen varslende dyrtid. Den

danske form: *Wee ær then sith hys selier naar wiben kommer*, kan ganske vist, som udg. II, 163 viser, give mening, men det kan ikke nægtes, at den latinske giver bedre mening. Og den danske form har intet, der tyder på ælde, udover den omvendte subjektløse relativsætning, som åbenbart er fuldstændig levende endnu ved år 1600, og altså ikke heller vidner om nogen særlig ælde.

De to ordsprog om viben kan da tjæne til at oplyse, hvorledes vor samling er af ganske forskelligartet indhold, at nogle dele er danske ordsprog og talemåder (1165 er lige på grænsen af begrebet ordsprog) med en dertil lavet eller tilfældig funden latinsk gengivelse, andre er latinske versificerede ordsprog med dertil lavet dansk gengivelse eller måske nu og da et allerede eksisterende ordsprog, som kan gengive det latinske.

D 566 (S. 496) m. m.

Dersom vi indsætter den form, som imperativen må have haft, da ordsproget blev indført i samlingen, får vi

Kastæ megh hwart thu wilt sadhæ odheren udhen i wannet.

I den svenske form er ordstillingen ændret, så „sagde odderen“ er kommet sidst, og dette er vel også den naturligste plads; men ikke den oprindelige. Ti den danske ordstilling giver et velformet hexameter, og at et sådant er tilsigtet kan ikke betvivles. (Jeg lægger ingen vægt på, at Guðmundur Jónsson i sin forvanskede form har samme ordfølge som D, da ordsproget hos ham afgjort stammer fra Peder Låle, som så mange andre).

Allerede tidligere har Es. Tegnér gjort opmærksom på, at vi har hexameter i D 778 (S 693):

Ee groor ganghende foodh oc swælther siddhenne kraghe,

og Axel Kock har dertil føjet S 1008:

Kærbling kænde sin son taka klædhe tha daghen ær clarast,

som næsten ordret genfindes (men med tabt rytme) i D 1123 (Se Kocks fortale s. 121). Heller ikke her nærer jeg tvivl om, at den hexametriske form er den ældste, og at altså „ordsproget“, ligesom de to andre, er hjemmelærdom, ikke gammel ordsprogsvisdom.

Der er imidlertid endnu flere „ordsprog“, der må mistænkes for at være hexametre. Der er således D 752:

Haand skal andhen two eller baade vreenne være.

S 663 har med sit *hand skal hand thwa* holdt sig nærmere latinens *palmam palma piet*, men mon ikke den danske har det oprindelige? Ganske vist vilde også *hånd skal hånden to* give nogenlunde rytme, men den danske form gør et mere pålideligt indtryk, og hexametret et ikke helt dårligt indtryk.

Endvidere skal jeg nævne D 334, S 308. Den danske tekst lyder:

Saa figher f'uldher effther gotz som raffn effter aatzel.

Her må *f'uldher*, som Kock (II, 148) rigtigt har set, rettes til *soldenær*, som den svenske, for øvrigt næppe uforvanskede, tekst har. Når dette indsættes, vil vi også her have et hexameter.

Endelig har vi måske også et hexameter i D 1079:

Wee wordhe teg so sort tw æst sagde grydhen til kædhelen.

S 985 har helt ændret ordfølgen, som i dansk overlevering har holdt sig til vor dage. For at få hexameter må vi her bruge de uarticulerede former: *sagde gryde til kedel*, men dette kan også forekomme i denne art ordsprog (se Hesselman, Xenia Lidéniana s. 224 ned.).

Alle disse tilfælde af danske hexametre hører til den oprindelige samling. De stemmer med de middelalderlige fordringer til *cæsura semiquinaria* og næstsidste fod daktylisk.

Vil man slå af på den sidste fordring og tillade trochæisk afslutning, kan man finde et leoninsk vers med enstavelsesrim i D 1033:

Ee dremmer saa om draff och kærling om sijn krogstaff

og D 1169:

Førstæ ieg maa som ieg wijl tha gør ieg som ieg ær tijl.

Men jeg tvivler lidt om, at den slags vers vilde lyde som hexametre for en middelalderlig versemager.

Endnu mere tvivl nærer jeg overfor helrimede vers uden *cæsura semiquinaria* som D 193:

Ringher presth saa han springher iegh kommer ey før han sywngher
eller det trochæiske D 28:

Ondhe men aarynghe spijllæ forthi kommer aullen sijllæ.

At dog hexameterrytmen har haft nogen indflydelse på disses versers form, kan jeg ikke lade være at nære en mistanke om, når jeg finder en ganske lignende rytme mere eller mindre klart i en række urimede ordsprog, D 2 (mærk ændringen fra formen i Jyske Lovs fortale, som dog vel må have rytmiske grunde), 30, 167, 401 (når *han* udelades), 601, 648 (B-formen), 664, 1002, 1089, 1110, 1181 (sml. S 1065), alle fra den oprindelige samling, og det senere indføjede D 619. Når en rytme, der stærkt minder om hexametret, findes i så mange tilfælde, kan det dog vist ikke være uden hensigt.

D 725 (S 638).

Wadstein (Sv. Ldsm. XI, 6 s. 54) har prøvet at forsvare læsningen *Hvær man ær sin eghen smedh* med *eghen* opfattet som pronominalt adjektiv. Da ordsproget, som Wadstein har påvist, går tilbage til Appius (d. 278 f. Kr.), som har *faber fortunæ suæ*, kan det dog næppe gå an. Hvis *fortuna* kan betyde formue (som i nyengelsk), ligger det absolut nærmest med Kock at opfatte *eghen* som substantiv, og det behøver ikke at ændres til *eghæ*. Vi træffer jo *eghæn* i denne betydning adskillige steder i lovsproget; men det kan godt tænkes, at det senere er blevet misforstået.

D 769 (S 685).

Til de i Kocks kommentar (II s. 310) anførte paralleller kan endnu føjes en. Herluf Trolle, som i det hele ofte citerer ordsprog, og det endda ved lejlighed med henvisning til „Per Laale“ (H. Trolles og Birg. Giøes Breve ved Wad I, 265), har hørt hertug Magnus, Kong Frederik II.s broder, sige: *ther komer saa manghe kalff skiindt tiill torffuet som øxe huder*, og den ytring lader han gå videre til en ven (sst. I, 54).

Det synes som om denne form (med kalveskind og oksehuder) har været mere yndet end den hos Peder Låle, og det er ikke så underligt, da den har modsætning i bægge de to pågældende ords sammensætningsled. Den meget skiftende nordiske form i D 769 tyder heller ikke på, at vi her står overfor et virkelig levende ordsprog.

D 851 (S 729).

Selve ordsproget *Thet ær haardhere een steen at taghe thet som eij ær tijl* gør et ufolkeligt indtryk, medens det latinske vers

ser mere naturligt ud end almindeligt. Hertil kommer, at latinens diamant i sig selv er hårdere end den danske teksts sten, og jo i det hele er det hårdeste, man kender. Chr. Pedersen kalder den jo også med rette i kommentaren (Kocks fortale s. 28) for den uovervindelige sten og citerer dærefter Marbods udtalelse, at den dog kan brydes med bukkeblod. Det kunde være morsomt at vide, om Chr. Pedersen har denne visdom fra det latinske ædelstensdigt, eller han har kendt en af de danske bearbejdelser. Men dette lader sig vel ikke afgøre.

FRA SPROG OG LITTERATUR

SAMSØS STEDNAVNE

Danmarks Stednavne Nr. 1. Samsøs Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. I Kommission hos G. E. C. Gad. København 1922.

Det af Regeringen nedsatte Stednavneudvalg har udgivet dette første Skrift af den Række af Arbejder, som det haaber at kunne offentliggøre „til Brug for den historiske og filologiske Forskning“. Hidtil har Udvalget mest arbejdet paa at vedtage en Retskrivning for Danmarks Stednavne til Brug i Statstjenesten; det har til dette Øjemed og for at forberede en videnskabelig Behandling af Navnene tilvejebragt et helt Arkiv til Oplysning om Emnet, en topografisk ordnet Navnesamling, et Diplomatarium med Uddrag af ca. 18,000 middelalderlige Breve, et Kartotek om Navneformer paa ca. 70,000 Sedler, tillige med en Kortsamling og Bøger om Stednavneforskning, saaledes et ypperligt Grundlag for Udvalgets Virken i praktiske og videnskabelige Øjemed.

Tillige har Udvalget stræbt efter at faa Navnenes nuværende Udtaleform opskrevet, et Træk, som vel særlig præger dette Skrift. Dette Stof er bleven indsamlet af cand. mag. Svend Aakjær, Dr. phil. Viggo Brøndal og cand. mag. Gunnar Knudsen, og disse Videnskabsmænd har ogsaa medvirket ved Udarbejdelsen af dette Skrift; Tilsyn med Udgivelsen er ført af Dr. phil. Marius Kristensen og Dr. phil. Henrik Ussing. Tillige har mange Samsingere bistaaet med at meddele Oplysninger. Ved Udarbejdelsen er ikke blot hele den trykte Litteratur om Samsø benyttet, men ogsaa mange Haandskrifter, Markbøger, Matrikler og Matrikelkort. Saaledes støtter Bogen sig til et Materiale af den fyldigste Art, og den har en Rigdom af Oplysninger, som vil blive modtaget med Taknemlighed af alle, der har Interesse for Landets Stednavne og for disses store Betydning for Kundskaben om vort Lands Historie, dets Sprog og Kultur i Fortiden.

Bogen begynder med en Fortegnelse over „Endelser“, et halvt Hundrede Efterled i Navne. Der redegøres for, hvorledes hver enkelt af disse Endelser bør tolkes, for deres sproglige Oprindelse og for Paralleler i andre Sprog, det er en klart skrevet, fortræffelig Vejledning til Benyttelse af Bogen og til Hjælp ved Navnestudier i det Hele.

Derpaa følger Bogens Hoveddel, Forklaringen af de enkelte Navne og saaledes at i hvert af Øens 5 Sogne først Bebyggelsesnavne og

derpaa Naturnavne gennemgaas. Ialt fylder den første Kategori 15 Sider, den sidste 100 Sider. Dette kan jo nok vække Betænelighed, og Stednavneudvalget har selv havt Følelsen heraf, idet det i Forordet udtaler, at det i Fremtiden vil være nødvendigt kun at medtage et mindre Udvalg af Naturnavne. Da der saaledes henpeges paa Indholdet af og Rammen for de kommende Skrifter, maa det være mig tilladt at udtale mig herom; jeg vil derved faa Lejlighed til at betragte nærmere Enkeltheder i den foreliggende Bog.

Øverst blandt alle Midler til at tolke Stednavne staar som bekendt de i vore ældste og ældre Kilder bevarede Navneformer. Det er rent ud mærkeligt, hvor godt disse Navne sædvanlig er stavede, saa at vi for talrige Navnes Vedkommende har let ved at se deres Oprindelse og Bygning. Endvidere har vi Danske det Held i det Hele at have en god Forsyning af Kilder fra Middelalderen. Udvalget har skaffet sig et overordentlig omfattende Magazin, en saa righoldig og velordnet Samling af Former, at man ikke kan andet end ønske, at disse saa snart som det er muligt bliver Offentligheden tilgængelige ved at udgives. Derfor forekommer det mig, at Udvalget især maa have dette for Øje og derfor slet ikke bør tænke paa nogen Fuldstændighed for den enkelte Egn — saaledes som i den foreliggende Bog — det bør lade Naturnavnene saa godt som aldeles fare, da der om disse kun undtagelsesvis foreligger ældre Former. De gamle Bebyggelsesnavne har endvidere lært os forskellige Hovedsætninger, der har bragt Sikkerhed ind i disse Studier, nemlig at bestemte Endelser (som *-lev*, *-sted*, *-ryd*) saa at sige udelukkende sammensættes med Personnavne, og andre (som *-løse*, *-by*) aldrig med saadanne, men med Naturbetegnelser; til saadanne Hovedregler henviser da ogsaa Bogen jævnlig.

Et andet fortrinligt Hjælpemiddel er lagttagelsen af, hvordan visse ejendommelige topografiske Forhold eller Naturforhold bliver betegnet paa ensartet Maade i forskellige Dele af Landet; jeg kan henvise til Oluf Nielsens Studier i „Blandinger udgivne af Universitetsjubilæets danske Samfund“ I—II og vel særlig til mine „Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning“, hvor netop denne Vej er fulgt. Samsø-Bogen henviser da ogsaa nogle Gange med Held til ligelydende Navne, der knytter sig til parallelle Naturforhold i andre Egne. Her gælder det imidlertid om ret at træffe det ved Navnet særprægede, og i denne Henseende vil jeg fremsætte enkelte Bemærkninger.

Albuen kaldes „en lang smal Pynt“ (S. 75). Dette er ikke rigtigt, thi Albue maa nødvendig være et Knæk, en Bøjning, et Led, saaledes om Navnet ogsaa rigtigt er afsat paa Besser Rev paa Generalstabskortet. Den lange Sandrevle ved Nakskov Albuen har ogsaa den karakteristiske Armbøjning. — Om *Borbjerg* henstilles det, om Navnet kommer af *Bord* (Rand, Kant), *Borg* eller *Baare*, alle Tydninger betragtes som lige gode (S. 8). Men her er Tale om et bestemt Begreb, den langstrakte Bakke har en skarpt udpræget Rand, ganske lige som det andet *Borbjerg* (S. 97),

der derfor ogsaa karakteristisk nok har ved sin Fod Langdal Gaarde. Paa samme Maade viser Borbjerg ved Holstebro (Borthbiergh) en lang lige, 50 Fod høj Skrænt ned mod Eng og Sø. — Om det ved *Bosserne* (S. 8) var værdt at henvise til sydtyske Stednavne, véd jeg ikke ret, men det er rigtigt, at Ordet betyder Pukkel, næppe dog „noget lignende som Puld“. *Bosserne* er den langstrakte, pukkelryggede Grund ved Vejro, *Bosserhøj* er Puklen paa den langstrakte Højde ved Møborg (Skodborg H.), *Bosbanke* en langstrakt Banke ved Bogense.

Forklaringen af Højden *Dyret* som sammensat med *diger* er sikkert rigtig; men *diger* betyder ikke „stor“ (S. 10, 54), men tyk og bred, buttet, kluntet; Danske Lods skriver om Dyret: „høj, kuppelformet Bakke, set fra alle Sider“. Dyret ved Vissenbjerg paa Fyn har netop en lignende Højdeform. *Dyrbjerg* udleder Bogen med Rette af samme Ord. — Naar det fra Samsø selv er bleven opgivet, at *Haabet* er et Navn paa et Stibord i Besser Made, forekommer det mig, at det er en af disse stedlige Oplysninger, som Udvalget ikke bestemt nok tilbageviser; at den er meningsløs, fremgaar jo klart af det medfulgte Ordspil, at i *Haabet* lever *Firbenene*. Udvalget meddeler da ogsaa: „Paa *Thurahs Kort* ser *Haabet* ud til at være Navn paa en Del af *Besser Made*“ (S. 79), og Ordet bestemmes som „en lille *Vig*“. *Haabet* er dog fremfor alt det *Vandomraade* med lav Vandstand, der er bleven tilbage ved at et *Aaløb* reguleres eller ved at en større eller mindre *Bugt* delvis lukkes. *Haabet* tæt ved *Palsgaard* ved *Horsens*, med *Gaarden Sønderhaab* ved sin *Strand*, er et 2000 Alen langt og lige saa bredt Vand, med en smal *Udløbsrende*. Mulig hører herhen ogsaa det store flade *Omraade* ved *Byholm Aa*, med *Gaardene Sønderhaab, Nørrehaab*; naar *Generalstabskortene*, efter tidligere at have skrevet *Haab*, nu har *Hov*, er det vistnok efter *Udtalen*. Min *Bestemmelse* af *Begrebet Haab* bekræftes ved, at *Rygh* og *Fritzner* fremhæver „helst en indelukket *Bugt*“, ligesom *Fritzner* anfører *Verbet hoba*, „sætte i en tilbagegaaende *Bevægelse*, bevæge sig baglænds“. Ogsaa *Feilberg* nævner ved *Hob* „*Rest* af et *fordums Aaløb* i *Eng*“, og dermed passer jo ogsaa *Dr. M. Kristensens* *Opgivende*, at ved *Kongeaalen* betegnes *Vige*, der er fremkomne ved *Regulering* og staar som *Rest* af *fordums Aaløb*, som *Haab*.

En lille Ø faar jo ofte Navn af at være en andens *Kalv*, vel at mærke naar den ligger ved *Siden* af en større *Moderø*, hvis Navn den saa medtager som *Familienavn*. Denne *Sædvane* synes *Bogen* at ville give en større *Udstrækning* ved dens *Tolkning* af *Kidholm* (*Kyholm*). Det er en ret stor Ø (30 Td. Ld.), den ligger ikke ved nogen anden Øs Side, hvorfor dens Navn heller ikke medtager noget andet Navn. *Kid* synes altsaa ikke brugt billedlig, men angiver *nøgternt*, hvad der fandtes paa *Øen*. — Paa samme Maade har *Bogen* sammenknyttet ved *Familiebaand* *Hatter Barn* med *Hatter Rev* (S. 80). Man maatte ønske, at denne tiltalende *Forklang* kunde finde *Støtte* ved *Paralleler* andensteds, hvilket dog ikke er mig bekendt. Den *Form*, som *Navnet* har i den *mundtlige Udtale*, siges paavirket af *Rigsmaalet*; jeg kunde tænke mig,

at her forelaa det samme Ord som i nogle Banehøje, Barnehøje (S. 7, 34, 114).

At udlede Navne af Forhold ved Klima eller Vejrlig forekommer mig betænkeligt. Man kan erkende, at en høj Bakke kan kaldes *Blæsbjerg*, *Vejrhøj*, men det er ikke let at tænke sig, at den flade, trækklædte *Vejrø* (98 Tdr. Ld.) skulde have havt et Klima, der maatte udmærke den til at faa dette Navn snarere end enhver anden nærliggende Ø. „Kunde ogsaa tænkes sammensat med Dyrenavnet *Vædder*“ — men er dette dog ikke det eneste rimelige? 1231 hedder den *Wæthærø* (ikke: *Wætherø*, S. 30), netop lige som *Wæthærø*, nu *Vejrø*, i Fejøbugten paa Laaland, der paa samme Maade ligger forrest i en Gruppe af Øer og har *Fejø*, med det ligeledes agrariske Navn *Fæø*, bag sig. Derfor synes jeg ogsaa, at man kommer uden for al Rimelighed, naar *Ælthøj* „kunde være det jyske *æl*, oln. *él*, *Regnbyge*“, thi hvad har en Byge at gøre med en Høj? Det er ogsaa bedre helt at undlade en Tolkning end ved *Kavebjærg* at nævne, at det jyske *Kave* (*Snefnug*, *Isstykker*) ikke synes at passe; „der har muligvis dog været et *Verbum kave*, svarende til oldn. *kafa*, svømme under Vandet, synke i —“ (S. 38).

Herved er jeg imidlertid allerede kommen ind paa den tredje Vejledning til Tolkning af Stednavne, at lytte til Almuens Udtale af disse. At denne Vej maa staa langt tilbage for de andre Midler, har altid været mig klart, og den foreliggende Bog kan sikkert ikke bringe ind paa andre Tanker. Det er vitterligt nok, at Udvalget har ad denne Vej, dog støttet af nyere Optegnelser, kunnet give mange Navne en bedre Form end paa Generalstabskortene (*Gaardstedgaarde* for *Gustegaarde*, S. 12, *Haastenshøj* for *Horshøj*, S. 14). Man kan ikke heller noksom rose det skarpe Øre, hvormed Lydene er opfattet, det dybtgaaende Kendskab til Sproget, hvormed Optegnelsen er gjort; endvidere den Forsigtighed, ja, man kan sige den Beskedenhed, hvormed Tydningen er givet. Der paa tvinges ikke. Læseren noget vovet, stadig fremstilles det, hvorledes flere Tolkninger er mulige, der redegøres samvittighedsfuldt for, hvorledes de opbevarede Former leder i forskellig Retning eller for Modsigelsen mellem dem og Almueudtalen, ved denne peges der paa, hvordan en Stavelse kan være udeladt og at dette tabte Led lydlig kan have paa virket Resten af Navnet til bestemte Ændringer og Forskydninger, eller det antydes, at en folkelig Etymologi af Navnet eller et andet Stednavn i Nabolavet kan have forvoldt Indvirkning. Der aabner sig med andre Ord en saadan Række af Muligheder at Tiltroen til en virksom Hjælp ad denne Vej paa mange Maader svækkes.

Hertil kommer, at Læseren af Bogen ved en talrig Mængde af disse Naturnavne ikke véd, til hvilke lokale Forhold Navnet er fæstet, om det er en Højde eller Lavning, Ager- eller Engjord, noget vidt eller snævert osv. Til hvilke Terrænforhold sigter saaledes *Brokold*, *Eskehold*, *Korsdal*, *Lange-Ellene*, *Roppen*, *Salen*, *Snerten*, *Tving* og mange andre? Denne Art Navne findes jo ikke paa Generalstabskortene og maa opledes paa Matrikelkort eller i Markbøger i Arkiverne, saaledes er man ude af Stand til at kontrollere Tydningens Rigtighed eller at foreslaa en anden.

Naar derfor Talen er om Programmet for følgende Arbejder, vilde jeg foreslaa, at man saa godt som helt udelod Naturnavne og fremfor alt, at man haardhændet strøg alle Marknavne; af saadanne kan der sikkert ogsaa høstes Frugter, men kun efter møjsommelige Studier, foretagne mellem mange Tusinder af intetsigende Navne. Af Bebyggelsesnavne mener jeg tillige bør udgaa alle de her medtagne rent moderne, ganske ligegyldige Navne paa Huse, Villaer osv., de har ingensomhelst Interesse og kan henvises til Postadressebogen.

Endelig maa de kommende Arbejder været ledsaget af et Register. Ved Samsø-Bogen er det en alvorlig Mangel, at den ikke blot savner et Register, men at den vanskeliggør Oplædningen af et Navn paa en meget uheldig Maade. Først maa man skaffe sig Kundskab om et Navn er knyttet til en Bebyggelse eller ikke, til Eks. om der er en Bolig paa Vejv. Er det et Bebyggelsesnavn, maa man opsøge det i et af Øens 5 Sogne, men Bogen har ingen Indholdsfortegnelse over Sognene med Henvisning til Sidetal. Indenfor Sognet maa man opsøge Navnet paa 3 — 8 forskellige Steder, da hvert Ejerlav nævnes for sig, indenfor dem staar atter de mindre Bebyggelser for sig. Lignende besværlige Vandringer maa man foretage ved Naturnavne. Naar man husker, hvilken Lettelse og værdifuld Tjeneste de fortrinlige Registre i hvert af Bindene af „Norske Gaardnavne“ yder — og som Modsætning dertil Bindene i „Sveriges Ortnamn“ — vil man være klar over, hvor afgjort nødvendig et Register er.

Men idet jeg saaledes har tilladt mig at antyde et fremtidigt Program, maa jeg gentage min ubetingede Anerkendelse af det udmærkede dygtige, videnskabelige Arbejde, der er nedlagt i denne Bog. — Jeg skal til Slutning kun tilføje nogle Bemærkninger om Tolkningen af Navnet *Samsø*, samt nogle spredte Antegnelser om enkelte Navne, der mulig kunde være til Nytte.

At Øen Samsø skulde være opkaldt efter en Mand *Sam*, kan man ikke sige noget aldeles afgørende imod. Ved disse Bogens Ord (S. 1) synes Bevispligten noget vilkaarligt at være overført paa sagesløse, medens det dog var deres Pligt, som fremsatte Tolkningen at give gode Grunde for den. Naar Udvalget henviser til, at *Eskildsø* (244 Td. Ld.) i Roeskildefjord og *Brandsø* i Lille Belt (369 Td. Ld.) ogsaa skal være sammensatte med Personnavne, maa man spørge, om nogen anden Ø i Danmark paa 20,000 Td. Ld. har et Navn, sammensat med et Mandsnavn. Dette er endnu ikke bevist og vel lidet sandsynligt; at Als skulde hidledes af Mandsnavnet *Alf*, har ingen godtgjort. Den nævnte *Sam* skal have været „en Landnamsmand“ fra „den urolige Vikingetid“. Der oprulles herved for os et Billede af store Ny-Bosættelser i hin Tid, som ellers ikke er bekendte. Ogsaa andensteds i Bogen henvises der til Vikingetidens Navngivelse (om *Karleby*, S. 32); herved forekommer det mig, at Resultater bliver foregrebne, som Udvalgets Undersøgelser mulig efter Haanden kan overbevise os om, men hvorom der foreløbig intet er godtgjort. At det oprindelige Navn for Samsø skulde totalt være gaaet tabt, selv for den af Sagaerne skildrede Sagtid, klinger jo ogsaa besynderligt; Navnet Samsø foreligger allerede fra 11. Aarh.

Naar det endvidere siges, at „det ganske parallelle Navn *Sámsstad* forekommer flere Steder i Norge og paa Island“, forekommer det mig voveligt at sammenstille én islandsk Gaard med en Ø, der nu rummer 300 Gaarde, 1200 Huse, for ikke at tale om at den islandske Navngivning er i meget saa ganske forskellig fra de Danskes. Hvad de norske *Sámsstad* angaar, beror Angivelsen vist paa en Misforstaelse; der nævnes ikke en eneste saadan i den hele Snæs Bind „Norske Gaardnavne“ (et *Saamstad* i S. Trondhjems Amt menes at komme af et Elvenavn *Soðma*, XIV, 388). Navnet *Sámr* er fremfor alt islandsk; „sent ock sällsynt i Norge“ (Lind). Den *Sámr*, som nævnes af Søgubrot fra Braavallarytmen, hedder hos Saxo *Sambar*.

Jeg har kun villet gøre Indsigelse mod Bevismaaden, jeg har ikke selv villet fremsætte en Tolkning. Jeg har tidligere gjort opmærksom paa, at Øens meget ejendommelige nordligste Del med dens Arkipelag af Øer indenfor en vid Bugt nok kunde bringe Tanken hen paa et Ord *sams*, enig, samlet, der findes i Almuesproget i de tre nordiske Lande (Historisk Tidsskrift 8. R. III 76). I Norge er Navne som *Samejo*, *Samkom* (ved Udløb af Bæk i Aa), *Samslaatten* meget almindelige, i Grænselisten ved Vestgøtalagen nævnes *Samsior*, en Sø paa Grænsen af Vestgøtaland og Smaaland, *Samsior* paa Grænsen af Askims og Fjære Herreder i Halland. Men dette faar staa hen. Hvis Udledningen af et Personnavn opgives, har Udvalget kunnet tænke sig et Ønavn *Sams* i Lighed med *Mors*, men uden at det har villet udtale nogen Formodning om Oprindelsen til et saadant Navn.

Til Slutning kun nogle Bemærkninger om enkelte Navne.

Daaholm udledes af Daadyret (S. 98). Mærkeligt nok synes Daaen ikke ellers at være indgaaet i danske Stednavne. Hilleborg Daa boede 1590 paa Daaholm, nu formentlig et Voldsted ved Bogense. — Oplysningen om at *dam* ofte har som Forled et Personnavn (S. 8, 16, 59, 63) afspejler ret interessant et Trin af Ejendomsrettens Historie. I Følge enkelte af vore Provslove ophørte først det Vand, der var „mæth dammæ fæst“, altsaa inddiget af en Privatmand, at være Alminding og blev fuldt den enkeltes Særeje.

Lindholm (S.19, 84) bliver formentlig rigtigt forklaret af Trænavnet *Lind*, saaledes som saa mange andre Lindholme (Øen har 20 Tdr. Ld). Jeg gør dog opmærksom paa at der fra Naturforskeres Side er rejst nogen Betænkkelighed. E. Warming udtaler (Dansk Plantevækst. Skovene III 89) at man ikke altid behøver ved Lindholme at tænke paa et Træ, *lind* kan bruges i anden Betydning, saasom „blød Jord“ C. H. Ostfeld (Dansk Skovforenings Tidsskrift V. 165) betvivler, at Lindholm i Limfjorden (119 Tdr. Ld.) og Lindholm ved Samsø har Navn efter Træet. Adjektivet *lind*, der kan anvendes om Madvarer og lign., er dog næppe anvendeligt ved Terrænforhold.

Mærkelige er de mange med *Snække* sammensatte Navne, de menes at indeholde *Snække* i Betydning af Skib. Det er vanskeligt at finde en anden Forklaring, men de *Led*, hvormed *Snække* sammensættes — *-balle*, *-bjerg*, *-bæk*, *-holm*, *-høj* — peger unægtelig ikke særlig derpaa (S. 25, 67,

89, 111), om end disse Steder tildels ligger nær ved Kysten. Det tyske Ord for Snegl Schnecke var næppe trængt ind i vort Sprog. Snække i Betydning af Skib tilhører imidlertid næsten udelukkende Folkeviserne og det litterære Sprog, det synes ikke, som om vi, i Modsætning til de andre nordiske Folk, har benyttet det i det praktiske Liv, ligesom det egentlig ikke ellers er indgaaet i Stednavne. Herfra gør dog vore Farvands Navne, der saa stærkt er paavirkede udenlands fra, en Undtagelse. I Limfjorden fandtes Snækkedybet (1515, Suhm, Nye Samlinger I 86), endnu hedder et Sejløb ved Sjællands Rev Snækkeløb, Snækkes er en Stenpulle ved Vordingborg, Snækkegrunden ligger ved Gulstavs Klint paa Langeland. Man faar Indtryk af at stundom svensk og tysk Paavirkning har gjort sig gældende paa Samsø, saaledes ogsaa ved Anvendelse af *Kane* om Baad (S. 104). Iøvrigt findes i Sjælland tre Landsbyer Snækkerup — de ligger langt fra Kysten — som viser hen til et Mandsnavn. Et Familienavn *Snekke*, *Snikæ* er velkendt fra Middelalderen.

Af Bogen lærer man klart, i hvilken Grad Folkeetymologi har været paa Spil. Naar *Træde* — saaledes som det allerede tidligere er udtalt af Feilberg og E. T. Kristensen — nu ogsaa her (se *Trædholm* S. 28 jf. S. 92) fortolkes som noget, hvorom der har været Trætte — og om hvilken Plet af jysk Jord har der ikke engang været en Retstrætte? — tror jeg dog, at der er Grund til at yttre et Varsko. Ved *Trædhave* (S. 69) henstiller da Udvalget ogsaa en Udledning af *Træde*, den til Traad og Fædrift henhørende Jord, som mulig. Det er vist sikkert nok, at jyske Stednavne som Træballe, Trædholt, Træden maa, trods al Folkeetymologi, udledes paa anden Maade end af Retstrætte.

Johannes Steenstrup.

EN REPLIK

I Marius Kristensens anmeldelse (i sidste hæfte af Danske Studier) af mit lille udvalg af Blichers noveller er der et par bemærkninger af principiel natur, som jeg gerne vil have lov at svare på.

1) Marius Kristensen kan ikke finde noget princip i mit udvalg og tænker sig derfor, det væsentlig er bestemt af hvilke noveller Carl Thomsen har illustreret. Jeg formoder det skal være en spøg fra min ærede anmelders side, men jeg er nær ved at sige som Jesper Ridefoged: Det er noget groft at skæmte saaledes. Der er nu ogsaa en af novellerne („Stakkels Louis“) som ingen illustrationer har, så jeg må vel have haft andre hensyn end at skaffe tekster til en række billeder. Det jeg har tilset er såmænd ikke andet end at give et udvalg af Blichers bedste noveller, altså et rent æstetisk synspunkt. Derfor måtte jeg have både „Stakkels Louis“ og „Telse“ med og havde gerne taget nogen stykker til, om pladsen havde tilladt det. Men jeg måtte nødvendigvis udelukke f. ex. „Fruentimmerhaderen“ eller „Guillaume de Martonnière“, som mangler al æstetisk værdi og kun har interesse for den der studerer Blicher eller dansk underholdningslitteratur fra ca. 1830.

2) M. h. t. tekstbehandling har Marius Kristensen særlig hæftet opmærksomheden ved „De tre Helligaftener“. Når han bebrejder mig nogen vilkårlige og i bedste fald overflødige ændringer, beror det dog på, at han ikke har været opmærksom på, at jeg, ved denne novelle som ved de andre, følger den samlede udgave, altså i dette tilfælde ikke trykker efter Dansk Folkekalender 1841, hvor „De tre Helligaftener“ første gang findes, men efter „Nye Noveller“ 1843. I denne sidste text står netop *Qvindfolk* (dog ikke med u), *Skovlouring*, *Stundthosetøs* og *Vindepindene*. Mulig burde det sidste ord være ført tilbage til første tryks „Bindepindene“, men nogen nødvendighed for at gøre det kan jeg ikke se.

3) Jeg har ment at måtte være forsigtig med rettelser af teksten, i en udgave, hvor der ikke kunde gøres regnskab derfor. Der er dog ikke få ændringer, oftest ganske uvæsentlige, altid ubetinget nødvendige. Hvad der kunde give mening og forklares ud fra Blichers forudsætninger har jeg derimod ladet stå, selv om jeg meget godt kender udgiver-fristelsen til at „forbedre“ teksten ved en lille ændring eller tilsætning. Af den slags „forbedringer“ er adskillige af Brix'es textrettelser. Når han f. ex. i „De tre Helligaftener“ vil ændre „Greven“ til „Herren“, er det ud fra den tanke, at da der i almindelighed ikke var grever eller baroner i Danmark før 1671, så kan Blicher heller ikke have gjort Jørgen Marsvin til greve. Man må efter min mening nøjes med i en note at sige, at Blicher ikke *burde* have gjort den fejl, for at han kunde, ses dog af, at han en halv side før lader en „baron“ optræde.

En lignende rettelse eller saglig forbedring er den, Marius Kristensen vil have foretaget i „Fjorten Dage i Jylland“. Han undrer sig over, at jeg ikke har studset ved kammerråd Urolds udbrud: „Ved Odin *Haugadrot!*“, men „endogså“ forklarer det som „Tilnavn til Odin som Drot over dem der er lagt i Høj. „Ikke desmindre — fortsætter M. Kr. — vil man forgæves søge dette tilnavn i nordisk mytologi, og det rigtige må være *Hangadrot* (*hanga dróttinn*, Ynglinga saga kap. 7) selv om fejlen måske ikke er en trykfejl.“

Oprigtig talt: hvis man for at tilvejebringe en ren abstrakt-ideal text vil rette, hvad man selv erkender for ikke at være trykfejl, så bliver der ganske gennemgribende ændringer at foretage i udgaver af ældre dansk poesi, f. ex. må Hertha vel rettes til Nerthus og Tove føres tilbage til sin første Valdemar. Det er dog nok bedre at fastholde som almindeligt princip, at de gale navne hører med til den rigtige text¹, og: den der netop udtrykker en bestemt tids eller personligheds opfattelse. Hvad specielt Blichers *Haugadrot* angår, tror jeg man kan vise, at han har ment at have sine gode grunde til at bruge dette udtryk, som jo også i den givne situation, foran den åbnede gravhøj, er meget passende. Allerede i „Habor og Signe“ (fra 1814) bruger han ordet (ganske vist stavet „Hougadrot“ med o), og i noterne til dette digt i Litteraturselskabets udgave har jeg peget på, at Blichers hovedkilde for kendskab til

¹ Således også *Syrach* i „Juleferierne“, som M. Kr. vil have rettet til *Schirach*. Noterne må naturligvis oplyse om mandens rette navn, men ændres det i teksten, forsvinder jo ganske Blichers vittighed.

nordisk mytologi sikkert er Suhms bog „Om Odin“ (1771). Her hedder det s. 35: Vore forfædre tilegnede ham (o: Odin) Herskab over Høyene, hvor de Døde laae begravne, hvorfore de og kaldte ham Hauga Drottin o: „Høyenes Herre“. I en note henviser Suhm til Th. Bartholins Antiquit. Dan., hvor man (II, 368) blandt andre benævnelser på Odin (f. ex. Haggagud) også finder anført: Qui versionem Snorronis Danicam adornavit legit. *Hauga drottinn*, h. e. *dominus tumulorum*. Det er altså Peter Resens fejllæsning fra 1665, som Blicher kan skyde skylden på, men dermed har hans tekstform også fået så gode autoriteter bag sig, at den ikke på nogen måde kan ændres.

4) Hvad endelig noterne angår, er jeg atter i et principspørgsmaal lidt uenig med Marius Kristensen. I en populær udgave mener jeg egentlig ikke andet skal oplyses, end det der ikke kan forstås eller ikke forstås rigtigt, (af en tænkt gennemsnitslæser) uden noter. I enhver kommentar er det for det første ordenes aktuelle betydning det gælder om at klargøre o: det betydningsindhold de har for forfatteren og på det pågældende sted. Det er dernæst sammenhængen der skal kommenteres, ikke det isolerede ord. De sædvanlige noter udskriver et kort uddrag af en lexicons-artikel om et givet navn, en hel biografi, uanset oplysningernes værdi for textens forståelse. De lærde noter søger at udtømme, hvad der overhovedet vides om en bestemt sag. Det er noget sådant M. Kr. ønsker, når han vil have en oplysning til E Bindstouw om, at drabet i Lunde Kirke sædvanlig henføres til Lunde ved Varde og at der er en gammel vise derom. Slikt hører kun hjemme i en videnskabelig udgave, og for dem der søger saadanne oplysninger har jeg tilladt mig at henvise til den samlede Blicher-udgave, Aakjær og jeg besørger. Her vil man også finde de citatstedfæstelser, som M. Kr. savner nogen af, men som i reglen ikke har megen interesse for den almindelige læser.

— — — Som nævnt i det foregående mener jeg, at historiske og saglige misforståelser normalt ikke skal rettes i texten, men noteres i kommentaren. Da jeg nu er ved at skrive om min egen udgave, må jeg måske benytte lejligheden til at gøre et par rettelser. Når jeg i noterne til „Kjeltringliv“ udtaler, at det må være en tankeløshed af Blicher at lade Gerda optræde ved „Thors Maskerade“, og formoder, han har tænkt på Freja, må jeg fastholde det trods lektor Glahns indsigelse (i „Bogens Verden“), men erkender at jeg burde have forsynet gudinden med citationstegn for at vise, at jeg (naturligvis) tænkte på den som Freja udklædte Thor.

Et andet sted er mit ændringsforslag en overflødig skarpsindighed, som jeg desværre ikke opdagede før — bogstavelig — en uge for sent. Det er noten om de rejsende i „Kjeltringliv“. Den oberst Sundt, der er Mungo Parks og Belzonis kollega, er oberst Chr. Ulrich Sundt, der 1827, altså ganske kort før novellen blev skrevet, udgav et „Udtog af en Dagbog, skreven paa en Fodrejse igjennem Tyskland 1824“.

NYT FUND AF DANSK MIDDELALDERLITTERATUR

En præst i Huskvarna, Ragnar Lindstam, har i ryggen af bindene om nogle i Tyskland købt Lutherskrifter fra 1568 til 1570 fundet en del pergamentstrimler med nordisk tekst, som han har udgivet paa eget forlag (*Fragment av fornnordiska handskrifter*. Huskv. 1922). Som Hj. Lindroth har påpeget (Göteb. H. o. Sjöfarts-T. ²⁴/₁ 1923), er disse brudstykker gammeldanske og af en del interesse.

Af de 28 strimler hører 10 (2 næsten hele blade og en strimmel) til den i forvejen fra „De hellige Kvinder“ og Cambridge-bladene kendte legende om St. Kristina; men det er en anden oversættelse, og sprogformen viser nærmest hen til Fyn eller Låland-Falster. Håndskrifter er ikke meget yngre end 1300.

Midt yngre er 3 strimler (et blad) af legenden om St. Elisabeth af Tyingen, som ikke tidligere er kendt paa gammeldansk (derimod findes en forskellig form på gammelsvensk).

Yngst er 15 strimler (fire blade) af astronomisk-astrologisk indhold, som udgiveren med meget tvivlsom ret henfører til Lucidarius. Sproget er vist jysk, skønt kun få grunde kan anføres; stavningen minder om den i den yngre gammeldanske køgebog. Brudstykket giver os vist det ældste kendte eksempel på *biwaræ*.

Udgaven er pyntelig, og der er anvendt stor omhu på læsningen af de ofte meget utydelige bogstaver. Men udgiverens ukendskab med middelalderlig skrift og gammeldansk sprog har dog medført, at der er mange fejl, og inden nogen endelig dom kan afsiges om sprogformen, må brudstykkerne undersøges af en mere kyndig. De nyfundne brudstykker står foreløbig som vidnesbyrd om, at der endnu er mulighed for at finde ukendte ting af dansk middelalderlitteratur.

Marius Kristensen.

DANSKE STEDNAVNES RETSKRIVNING

AF

HENRIK USSING

Enhver Strækning af Danmarks Jord og enhver nogenlunde anselig Bebyggelse bærer fra gammel Tid sit eget Navn. Disse Stednavne er for største Delen dannet i fjærne Dage, efterhaanden som de forskellige Steder fik Betydning for Menneskene, og det derfor blev praktisk at have en Benævnelse paa dem. Navnene dannedes af Sprogets almindelige Ord, Ord der betegnede Ejendommeligheder i Jordsmon, Bevoksning, Dyreliv, eller Menneskeværk, der var udført paa vedkommende Sted; hyppigt indgik Mandsnavne i Bebyggelsesnavnene for at betegne, hvem der havde anlagt eller ejet Bostedet. Vore Stednavne er da for den allerstørste Dels Vedkommende formede af gammelt dansk Sprogstof, dannede af Ord, der var almindeligt brugte, da Navnene blev til; de er blevet overleveret fra Slægt til Slægt ligesom Sprogets øvrige Ord og hører saaledes med til vort Ordforraad ligesom alle andre danske Ord. Ja, de gamle Stednavne rummer noget af det mest ægte og oprindelige dansk Sprogstof, vi har. — Det er en national Værdi som det er værd at hæge og værne med Omhu.

Ligesom Udtalen af Sprogets øvrige Ord ændrer sig lidt fra Aarhundrede til Aarhundrede, saaledes gaar det ogsaa med Stednavnene, og naturligvis følger Stednavnene de samme Lydlove som gør sig gældende i andre Ord. En Del Stednavne har i Tidernes Løb været kendt saa at sige af hele den danske Befolkning; det gælder Navne som Jylland, Fyn, København, Vesterhav o. lign. Men ligesom der i Sproget findes Ord, som kun kendes og bruges af dem, der har med en særlig Virksomhed at gøre, f. Eks. Ord, der hører Bødkerhaandværket til, saaledes findes en Mængde Stednavne, som almindeligvis kun bruges af en snævrere, ja endog meget snæver Kreds. Men derfor hører de alligevel med til det

danske Ordforraad. En lille Landsbys Navn kendes af Landsbyens egne Beboere og af Folk i faa Miles Omkreds. Det er dette Omraades Indbyggere, der i dagligt Samkvem har haft Brug for Navnet; det er dem, der har givet Navnet og fra dets Opstaaen har overleveret det ned gennem Tiderne, og det er derfor denne Egn's Beboere der ved Besked med, hvad Stedet hedder, hvorledes Navnet udtales, — paa samme Maade som det er Bødkeren, der kan sige os, hvorledes hans forskellige Redskaber eller Dele af hans Arbejde benævnes.

Men som det gaar den enkelte lille Landsby, saaledes gaar det med Hovedparten af vore Stednavne. Vil vi vide Besked med, hvad et Sted egentlig hedder, maa vi spørge Egnens egen Befolkning, den Befolkning som er fast bosiddende der, og som har modtaget Stednavnet i Arv fra sine Forfædre sammen med Modersmaalets andre Ord. Det gaar ikke altid an, at vi retter os efter den brugte eller de brugte Skrivemaader af Stednavnet. Thi et skrevet Ord kan jo hyppigt udtales meget forskelligt, og endnu værre bliver det, naar der bruges forskellige Stavemaader for det samme Navn. — Vi gaar altsaa til Egnens bofaste Folk for at faa at vide, hvorledes Stedets Navn udtales. Med den Udtale af Navnet klarer vi os sikrest og bedst, bliver lettest forstaaet saa langt omkring, som Navnet bruges i dagligt Samkvem.

Men nu til skriftlig Brug, — hvilken Form skal vi der vælge? Hvorledes skal vi stave Stednavnet? Der maa vi naturligvis først og fremmest tage Hensyn til Udtalen. Det er uheldigt for alle Sprogords Vedkommende, hvis Retskrivningen ligger for langt borte fra Udtalen. Og gennem Aarhundrederne er da Retskrivningen langsomt blevet ændret noget, efterhaanden som Tale-sproget ændrede sig. Men i Stednavnene er det dobbelt vigtigt, at Retskrivningen ikke ligger for langt borte fra Udtalen. Thi medens man for de fleste af Sprogets almindelige Ord kender Udtalen, før man læser Ordet, er det med Stednavnene ofte Tilfældet, at man først stifter Bekendtskab med dem ad skriftlig Vej; man ser dem trykt paa et Kort, i en Telefonhaandbog, i en Postadressebog eller ser dem malet paa Stationsskilte eller Vejvisere langs Vejene. Man maa da selv fra den skrevne Form slutte sig til, hvorledes Stednavnet udtales; men man vil ofte løbe Fare for at komme til et meget forkert Resultat, hvis Skriftformen afviger meget fra Udtalen; mange, der ser skrevet *Kregome*, vil udtale det med Tryk

paa anden Stavelse: *Kre-gøme*, og kun den, der har faaet bedre Underretning, ved, at Stedet hedder *Krejme*; — kun den stedkendte vil vide, at *Viu*f ikke skal udtales i to Stavelser, men i een: *Viw*. Og saaledes kunde man blive ved at opregne Hundreder af Eksempler paa Stednavne, hvor man uvilkaarlig vildledes af en uheldig Skrivemaade, der ligger for langt borte fra Nutidens Udtale og Nutidens sædvanlige Retsskrivning. Ikke faa Stationsbyer er ved at faa deres hæderlige Navne helt forvanskede, fordi Togpersonalet i overdreven Iver efter at være korrekte udtaler bogstavret efter en uheldig Stavemaade, der kun mangelfuldt gengiver Stedets Udtale. Et Navn som *Stadil* bör skrives *Stadel*, for at man ikke skal forledes til at udtale med haardt *d* og *i*; den rigtige Udtale er med aabent blødt *d* og *e*.

Det er altsaa ønskeligt og hensigtsmæssigt, at der findes en nær Overensstemmelse mellem den stedlige Udtale af et Navn og den Maade, hvorpaa Navnet gengives i Skrift. Man kan dog ikke uden videre sige, at et Stednavn altid skal gengives i Skrift nøjagtigt som det udtales paa Egnen. Thi den stedlige Udtale er jo saa at sige altid en eller anden Dialekt, Landsbyens eller Egnens eget Folkemaal. I Dialekterne findes mange ejendommelige Lyde, som slet ikke kan gengives med vort sædvanlige Alfabet; dertil maatte kræves, at man gengav Navnene i Lydskrift med adskillige Tegn, som ikke bruges i vort sædvanlige Skrifsprog, — og det er der selvfølgelig ingen, der tænker paa. Vi er nødt til, ogsaa hvor det drejer sig om Stednavnene, at anvende vort sædvanlige Bogstavsystem og anvende den fællesdanske Retsskrivning, som er almindelig brugt og kendt. Naar man anvender denne med tilbørlig Skønsomhed og Omtanke, kan man ogsaa gengive de danske Stednavne fra alle Landets Dele paa en Maade, saa de 1) beholder et fællesdansk Præg og 2) samtidig bliver skrevet paa en saadan Maade, at den, der læser Navnet uden at have hørt det i Forvejen, uvilkaarligt kommer til at udtale det tilnærmelsesvis rigtigt, d. v. s. som det udtales af Egnens hjemmefødte Befolkning. — Samtidig vil det ikke være af Vejen, hvis man i Stednavnene kan fjærne Stavemaader, der giver en helt forkert Forestilling om Navnenes Oprindelse og egentlige Betydning. Da *Nøddebo* intet har med Nødder at gøre, men er afledet af Ordet *Nød* = Kvæg, bör det skrives *Nødebo*; *Jydstrup* er ikke sammensat med Ordet *Jyde*, men med Mandsnavnet *Jur* og bör derfor skrives uden *d*.

Dette er de Krav man maa stille til Stavemaaden af vore Stednavne, naar den skal gøre Fyldest og tilfredsstillende praktiske og nationale Hensyn.

Forholdene ligger imidlertid langt fra saa heldigt, at vi kan sige: Ligesom vi kan holde os til den nedarvede Udtaleform som den rette, saaledes kan vi ogsaa i alle Tilfælde holde os til den nedarvede Skrivemaade som den gennemgaaende bedste. — Tvært imod er Forholdene i Øjeblikket saa uheldige som vel muligt, idet der slet ikke findes nogen Norm for, hvorledes Stednavnene skal skrives. Dette har medført vildt Virvar, saa det samme Navn ofte skrives paa forskellige Maader af selve Egnens Befolkning, — og de forskellige kommunale, statslige og andre offentlige Myndigheder staver det selv samme Navn, betegnende selv samme Sted, paa vidt forskellig Vis. Postvæsenet skriver *Aggersø* og Telegrafvæsenet *Agersø*; Jærnbanen skriver *Handbjerg* og Telegrafene *Hambjerg*; Jærnb. *Laurberg*, Postv. *Lavrbjerg*; Postv. *Brønshøj*, Telegr. *Brøndshøj*; Postv. *Tisvildeleje*, Telegr. *Tidsvildeleje*; Jærnb. *Revsvindinge*, Postv. *Refsvindinge*; Postv. *Fur*, Telegr. *Fuur*; Jærnb. *Korinth*, Postv. *Corinth*. — Kan det da undre, at der i een og samme Bog, den jydsk Telefonbog, skrives *Gjesing*, *Gesinge* og *Gjesinge* om den selv samme By, eller at andre Stednavne i nævnte Bog skrives baade *Kellerup* og *Kjellerup*, *Kørup* og *Kjørup*, *Skøttrup* og *Skjøttrup*, *Saksild* og *Saxild*? — Det er heller ikke andet, end man kan vente, naar der snart skrives *Thorup* og snart *Tostrup*; snart *Thostrup*, snart *Tostrup* og snart *Taastrup* o.s.v. o.s.v.

Vender vi os til andre Myndigheders Gengivelser af vore Stednavne, forøges Virvaret kun yderligere. Matrikelskontoret følger officielt Stavemaaden i Matriklen af 1844; men her findes Fejlskrivninger og Misforstaaelser i betydelig Mængde: *Oestrup* er blevet læst *Olstrup*, *Tørslev* skrives *Torslev*, *Ullerup* er blevet forvandlet til *Uglerup*, *Skodsborg* til *Skovsborg*, *Trørød* til *Tryggerød*, *Klovtofte* til *Kløvetofte*, *Slorup* skrives *Glorup*, — foruden at der selvfølgelig anvendes en forældet Retskrivning, saa *Regnemærk* skrives *Reignemærk* o.s.v. — Det er ikke noget helt enestaaende, naar t. Eks. *Hesselbjerg* bliver til *Hestebjerg*; *Forntofte* bliver i Matr. *Taarntofte* og hos Generalstaben og i Traps tredje Udg.: *Faaretofte*; — Skoven *Almindsvænge* bliver hos Generalst. til *Almissevænge*; *Ornebjerg* forfremmes samme Sted til *Ørnebjerg*; — *Balle*, berømt som Hjemsted for Balle-Lars, skrives i Matr. baade *Bahl* og *Ball*, hos Trap⁸,

Mansa og i Postadressebogen *Bael*. — Et særlig pragtfuldt Eksempel har man i *Mørkøv*, saadan skriver t. Eks. Generalstaben; Statskalenderen har *Mørke* Sogn, Postadresseb. har *Mørkøv* i *Mørke* Sogn, Matr. skriver *Mørkiøb*; *Mørkøv*, *Mørke* og *Mørkiøb* er vel at mærke samme Ord.

Der kunde fortsættes med Eksempler i Tusindvis fra forskellige Administrationsgrene, Kirke- og Skolevæsen, Retsvæsen o.s.v. Enhver vil se, hvor meningsløst dette Forhold er, hvor mange Tvivl og Misforstaaelser det kan give Anledning til, og hvor megen Ulejlighed og Tidsspilde der kan komme ud deraf. Allerværst bliver det, naar man i en Opslagsbog søger *Undløse*, men ikke kan finde det, fordi det i Bogen staves *Ondløse*; og ilde faren er man meget hyppigt, naar man t. Eks. ved, at et Sted hedder *Torup*, men ikke ved, om man skal finde det under *Torup*, *Thorup* eller *Taarup*. — Selv store Øer og Landsdele skrives stadig paa vidt forskellig Maade. Det er for intet at regne, at der skrives baade *Turø*, *Thurø* og *Thorø*; *Møn* og *Møen*; *Taasing*, *Taasinge*, *Thorseng* og *Torseng*; *Vendsyssel* og *Vensyssel*; *Thy* og *Ty*; *Sundved* og *Sundev*; *Romø* og *Rømø*. Men endog hvor det drejer sig om Hovedlanddelene gaar den samme Forvirring igen: *Laaland* og *Lolland*, *Fyen* og *Fyn*; *Sælland* og *Sjælland*; altsaa ogsaa hvor vor Stednavneretskrivning viser sit Ansigt over for Udlandet, bærer den det samme vankelmødige og ubesluttsomme Udtryk.

For nogle vigtige Navnes Vedkommende forsøger den af Undervisningsministeriet anbefalede Retskrivningsordbog at fastslaa en Skrivemaade. Men dels er det et ganske tilfældigt Udvalg af Navne, som der er medtaget (*Møn*, men ikke *Taasing*, *Køge* og *Skælskør*, men ikke *Holbæk* eller *Nykøbing*), dels giver Ordbogen undertiden frit Valg mellem flere Former: *Skælskør*, *Skjælskør* og *Skælskør*. Desuden kan det ikke antages, at det ministerielle Retskrivningsudvalg sidder inde med særlige Forudsætninger for netop at behandle Stednavne.

Naar nu saa vigtigst et Omraade af dansk Fælleseje, betydningsfuldt baade i det nationale Liv og paa mangfoldige praktiske Felter, ligger hen i fuldstændig uskøttet eller vanrøgtet Tilstand, er det naturligt, at det af Kultusministeriet nedsatte Stednavneudvalg har set det som en af sine Hovedopgaver at bringe Plan og Orden til Veje i dette Uryd: 1) at fastslaa almindelige Hovedregler for vore Stednavnes Stavemaade, i Overensstemmelse med

den Retskrivning, der gælder for det øvrige danske Ordforraad, og 2) at tage de enkelte Navne af mere ejendommelig Karakter op til en alsidig historisk, sproglig og praktisk Overvejelse for at fastsætte deres Stavemaade.

Det maa hævdes med al Styrke, at Udvalgets Opgave og Formaal ikke er at forandre selve Navnene, men at fastsætte en Stavemaade for Navnene, der maa anses for den mest hensigtsmæssige, naar Hensyn tages til det øvrige danske Ordforraad, til Stednavnenes Oprindelse og Udtale og til den Retskrivning, som i Øjeblikket er den sædvanligt anvendte, parret hist og her med et Krav fra det praktiske Liv, t. Eks. Postvæsenet, som det vilde være uforstandigt at overhøre.

Den Liste over Stednavne af Betydning for Administration og Samkvem, som Stednavneudvalget i de forløbne Aar har udarbejdet, maa og bør naturligvis bære et ret konservativt Præg. Overalt, hvor der ikke er tvingende Grunde til at gøre Forandring i Stavemaaden, bevares selvfølgelig den tilvante. Lidt Ulempe medfører en Ændring, selv om den er aldrig saa lille og vel begrundet, jo altid, og derfor har langt de fleste Navne faaet Lov at beholde deres tilvante Retskrivning. Men en langt større Ulempe end en lille og hensynsfuld Ændring hist og her, er det, naar der hersker en Lovløshed og en Vilkaarlighed i Stavemaaden, saa man aldrig ved, hvorledes man er vendt.

Hovedaarsagen til, at Stednavnenes Stavemaade er blevet saa forvirret, er den, at de Stavemaader, der er nedarvet til Nutiden, for de forskellige Navnes Vedkommende ofte stammer fra højst forskellige Tider i vort Sprogs og vor Retskrivnings Udvikling. Der er Former fra Middelalderen, fra Reformationstiden, fra 17de, 18de og 19de Aarhundredes vekslende Retskrivninger. Det eneste fornuftige bliver derfor først og fremmest at bringe Stednavnene i Overensstemmelse med Nutidens almindelige Skrivebrug. Det følger da af sig selv, at man ikke skriver t. Eks. *Eggitzlefmagle*, men at det ændres til *Eggeslevmagle*, — at man ikke skriver *Skjelskør*, men *Skælskør*; i Lighed hermed maa *Fjerritslev* blive til *Fjerreslev* og *Nykjøbing* til *Nykøbing*. Man bliver paa denne Maade fri for Retskrivningsformer, der har et gammeldags og fremmed (tysk) Præg, og Stednavnenes danske Karakter træder langt tydeligere frem, — foruden at der tilvejebringes en større Overensstemmelse mellem

Skrift og Tale, og Stednavne, der har Lighed i Lyd og Oprindelse, træder frem i ensartet Klædebon.

Stednavneudvalget er gaaet til sit Arbejde med at fastsætte Stednavnenes Retskrivning med en Følelse af, at det ikke blot er en meget vigtig og nødvendig Opgave, men at den ogsaa kræver den største Omhu og Omtanke tillige med Hensyntagen i forskellige Retninger. Hvert enkelt Navn maa betragtes ikke alene for sig selv, men ogsaa i sin Sammenhæng med det samlede Navnestof og navnlig i sin Sammenhæng med Navne af samme eller lignende Oprindelse, som findes andre Steder i Landet. Det vil i Almindelighed være rimeligt at stave det samme Navn ens, naar det forekommer i forskellige Landsdele; *Halager* paa Sjælland og *Halager* i Jylland bør staves eens, ligesom første Del af *Herreslev* i Maribo Amt bør staves paa samme Maade som første Del af *Herrested* i Svenborg Amt.

Men for at kunne udføre et saadant Arbejde er det nødvendigt foruden Navnets almindeligt brugte Stavemaade eller Stavemaader at kende 1) Navnets Oprindelse, som det viser sig i de ældste skrevne Former, og 2) Navnets Udtale, som den bruges af Egnens stedfødte Befolkning. Og Stednavneudvalget har stillet store Krav til sig selv for i disse Henseender at skabe et saa fast og sikkert Grundlag som muligt.

Efter at Udvalget i Juli 1910 var nedsat af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet tog det fat paa at indsamle Stof til Belysning af Stednavnenes Historie og Retskrivning og deres Udtale paa Hjemstedet. Alle de Stednavne, der findes i Kilderne fra Middelalderen, er blevet afskrevet og ordnet Sogn for Sogn. Hver Landsby har sit Blad, hvor Navnets Former fra Middelalderen til vore Dage er opført. Udvalgets Medhjælpere har rejst hele Landet rundt og nøjagtigt optegnet Egnens Udtale af hver Landsbys Navn. Baade Fortids Røst og Nutids Tale har man omhyggelig lyttet til for at blive klar over Navnets Oprindelse, Slægtskab og Betydning ligesaa vel som over den Stavemaade, der bedst gengiver det. Hvor der da i Tidens Løb ikke blot er opstaaet forældede og misvisende Skrivemaader, men hvor Navnene i Skrift er blevet forvanskede, saa de hverken stemmer med Oprindelsen eller med Nutidens Udtaleform, har der været Grundlag for at foretage Ændringer i Stavemaaden, som lempeligt og nænsomt fjærnedede Fejlen. Men man har gaaet varsomt frem for ikke ved

Rettelserne at fjerne Navnene for meget fra det tilvante. — Undertiden er det meget let at se, hvorledes en forvansket Form er opstaaet i Skriften. Et Sted, der hedder *Lundfold*, er t. Eks. blevet skrevet med saa lille et l, at det er blevet læst *Lundfoed*; og dette er saa ved en ny Retskrivningsændring blevet *Lundfod*; det er en Selvfølge, at en saadan Skrivefejl eller Misforstaaelse ikke maa faa Lov til at gro fast som officiel Skrivebrug, men at man genindfører det rigtige *Lundfold*. Og saaledes maa Udvalget i en Del Tilfælde rette Misforstaaelser eller Forvanskninger; men ellers har Udvalgets Virksomhed i Hovedsagen været et Retskrivningsspørgsmaal.

En Følge af, at man ønsker at bringe Stednavnene i Overensstemmelse med den herskende Retskrivning, er, at hvor man med Sikkerhed i et Stednavn genfinder et Ord, som bruges i det almindelige Sprog, staves Stednavnet efter den officielle Retskrivning; man skriver altsaa *Bjærgby* (og ikke *Bjerreby*), *Kalvehave* (og ikke *Kallehave*), *Kalveboder* (og ikke *Kalleboder*) o.s.v. — Naar man overhovedet ønsker at opnaa den Ensartethed, som er den gavnlige Følge af at stave efter visse fastslaaede Regler, maa det samme Stednavn, ogsaa hvor det bruges om forskellige Steder i forskellige Landsdele, staves ens; man maa da overalt stave *Bjærg* (men ikke *Bjerre*), *Hostrup* (men ikke *Haastrup*), *Tostrup* (men ikke *Thostrup* eller *Taastrup*). — Naar man i den officielle Retskrivning undgaar Brug af *x*, maa man i Stednavne som i andre Ord skrive *ks*, altsaa: *Fakse*, *Neksø* o.s.v.

Man kan ikke bruge helt forældede Stavemaader som *Rougsø* og *Slaugs*, men maa skrive *Rovsø* og *Slavs*, hvorved man ogsaa kommer i Overensstemmelse med Nutidens Udtale; man maa skrive *Ejby* og *Vejstrup* (ikke *Eiby* og *Veistrup*). Det stumme *h* maa forsvinde, og ligesom man ikke længer skriver *Thorsdag*, men *Torsdag*, skriver man *Torsager*, *Torslunde*, *Tisted* o.s.v. Ikke heller kan man bruge *h* til at betegne Vokalforlængelse og skrive *Sahl* eller *Fohl*, men maa i Overensstemmelse med Rigsmaalets almindelige Stavemaade og Ordenes Oprindelse skrive *Sale* og *Fole*.

Ligesom man i Nutidens Retskrivning har opgivet at bruge stumt *b* efter *m*, saa man ikke skriver *gamble* eller *Kamb*, men *gamle* og *Kam*, saaledes maa man i Stednavnene skrive *Humle* (og ikke *Humble*), *Høm*, *Vøm* og *Em* (ikke *Hømb*, *Vømb*, *Emb*).

Paa Kristian d. Fjærdes Tid skrev man *diszverre*, Taftis Baand,

saaledis, Glaszit, stetzø, skrefvit, Fellidskab, Menniskit. Fra den Tids efter vor Opfattelse overdaadige Brug af *i*'er og *z*'er har der i Stednavnes Stavemaade holdt sig mange Rester ned til vore Dage, f. Eks. naar man skriver *Erritsø, Fjerritslev, Kramnitse* o.s.v.; disse Stednavne har ved delvis at bevare en 300—400 Aar gammel Stavemaade faaet et mærkeligt udansk Præg; hvis man undersøger Egnens Udtale, vil man finde, at disse Navne udtales med *es*, hvor der skrives *its*; man bør derfor bringe dem i Overensstemmelse med Nutidens sædvanlige Stavemaade og skrive *Erresø, Fjerreslev* og *Kramnesse*; — derved fjærner man samtidig deres udanske Præg og bringer dem i Overensstemmelse med den virkelige og egentlige Udtale.

Det er en Selvfølge, at man ogsaa bringer helt middelalderlige — nu fuldstændig vildledende — Stavemaader som *Liunge, Kiuf-ling* og *Tjustrup* ud af Verden, og i Stedet følger saavel Nutidens Retkskrivning som dens Udtale og derfor skriver *Lyngø, Kyvling* og *Tystrup*.

Til at betegne *v* brugte man i gammel Tid *f* og *uf*; man skrev altsaa *Veflinge, Viuf* o. lign.; nu kan disse gamle Stavemaader kun bidrage til at bibringe Folk en gal Udtale, og man maa derfor skrive *Vævlinge* og *Viv*, baade af Hensyn til Nutids Stavebrug og til Nutids Udtale.

For at bringe Navne som *Voldborg, Svendborg* og *Herlufmagle*, der i Tidens Løb har faaet en forvansket og vildledende Stave- maade, tilbage til Skriftformer, der baade stemmer med Ordenes Oprindelse og med den nuværende Udtale, skriver man *Voborg, Svenborg* og *Hellevmagle*.

I Almindelighed lader det sig gøre at stave de samme Sted- navne og de samme Endelser ens, i hvilken Del af Landet de end forekommer, og derved bringes en bekvem Ensartethed til Veje, idet der gennemføres en Konsekvens, der letter Skrivebrugen, uden at man derfor gaar den stedlige Udtale for nær; saaledes skrives Endelsen *-um* altid med *u* (og aldrig med *o*), altsaa: *Engum, Es- rum, Ryum*, — og Endelsen *-lev* skrives aldrig *-løv*, altsaa: *Særs- lev, Snoldelev* o.s.v.

Paa eet Punkt er der dog saa gennemgaaende en Forskel paa den jydskø og den ødanske Udtale af sidste Led i en stor Række sammensatte Stednavne, at det vilde virke i høj Grad unaturligt, hvis man i Stavningen af de jydskø Navne ikke tog Hensyn til

den jydsk Udtale. Naar man paa Øerne siger *Allinge*, siger man i Jylland *Alling*; mens Sjællænderne siger *Gentofte*, siger Jyderne *Æbeltoft*; Sjæll.: *Boeslunde*, Jyll.: *Gaverlund*; Øerne: *Dreslette*, Jyll.: *Fovslet*; Øerne: *Majbølle*, Jyll.: *Oksbøl*. Her retter man sig uvilkaarligt efter den jydsk Udtale, der har bestaaet i hvert Fald fra Aaret 1300, og man udelader derfor Slutnings-e'tet i jydsk Stednavne af denne Art.

For at sikre den rigtige Udtale af lang Selvlyd uden Stød skriver Udvalget *Bure* og *Flose* o.s.v., selv om Jyderne ikke udtaler Slutnings-e'tet.

Det har ikke forekommet Stednavneudvalget nødvendigt at lade de jydsk Navne beholde *j* efter *g* og *k* i Navne som *Gedved* og *Kellerup* o. s. v. Ligesom mangfoldige Jyder siger *Gjed* og *Kjælder*, selvom de staver *Ged* og *Kælder*, saaledes kan de jo godt fastholde Udtalen med *j* i de nævnte Stednavne, selvom de i Stave-maaden udelader *j*. Der opnaas ved Udeladelsen af *j* i dette Tilfælde, at der kommer Ensartethed for hele Landet i Overensstemmelse med den officielle Retskrivning, og for Jyderne medfører det den Fordel, at de ikke behøver at grunde over, om de f. Eks. skal skrive *Kølkjær*, *Kjølckær* eller *Kjølckjær*.

Der er Tilfælde, hvor det i og for sig kunde være rigtigst at bringe Overensstemmelse i Stave-maade til Veje, men hvor man alligevel undlader det af praktiske Grunde. F. Eks. er *Rønne* paa Bornholm og *Rønne* i Jylland sikkert nok samme Ord; men da bægge Steder er stærkt benyttede Poststeder, er det mest hensigtsmæssigt at bevare den forskellige Stave-maade for de to Navne.

Som man ser, har det været Stednavneudvalget magtpaaliggende at bringe de danske Stednavnes Stave-maade ud af det Virvar, hvori de befinder sig. For hvert enkelt Stednavn har man fastsat een, og kun een, Stave-maade. Denne Stave-maade er i den nøjest mulige Overensstemmelse med vor almindelige Retskrivnings sædvanlige Regler, og hvor disse lader et vist Spillerum aabent, har man bragt Stednavnene ind under den Norm, der bedst stemmer med hele Stednavnestoffets Natur. Hvert enkelt Navn er omhyggelig undersøgt efter sin historiske Oprindelse og efter Nutidens Udtale, og den Stave-Form er valgt, som bedst tilfredsstiller bægge disse Hovedsynspunkter. Hvor ikke Hensynet til Udtale og historisk Oprindelse i Fællesskab med Ønsket om at bringe Navnet i fornuftig Samklang med Nutidens officielle Retskrivning krævede det,

har man ladet Stednavnet uændret. Det praktiske Livs berettigede Krav om at stave Stednavnene, saa Forvekslinger blev saa faa-tallige som muligt, er ikke blevet overhørt.

Naar der paa denne Maade er taget skyldigt Hensyn til de Krav, som kan komme i Betragtning, maa man haabe, at det danske Folk vil godkende det Arbejde, som her er blevet udført.

En og anden kunde maaske ønske, at det og det Navn ikke blev ændret; man har faaet det kært i den tilvante Staveform, man indser maaske ikke, at der er nogen Grund til Ændring, eller man mener maaske ligefrem, ud fra sit nære Kendskab til Navnet og Stedet, at kunne paapege noget fejlagtigt i Stednavneudvalgets Stavemaade af vedkommende Navn. Men heroverfor maa det fremhæves, at vi aldrig kommer ud af det bestaaende Virvar i Navnenes Stavemaade, hvis ikke man kan enes om, at Hensynet til den tilvante Stavemaade af det enkelte Navn maa vige for Hensynet til de Grundregler, som maa gøres gældende, naar man tager hele den samlede danske Stednavneskat i Betragtning: Det enkelte Stednavn maa indordne sig under hele Navnestoffets Love og Regler. Man maa fremdeles erindre, at det aldrig har kunnet falde Stednavneudvalget ind at ændre ved selve Navnene, men at det kun er Stavningen af dem, man har ført ind under visse Hovedsynspunkter, idet Nutidens Retsskrivning er blevet anvendt paa Navnene efter deres Herkomst og stedlige Udtale. Hvis nogen mener, at han ikke kan forlige sin Udtale med den, der træder frem i Udvalgets Stavemaade, maa der mindes om, at den Udtaleform, som Udvalget har lagt til Grund, er den, som er nedarvet paa selve Stedet, men derimod ikke en Form, som man har dannet sig efter den tilvante Stavemaade. — Som tidligere fremhævet er det kun den hjemmevoksede Navneform, der kan have nogen afgørende Værdi. Den skrevne Form fra de sidste 2—300 Aar, der skylder en eller anden tilfældig, mere eller mindre skrivefærdig Mand sin Oprindelse, kan kun have Værdi af anden Rang og kan aldrig blive virkeligt Grundlag hverken for Udtalen eller for en rationel Skriftform.

Naar forhaabentlig snart Undervisningsministeriet har godkendt Stednavneudvalgets Liste, er det at ønske, at vort Folk hurtigt vil vænne sig til — saa vel i privat som offentlig Anvendelse — at bruge de fastsatte Former. Et stort praktisk Fremskridt vil derved være gjort, idet Tvivl, Vaklen og Famlen, besværlig Dobbelt-

hed og planløst Virvar i Stavemaaderne vil være ryddet af Vejen, og bekvem, nutidig Plan, Fasthed og Regel vil være sat i Stedet. Og samtidig sker skyldigt Hensyn baade til historisk Synspunkt og til sproglig Indsigt, saa vor gamle Skat af Stednavne lader sit ædle Sprogalm skinne, rensat fra Tilfældigheds Stænk og Misforstaaelses Skimmel. — Vil man istandsætte en skøn gammel Bygning, vil ingen kyndig og forstaaende Mand undlade at stryge uforstandige Haandværkeres Puds og kummerlige Prydelser bort; men den nænsomme Istandsætter vil ikke skaanselsløst brænde ethvert Stykke Bohave eller rive enhver Tilbygning ned, som ikke stammer fra Bygningens allerældste Tid; kun det grimme, smagløse og meningsløse vil han ubarmhjertigt fjerne. Og han vil lade hele Bygningsværket med sit Indbo fortælle om, hvorledes man til vekslende Tider har udvidet, forøget og prydet det til Glæde og Gavn for kommende Slægter. Hvert Slægtled — ogsaa vort — har sit Ansvar for at forvalte Arven paa forsvarlig Vis, saa vidt Evner og Indsigt rækker.

HEJMDALS NAVNE

AF

VILH. LA COUR

UNDER Studiet af vore hedenske Forfædres mytiske Forestillinger har man ofte søgt at vinde et Grundlag for Opfattelsen ved Tolkning af Gudernes Navne.

Det er imidlertid en baade vanskelig og farlig Vej at gaa. Vanskelig, fordi selve Tolkningerne i altfor mange Tilfælde vil vise sig usikre — farlig, fordi man let lokkes til at overse, at et enkelt Navn sjældent udtrykker mere end en enkelt Egenskab og altsaa sjældent giver fuld Besked om den Guddoms Natur, hvis Væsen man prøver paa at erkende. De fleste tyske Mytologers Værker taler højt om, hvor nærliggende denne Fare er.

Alligevel vil Navnetolkningen altid være af stor Betydning. Der kan ingen Tvivl herske om, at den mere end een Gang har sat os paa det rette Spor, og i særlig Grad anvendelig er den, hvor vi for Guddommen finder saa mange Betegnelser, at i det mindste væsentlige Egenskaber ved den maa have fundet Udtryk gennem Navnene.

Her kunde det synes, som man var ilde stedt ved Studiet af Gudevogteren Hejmdal. Det er ikke paafaldende mange Navne for ham, der er overleverede os, og enkelte af dem kan synes ret ugenomsigtige. Til Gengæld er der en Omstændighed, som giver denne Gud en ganske særlig Karakter, der skarpt adskiller ham fra alle de øvrige „høje Aser“: alle hans Navne — ogsaa selve hans Hovednavn — er sammensatte.

Dette er i Virkeligheden af den allerstørste Betydning. I den store Gudekreds træffer vi ellers lutter usammensatte Hovednavne: Tor, Frø, Njord, Frigg, Odin osv.; ja selv mange af Binavnene er usammensatte — man kan f. Eks. tænke paa de mange Betegnelser for Freja. Hejmdal er faktisk den eneste af Storguderne, som ikke

følger denne Regel, og selve dette tyder paa, at han i den Form, hvori Eddaerne kender ham, ikke har synderlig gammel Rod¹. Han maa, har man sagt, være en Emanation af en ældre Guddom, maaske af Ti, maaske af Solen; men som Gudevogter, knyttet til Bifrost og boende paa Himinbjörg, maa han være relativ ung.

Om denne Opfattelse er rigtig eller ej, ligger udenfor denne Afhandlings Emne. Mange samhörrende Forhold maatte tages i Betragtning, før Svaret kunde gives. Af særlig Betydning vil det imidlertid være, at man faar Klarhed over, hvad han har været kaldt, og vi skal derfor holde os til selve de Hejmdal-Navne, som Snorre har gemt, og søge at give en rimelig Tolkning af dem. Lykkes dette, kan man altid senere famle sig videre frem.

Navnene er, som før sagt, ikke mange. Han kaldes 1) *Heimdallr*, 2) *Hallinskiði*, 3) *Gullintanni* og 4) *Vindhlér*. Det er da disse fire vi er henvist til at arbejde med.

Hvad for det første Heimdallr angaar, vil det være kendt, at man har søgt forskellige Tolkninger gennemført. Almindeligst godkendt er den af Sophus Bugge givne², iflg. hvilken dallr jævnføres med oeng. *deall* = superbus, clarus. Heimdallr skulde altsaa betyde noget saadant som „den over Verden straalende“, „den over Verden lysende eller den „über die Welt gefeiert“³ — en af Grundene til, at man i Hejmdalskikkelsen har set Minder om en gammel Solgud.

En Omstændighed, der ligeledes har været fremført, kunde tyde paa Tolkningens Rigtighed. *Dallr* maa kunne give en afledt Form *Dellingr*, og *Dellingr* siges i Gylfaginning Kap. 9 at være Navnet paa Dag's Far: *Nótt* ægtede *Dellingr*, „ok var hann ása ættar“. Deres Søn var *Dagr*; „var han ljóss ok fagr eptir faðerni sínu“. Men hvad er det, der fremkalder Dagen? Det er Solen. Og ud af hvis Skød kalder Solen Dagen frem? Af Nattens.

Der er ved denne Tolkning kun den ene Svaghed, at man ikke i nordiske Sprog kan paavise Spor af et saadant Adjektiv *dallr* eller af noget med det beslægtet Ord. Naturligvis er dette ikke afgørende; men skulde Heimdallr, som ovenfor nævnt, være

¹ E. H. Meyer: *Myt. d. Germ.* (1903), S. 408.

² N. Fkv. 68.

³ Sml. f. Eks. Finnur Jónssons *Eddaugd.*, S. 224, R. M. Meyer: *Altgerm. Religionsgesch.* (1910), S. 358, Kögel i *Indog. Forsch.* V, S. 313, v. Negelein: *Germ. Myth.*³ (1919), S. 91 o. a.

et forholdsvis ungt Navn, vilde det dog være ejendommeligt, at man ikke i selve det kendte eller levende Sprogstof kunde paavise den Rod, af hvilken Navneendelsen maatte udledes. I hvert Fald bør man have sin Opmærksomhed henvendt paa dette Forhold, og saa vil det forøvrigt være praktisk foreløbig at holde Hovednavnet udenfor Diskussionen og i Stedet vende sig mod de tre Binavne.

Blandt disse lægger vi først Mærke til *Hallinskidi*. Det har — dog med nogen Tvivl — været oversat ved „den hældende“¹. Imidlertid er Navnet tydelig nok sammensat. Dets første Led er *hallin* i Betydningen 'hældende', dets sidste *skidi*: 'tyndt Træstykke', 'Bjælke', 'Stav'. Nøjagtigt oversat bliver Gudenavnet altsaa: den hældende Stav.

Men giver det nogen Mening?

Her maa man huske paa det vidt udbredte Billede af Solstraalen som en Bjælke eller Stav. Det engelske *sunbeam* betyder jo simpelthen 'Solbjælke', 'Solstok'. Og for den folkelige Fantasi hælder denne Stok eller Stav, naar Solen er nær sin Nedgang. En Gaade fra Vestjylland lyder:

„Hwa æ de dær stør i æ haw
o kånør mæ æn fågyt staw?“²

Det er Solstraalen ved Aftenstid — enten saa „Havet“ opfattes bogstaveligt eller overført som Betegnelse for Himlen. En norsk Gaade lyder ganske tilsvarende:

„Da stend ei stong i bratte berg aa sluter [o: luder]
utyver havet, mæ raue gull aa kaapa paa“.³

Hallinskidi = 'den hældende Stav' betegner altsaa

¹ Finnur Jónsson, SnE (1900) Reg. *Hallinskidi* bruges — ligesom forøvrigt *Heimdallr* — i þulur som Navn paa en Vædder, hvilket giver Falk Anledning til Tolkningen: den, „der schräge, zurückgebogene hörner hat“ (P. B. B. XIV. 48, sml. Hellquist i Afn F. VII. 172). I Lex. Poet. erklærer Jónsson: „Om ordet, hvis forklaring er usikker, har noget at gøre med hornene, er uvist“. Brugen af *Hallinskidi* og *Heimdallr* som Væddernavne haaber jeg ved anden Lejlighed at kunne begrunde.

Først efter at ovenstaaende var skrevet, er jeg blevet opmærksom paa Fremstillingen i Rosén: Studier i skan. Religionshistoria och Folketro (1919). Baade hvad Helheden og de fleste af Enkelthederne angaar, kan jeg — som det vil fremgaa af nærværende Afhandling — ikke slutte mig til den heri opstillede Hypotese, hvis Grundlag forekommer mig at svigte paa afgørende Punkter.

² Feilberg: Ordbog (Sol).

³ Maal og Minne 1909, S. 10.

Guden som en Personifikation af den nedgaaende Sols Straaler. Vi er nu naaet et Stykke frem paa Vejen.

Naar Hejmdal har med Solstraalen at gøre, begriber vi et ellers uforstaaeligt Udtryk i Hyndluljóð (Str. 35), hvor han kaldes *naddgofugr*.

*naddr*¹ m. betyder en Spids, Spydspids, Spyd, maaske ogsaa Pil. *naddgofugr* betyder altsaa ordret: den ved Spyd prægtige. Og vi husker nu paa, at Spydets er et ligesaa almindeligt Udtryk for Solstraalen som Staven og Stokken. Selve Ordet Straale har oprindeligt haft Betydningen 'Pil' eller — som endnu i russisk — 'Pil' og 'Stok'. Paa Latin betyder *radius* baade 'Stav', 'Stok' og 'Solstraale' — ganske som det gammelnorske *geisti*.

Moltke Moe, som har gjort opmærksom paa dette Forhold², fortsætter: „Herfra falder lys over sammenstillingen af spyd og solstraale i en af vore folkeviser (Bugge: Gamle norske folkeviser nr. 24 A. v. 7—8): En far spør sin datter, hvad det er „for eit nakje spjut“ som leger ud og ind i hendes bur; hun svarer:

„Dæ æ ikkje nakje spjut,
d'æ æ solegjeisli, leikar inn aa ut.“

Men vi kan gaa videre: der falder tillige Lys over Eddastrofens *naddgofugr*. Ogsaa i den betegnes Hejmdal altsaa som en Personifikation af Solstraalen — om end ikke just den nedgaaende Sols Straale.

Og vi ledes ad denne Vej hen til Hejmdalsnavnet *Gullintanni*.

Ordet oversættes: 'den guldtandede', 'Gyldentand'. Saaledes forstaar ogsaa Snorre det: „tennr hans váru af gulli“ (Gylfag., Kap. 26). Men det er ingenlunde givet, at dette skal opfattes som 'Guden med de gyldne Tænder'. Den vanlige Opfattelse af Ordet Tand's Etymologi gaar ud paa, at det er en Præs. Part. af Roden *ed* = 'æde'. Betydningen maa dog meget snart være blevet 'den „Spids“, hvormed Føden sønderrives', og herfra er Springet ikke langt til 'sønderrivende Spids' eller 'Spids' i det hele taget. Vi kender jo endnu denne Brug i vore Dage, hvor 'Tand' kan betyde en 'Gren' paa en Greb, en 'Pig' paa en Harve eller en 'Takke'

¹ *naddr* anvendes meget i Skjaldesproget, hvor kamp kaldes *naddél*, *naddhrið*, *naddregn*, *naddskúr* o. lg., mens kriger betegnes ved *nadd Freyr*, *naddhristir*. I Lex. Poet. gengives *naddgofugr* ved 'prægtig (af udseende) ved Spyd'. I Grógalder forekommer (om Fjölsvinn?) Udtrykket *naddgofugi jotunn*.

² Maal og Minne, 1909, s. 10.

paa et Tandhjul. Som aflydt Form af *tønn* maa sikkert opfattes oldn. *tindr* m.¹ der netop betyder 'Spids', 'Pig', og som i vore Dages Dialekter i Former som Tind, Tinde, Tijnna o. lg. benyttes ganske som 'Tand' i dansk Rigsmaal: Harvetand, Rivetand osv. Der kan ogsaa mindes om oldn. *tannari* i Betydningen 'Pind', 'Stikke'.

Set i dette Lys er det rimeligst at forstaa Gudenavnet *Gullintanni* som 'den gyldne Pig', 'den gyldne Spids', billedligt ganske svarende til *naddgofugr*: Solstraalen.

Ikke langt fra denne Tolkning maa sikkert det tredje af Hejmdals Binavne — *Vindhler* — søges.

Man har hidtil intet Forsøg gjort paa at forklare det²; men det er jo ligesom de foregaaende et sammensat Navn.

Første Led er oldn. *vindr*, 'Vind', der hyppigt bruges = *vedr*, 'Luft'. Fritzner nævner en Række Eksempler paa dette og minder om, at „Lufthullerne“, Porerne, i Huden kaldes *vindædr*. Sidste Led er *hlér*. Dette maa kendetegne Guden som den, der giver *hlé*, n., 'Læ'. Men *hlé* staar i Aflydsforhold til oldn. *hly*, 'Varme' og synes rodbeslægtet med lat. *calère*, 'være varm'³. Det turde derfor være naturligt at tolke *hlér* som 'den, der giver Varme' og *Vindhler* som 'den, der giver Luften Varme'. Vi ledes altsaa ogsaa ved dette Hejmdalsnavn hen i det gamle Spor; kun siges det ikke, at det er Solstraalerne, der „luner“ Luften. Det kan naturligvis lige saa godt være Solen selv.

Med disse Erfaringer i Behold kan vi nu vende os til selve Hovednavnet *Heimdallr*.

Den Indvending, som tidligere rejstes mod den almindelig godkendte Tolkning af *dallr* = oldeng. *deall*, var jo den, at et saadant Ord ikke kunde paavises indenfor nordisk Sprogomraade. Men man har søgt at gøre andre Tydninger gældende.

Hellquist gaar ud fra, at *Heimdallr* er en personificerende Udvidelse af et *heimdalr*, sammensat af *heim*, 'Verden', og *dalr*, 'Bue', altsaa med Betydningen 'Verdens- eller Jordbuen'. Han tænker sig Hejmdal som en Personifikation af Regnbuen og henviser til, at denne i tyske Dialekter kaldes „Himmelring“ og at den i Litauisk og Finsk betegnes ved Ord, der betyder „Himmelbue“.⁴

¹ Torp: Nyn. etym. Ordb. (Tind).

² Sml. dog Rosén: l. c., S. 65.

³ Hellquist: Sv. etym. Ordb. (Iya).

⁴ Ark. f. nord. Fil. VII, 171.

Imidlertid kender man jo ikke fra nordisk Sprogomraade dette *heimdablr*, og Eksistensen af Ordet burde dog kunne eftervises, før Gudenavnet antoges for en personificeret Udvidelse af det. Det dobbelte *l* volder Vanskelighed, hvis man søger Forklaringen gennem Ordet *dablr*, 'Bue', og ganske den samme Vanskelighed møder man, hvis man tænker sig Efterleddet indeholdende *dablr* m. = Hjort, som det træffes i Snorres Edda¹. Hjort som Solsymbol er jo kendt nok. *Heimdallr* kunde da være „Himmelhjorten“ = Solen.

Det er sikkert raadeligst at forlade disse Gisninger og søge efter en Tolkning, som naturligere forklarer Navnet i dets fulde og kendte Lydform.

I denne Forbindelse skal der mindes om at Forslag af E. Jesen. Han henviser til norsk *dalla*, 'løbe', 'trippe', 'vimse'. Han skriver²: „I Rigsmaal travet han omkring i verden (heim-r). Da det ellers er Odins (Vegtam's) maneer, passer det til hypotesen om, at H. fremkom ved personspaltning, efter at have været et af Odins Navne“.

Den her fremsatte Opfattelse turde af mange Grunde være højst usandsynlig; men Henvisningen til no. *dalla* er maaske ikke uden Betydning.

Paa jydsk betyder *dalla* at 'gaa og slæbe', at 'dingle' (Feilberg), ligesom *dalla* i norske Maalfører betyder at 'løbe', 'trippe', 'svinge smaat frem og tilbage', 'dingle', 'gaa og slænge' (Torp). Paa Shetlandsøerne har *dal*, *dali* Betydningen 'gaa dovent', 'slentre bagefter', og i svenske Dialekter træffer vi *dala*, *dalla* som 'gaa langsomt', 'slentre om' (Torp). Hertil svarer ganske nedertysk *dallen*, 'schlendern', højtysk *dahlen*, 'tändeln' og engelsk *dally*, 'nøle', 'tøve', 'smøle' (Falk og Torp).

Overalt træffes Udtrykket altsaa som Betegnelse for en langsom, smøgende, slentrende Gang.

Omtrent samme Grundbetydning har en Række r-Afledninger af Ordet. Vi møder paa jydsk *dabre*, 'gaa langsomt', 'drive', 'smaatrave' (Feilberg), bornholmsk *dallra*, 'dingle' (Torp), norsk *daldra*, 'dingle' (Hellquist); men vi nærmer os dog herved et Betydningsindhold, som ligger op ad svensk *dallra*, 'vibrere' (Torp) eller de danske Betydninger af *dabre*: at 'være i svingende, rystende, eller

¹ Hellquist forklarer dette Hjortenavn ud fra *dablr* = Bue. Sml. Rosén, l. c. S. 66.

² Nord. Tidsskr. f. Filol. 4. V. S. 116.

rokkende Bevægelse', brugt om Lyden: at 'dirre' (Ordb. over d. danske Sprog). Man har da ogsaa i Ordet fundet en indogerm. Rod **dhel*, som menes at indgaa i armenisk *dolam*, 'skælve' og irsk *deilm*, 'Skælvning' (Torp).

Nøjere bestemt maa Udtrykket betegne en skælvende, vibrerende Foreteelse. Der findes andre Betydningsforskydninger end de nævnte, ligesom der findes andre afledte (og aflydte) Former; men fra dem kan vi rolig se bort her. Er det Ordet *dabre*, som indgaar i Gudenavnet Heimdallr, maa dettes Tolkning simpelthen være 'den, der nølende skrider over Verden, eller 'den, der skælver, dirrer over Verden'.

Var den første Tolkning rigtig, maatte Guden sikkert opfattes som en Personifikation af Solen. Om man har Ret til det, turde være tvivlsomt. Ikke alene findes der en gammel Gudinde — man lægge Mærke til, at det er en kvindelig Guddom — *Sól*. Vigtigere er det, at man hverken her eller andet Steds synes at have opfattet Solens Færd over Himlen som nølende, langsom. Tværtimod. Solens Hjul ruller hastigt, eller, som der staar i Gylfaginning (Kap. 11): „Skjótt ferr sólin, ok nær svá, sem hon sé hrædd, ok eigi myndi hon þá meirr hvata göngunni, at hon hræddisk bana sinn“.

For den anden Tolkning taler derimod den Omstændighed, at vi ved den føres nøjagtig samme Sted hen, hvor vi tidligere er kommet. Det, der skælver eller dirrer over Verden, det er Solstraalerne. Det, der varmer Luften, saa den flimrer i Sommerdagen, det er Solstraalerne. Solstraalerne „kærner“ i Havet. Solstraalerne „leger ud og ind“ i Buret. Og det er vel denne samme Straalernes „Dalren“, der gør, at Solen i særlige løftede Øjeblikke „danser“ for Øjnene af os.

Spørgsmaalet er da til syvende og sidst kun dette: er der nogen Grund til at foretrække Tolkningen 'den, der skælver over Verden' (af *dabre*) for 'den, der straalere over Verden' (af *dallr* = oldeng. *deall*)?

Svaret ligger, forekommer det mig, i, hvad ovenfor er sagt. Den nære Betydningsoverensstemmelse, der synes at kunne paavises mellem samtlige Hejmdals Navne, taler for, at *dallr* virkelig intet har med oldeng. *deall* at gøre. Hejmdal træder som Gudeskikkelse meget sparsomt frem i den overleverede Litteratur. Det kunde — som ved Gefn, *Sól* o. a. — tyde paa høj Ælde. Men det kan,

naar Navnepræget tages i Betragtning, lige saa vel vidne om, at han er en forholdsvis ung Personifikation. Kun faa Myter er knyttede til hans Navn, og ingen af dem har naaet den plastiske Form, som de i Aarhundreder fortalte og stadig varierede har opnaaet. Dette maa tillige nødvendigvis præge hans Navne. Medens man f. Eks. for Odins Vedkommende i det lange Løb kunde svælge i Binavne, der karakteriserede hans Ydre, hans Evner, hans Optræden eller hans Magt, alt tilpasset efter Øjeblikkets Behov og Mytens Indhold, sagde Mulighederne hurtigt Stop, naar Tanken faldt paa Heimdal. Den, der gjorde Luften lun — den, der bed som en Od eller hældede som en Stav — den, der skælvede over Verden — det var alt, som stod Fantasien til Raadighed.

Og dog er dette naturligvis ikke fuldt ud rigtigt. Der danndes, endnu inden „de gamle Guders brogede Vrimmel“ forsvandt, Forestillinger, som kunde have skabt nye Navne. Heimdal fik som „vörðr goða“ sin Plads „þar við himins-enda at gæta brúarinnar fyrir bergisum“. Han fik sin Bolig „þar er heita Himinbjörg við Bifrost“. Og Snorre samlede alle Aarvaagenhedens Eventyrtræk om ham: han behøvede mindre Søvn end en Fugl, han saa Nat som Dag hundrede Raster, han hørte Græsset vokse paa Jorden og Ulden paa Faarene, i sin Haand holdt han („han hefir“, altsaa: han har¹) Gjallarhornet „ok heyrir blástr hans í alla heima“.

Saa langt var man vel naaet i den Heimdalargaldr, som Snorre nævner, og som vi vilde give meget for at kende. Videre kom man ikke. Ny Tro lod Billederne af Solstraalen leve, men dræbte deres unge Personifikation.

Om det, der ligger forud for Heimdalnavnene og som følger efter dem, maa Oplysningerne søges paa andet Hold. Og da vil det vise sig, at vi kun fik fat i en meget kort Del af en lang og stærkt tvundet Traad, da vi fastslog Heimdal som Solstraalens Legemliggørelse.

¹ Dette fremhæves af Hensyn til den anden Opfattelse af Gjallarhornet som skjult (Völuspá Str. 13). Hvad der ligger bag dette, haaber jeg i anden Forbindelse at kunne oplyse.

TRE BREV FRÅN H. C. ANDERSEN TILL ATTERBOM

VED

CARL BJÖRKMAN

I den av Bille och Bøgh ombesörjda editionen av H. C. Andersens brevväxling finnas några brev från Atterbom till Andersen, som innehålla svar på eller tacksägelse för brev från den danske diktaren. Ett av Atterboms brev, daterat Upsala den 7. October 1838 (ej 1836, som felaktigt uppgives i Bille och Bøghs upplaga), hänvisar till ett brev av Andersen från den 21. Maj samma år, och ett annat brev, dateret Qvallstad den 1. September 1849 omnämner en biljett, med vilken Andersen under sin vistelse i Upsala sökt nå sin svenske skaldebroder, som nu tillställer Andersen ett blad för dennes album.

Det av Atterbom 1838 åsyftade brevet jämte Andersens tack elva år senare för stamboksverserna återfinnas bägge bland handskrifterna i Upsala Universitetsbibliotek (X 241), där även ett tredje brev från Andersen till Atterbom är tillfinnandes. Som dessa brev förut ej varit tryckta, och då de erbjuda åtskilligt av intresse, återgivas de här in extenso.

I.

Kjøbenhavn, den 21. Maj 1838.

Ved min Hjemkomst fra en lille Udflugt paa Landet finder jeg deres kjære Brev; jeg havde reent opgivet den Glæde at høre fra Dem, derfor blev jeg ligesaa overrasket som glad! Gud velsigne Dem for al den Velvillie der aander fra hver Yttring; jeg er stolt af at kunne kalde „Blommernas“ Digter min Ven. Der er ellers et „graat-Veir“ i det hele Epistel, som bedrøver mig, jeg har selv følt og føler tidt endnu hvor nødvendig Erkjendelsens Sol er en Digters Aand og Hjerte! Hvad nytter det os vel at i en stor Ra-

dius uden om os vort Værd erkjendes, naar ikke de [nærmeste?] ret kjærligt kommer os i møde. De har saaledes i Danmark, jeg tør ogsaa sige for en Deel i Tyskland Mange som sætter dem ved Siden, ja selv over Tegnér. Det gaar med udmærkede Mænd, som med Bjerghøiderne, Øiet maaler dem bedst i Afstand. I Lyksalighedens Ø seer jeg meget mere og anderledes den nordisk romantiske Digter end i den bløde, vistnok smukke Frithiofs Saga. Gid De kunde, om kun et Aar, flyve til det varme Syden, Solstraalerne der vilde ogsaa qvæge Deres Sind; jeg blev vist syg, skulde jeg leve i Upsala, allerede Kjøbenhavn er mig for kold; Upsala forekom mig højst interessant, men da det som det nordligste Sted jeg har været, vækker Erindringen om det sydligste jeg kjender, nemlig Pæstum, hvor de græske Templer staae som Mødsætning til Upsalas gamle Dom, saa faar Deres By mig vistnok herved et endnu koldere Præg; den isnende Vind og de mørke Dage forkue ogsaa Sjælens Blomster. Det glæder mig saa meget at høre hvormeget Improvisatoren har tiltalt Dem, jeg har stor Glæde af denne Bog, men for at vise Dem hvorledes jeg i Hjemmet ogsaa tidt har Grund til Mismod, vil jeg anføre, først, at hele mit Honorar for den var kun 180 Rdr., dernæst, at efter den havde oplevet 2. Oplag og i alle tyske Kritikker vurderet særdeles glimrende, sat over Corinna, kaldet en Ære for dansk Litteratur, blev den her i Danmark ikke omtalt i vort eneste kritiske Skrift: Maanedskrift for Litteratur, først 2 Aar efter, (1837) kom en Kritik og Improvisatoren blev revet ned, og min Personlighed og Improvisatorens sammenblandet, hver Feil hos ham overført paa mig. Imidlertid oversættes den nu paa Fransk og jeg vil haabe, at den af de franske Kritikker behandles som af alle tyske og ikke som af mit Fædrelands. Her i Danmark sætte mange min Roman „O. T.“ over Improvisatoren. Kjender De den? Frøken Bremer derimod holder ei af denne, men vurderer høiest min seneste Roman: „Kun en Spillemand“, som jeg selv sætter ved Siden af min bedste.¹ Kjender De ikke denne Bog, da lad mig det vide, at jeg

¹ Angående Fredrika Bremers uppskattning av Andersen vid denna tid, se Fredrika Bremers brev, samlade och utgivna af Klara Johanson och Ellen Kleman, del I 1821—1838, (Stockholm 1915). I sitt första brev — av den 24. Januari 1838 — efter mottagandet av „En spillemand“ kan hon ej uttala sig om den, „ty min Mor har accapareret sig af den och vill nödvändigt i en fart läsa den till slut“. Desto starkare uttryck ge sig hennes känslor i nästa brev — av den 15. Mars s. å. —: „Jag har slutat Spillemanden, och sörjer riktigt deröf-

kan have den Glæde at sende den til Dem, lad mig i det hele taget vide hvad De ikke kjender af følgende Bøger, som er de mest vurderede af mine. 1) Eventyr for Børn. 2) Digte. 3) Aarets tolv Maaneder. 4) O. T. Roman. 5) Kun en Spillemand. Roman. 6) Fodreisen. Mit seneste Arbeide er et Eventyr i Prosa: Lykkens Kalosker, det er udkommet netop i Dag. Af „Kun en Spillemand“ og af mine Eventyr er en tydsck Oversættelse under Arbeide i Braunsweig, med denne Udgave vil, efter Forlæggerens Ønske følge en Skizze af mit Liv, lidt udførligere end den Marmier har givet i „Revue de Paris“. — Min lille Sommer-Udflugt til deres Fædreneland var mig høist interessant, jeg mødte saa megen Velvillie, fandt deres Nation saa elskelig, at jeg længes efter at komme til den igjen. Sprogene selv ere saa beslægtede, at man gjensidig maa føle sig hjemme, og ene den herlige Kanalreise, jeg syntes snart at beseile Rhinen, snart Donau; hvor dybt Indtryk Naturen i Sverrig har gjort paa mig haaber jeg at skulle vise Dem i en ny Roman, men før jeg fuldender den, maa jeg endnu engang gjæste Nabolandet. Hvad der ogsaa bidrager saa meget i min Erindring til at forskjønne Billedet, ja hele Indtrykket af denne Reise, er det behagelige Selskab jeg havde den hele Vei med Frøken Bremer, den aandrige, elskværdige Forfatterinde af „Tekningar utur hverdagslifvet“. Havde jeg dog truffet Dem kjære Hr. Professor og Geijer i Upsala hvor langt anderledes glad vilde jeg da ikke have følt mig i Deres By; ikke en eneste havde jeg der Adresse til og naar ikke Berzelius havde givet mig en Hilsen til Rudberg,¹ der var overordentlig forekommende mod mig, saa havde jeg kun havt min Vært Hr. Hjertemann, til Beskytter. En anden Gang maa jeg komme før Trækfluglene. Hils den kjære Böttiger² fra

ver, ty något som gjort mig större nöje, har jag [ej] på år läst. . . . Lefve „Spillemanden“ Hr. Andersen; Hurra för Spillemanden! Inte ett blad, icke en sida önskade man annorlunda“ etc. (a. a. sid. 489).

¹ Rudberg, Fredrik, fysiker, f. 1800, professor 1828, d. 1839.

² Böttiger, Karl Vilhelm, den svenske diktaren, f. 1807, d. 1878, Tegnér's måg. Hans „Nyare sångar“ utkommo 1833. Ett par verser, som Andersen vid sin resa i Sverige 1849 skrev till Böttiger och dennes hustru, ha av Fredrik Vetterlund nyligen offentliggjorts („En höglitterär minnesbok“. I Iduns julnummer 1922). I Böttigers album skriver Andersen:

Hvor er dit Hjem dog hyggeligt og godt,
Din Hustrus Øje der saa mildt og blaat,
Hos Eder To man føler sig ei fremmed.

mig [;] de par venlige Linier han sendte mig i deres Brev skal jeg snart i et eget Epistel til ham sige Tak for. Hans „nyare Sångar“ er en smuk Blomsterbouquet fuld af Duft og Farve, ved den synes jeg at kjende hans Personlighed som om vi længe havde levet sammen. I vor Litteratur har i denne Vinter Oehlenschläger givet os en Tragedie: Oluf den Hellige, som har gjort stor Lykke paa Scenen. Heiberg har skrevet et romantisk Digt Fata morgana, der skal have en philosophisk Tendents men ikke ret tiltalte, skjønt Theatret udstyrede det paa den mest glimrende Maade. Ingemann har leveret en Tragedie: Renegaten, og Digteren Paludan Müller et Drama: Fyrste og Page, som er høist kjedeligt dog ikke saa aldeles daarligt som Hertzys nyeste Vaudeville: „Flugten til Sprogø“, der ogsaa blev pebet ud. Ideen til denne var opstaaet ved den strænge Vinter der bandt baade Belte og Sund. — De kjender Marmier¹ og finder vist som jeg, at han er høist elskværdig, jeg vil altid holde meget af ham, skjønt for Øjeblikket har han faaet en Deel Uvenner i Danmark, han var nemlig før sin Reise til Sverrig forlovet med Digteren Oehlenschlägers Datter, det havde staaet selv i tydske Aviser, men nu har han hævet Partiet; at det er sket, kan jeg i flere Henseender finde Grund for; han har som Franskmand neppe havdt Begreb om, hvad i Norden Forlovelse er; desuden er nok hans Fremtid endnu ikke sikret. Vil De besørge fra mig en Hilsen til Geijer og Rudberg, den første havde jeg rigtig nok ventet et lille Brev fra, men der kom intet, dog rent glemt mig vil jeg dog ikke tro han har. Paa min Reise i Sverrig traf jeg mellem Gothenborg og Falkenberg en Student fra

Guld har dit Hjerte, og din Harpe Guld,
 En Løsesum for hver en Sorrigfuld.
 — Guds Solskin altid der, altid i Hjemmet!

Med inderlig Venskab og Hengivenhed.

H. C. Andersen.

Upsala, den 2. Juli 1849 (paa hjemreise fra Dalarne).

Til Böttigers hustru Disa skrev han samma Dag om Tegnér:

I mangt et Skønheds Digt hans Aand jeg fatter
 Men Hjertets Digt jeg kjendte i — hans Datter!

¹ Marmier, Xavier, fransk skriftställare, f. 1809, d. 1892, genomreste 1837 —1840 flera gånger Sverige, Norge och Danmark, om vilka han i sitt hemland genom talrika resebeskrivningar sökt sprida kunskap.

Upsala der fortalte mig, at han i Selskab med Dem og Geijjer havde hos en Grevinde hørt Forelæsningen af Improvisatoren, ham bad jeg og paalagde jeg meget at hilse Dem, har han gjort det? og hvo var den unge Mand?¹ Glæd mig nu snart med Brev, min Adresse er: „Nyhavn Nr. 280 i Kjøbenhavn“. — Gid jeg næste Sommer maatte personlig lære Dem at kjende.

Med inderligt Venskab og sand Hengivenhed,

H. C. Andersen.

II.

Kjøbenhavn, 16. Nov. 1849.

Kjære Ven!

Hjertelig Tak for Brev og Digt, jeg blev saa glad ved at se mig erindret og at jeg ikke strax har skrevet og takket, ligger i, at jeg havde saa travlt med vort Folke-Theater, hvor jeg har bragt et Stykke frem, „Meer end Perler og Guld“, her følger det med om De vil læse det. Jeg har givet Raymunds Comedie saa meget af mit eget aandelige Blod, at det er blevet ganske dansk og har i een Maaned været givet 12 Gange for fuldt Hus, og der rummes 2500 Mennesker. I disse Dage fuldender jeg et aldeles originalt Eventyr-Lystspil: Ole Lukøie, samme Ole skal komme til dem naar han er fuldklædt. Hils paa det kjærligste deres Frue og Børn samt alle mine Venner i det kjære Upsala, glem endelig ikke Landshøfdingens,² Bøttigers og Josephson.³ For Oehlenschläger var den 14de en smuk stor Fest, det var Skaldens 70aarige Fødselsdag og der blev givet Sange af saa godt som alle vore Poeter, mange Taler holdtes; Grundtvig var som sædvanlig meget aparte, og udbragte blandt andet en Skaal for Oehlenschlägers Skjaldinde — og hvem tror De han mente her med — Ingemann. Ja hvor der kan siges meget i denne Verden! — Festen var ellers smuk og Oehlenschläger udnævnedes af Kongen til Storkors af Danebro-

¹ Mannen i fråga var Gustaf Rabe, en av Atterboms två dåvarande docenter i estetik, f. 1813, sedermera lektor och rektor i Stockholm, d. 1853. Se Atterboms ovan nämnda brev av den 7. Oktober 1838 (Breve til Hans Christian Andersen, Kjøbenhavn 1877—78, sid. 32).

² Landshøfdingen, den populære Robert Frédrik von Kræmer, f. 1791, d. 1880.

³ Josephson, Jakob Axel, tonsättare, f. 1818, d. 1880.

gen. Send min venlige Hilsen op til Provstegaarden i Tuna¹ og tænk lidt paa

deres inderlig hengivne

H. C. Andersen.

III.

Kjøbenhavn den 17. Mai 1850.

Kjære, bedste Atterbom!

Imorgen flyver jeg ud til Sorø at besøge Ingemann, hvor deres Navn tidt bliver nævnet, vi have saa ofte talt om Dem, Lyksalighedens Ø og Blomsterne; Skoven er deilig grøn, Storken har bragt Sommer i By; jeg skriver imidlertid før min Afreise dette Par Ord, med een af mine dygtigste Landsmænd, som jeg tillader mig at indføre hos Dem, det er vor bekjendte udmærkede Maler Professor Marstrand, som første Gang besøger Sverrig, jeg malede ham med Ord, hvor deiligt der var i „Dalarne“, og nu reiser han selv derop for at see og giver da vist os — ja Norden, deilige Skizzer af Folkelivet. Gid De kjendte hans mesterlige Billeder af Holbergs Erasmus Montanus og Barselstuen! — Tag dem lidt af ham, f. Ex. giv ham et Par Ord med til deres fortræffelige Svoger i Tuna, Provst Ekenstam, saa kjender han een af de Bedste i det Land han vist vil give os en smuk Deel af. Hils hjerteligt fra mig deres Hustru og Børn og tænk selv lidt venligt paa Deres tro hengivne

H. C. Andersen.

¹ Prest i Tuna, var Atterboms svåger Fabian Vilhelm af Ekenstam, f. 1786, d. 1868.

FRA SPROG OG LITTERATUR

DEN BESTEMTE ARTIKELS OPRINDELSE OG BRUG

Guidmund Schütte: *Jysk og Østdansk Artikelbrug*. 1922. (Vidensk. Selsk. Skrifter).

I.

Det er bekendt, at „Landet“ i Vestjysk hedder *æ land*, og at med Vestjysk stemmer paa dette Punkt Tysk og Engelsk (*das Land, the land*), medens Svensk og Norsk gaar med Østdansk. Ser vi os videre om, træffer vi f. Ex. i Romansk samme Forskel. Medens her Artiklen (sædvanlig udviklet af Latinens *ille*, sjældnere, som paa de baleariske Øer, af *ipse*) overalt i de vestlige Sprog sættes foran, er den i Rumænsk efterhængt, og med Rumænsk stemmer blandt Balkansprogene Bulgarsk og Albanesisk. Medens Græsk og f. Ex. Ungarsk har den foransatte Artikel, har Armenisk den efterhængte; og med Armenisk stemmer her (neppe tilfældigt) visse ubeslægtede Sprog i Kaukasus. Interessant er det, at ogsaa i et andet Sprog, der tales af et primitivt Folk i en afsides Bjergegn, nemlig Baskisk, bruges Artiklen efterhængt.

Denne ejendommelige Dobbeltthed, hvorpaa der let kan gives flere Exempler, f. Ex. fra semitiske, afrikanske og amerikanske Sprog, giver Anledning til flere interessante Spørgsmaal.

1. Hvoraf kommer denne Forskel? Har den en grammatisk Funktion eller i al Fald en psykologisk Aarsag? — Hvorledes hænger den sammen med andre Ejendommeligheder i de paagældende Sprog og Dialekter? Findes der altsaa — for at holde sig til Dansk — Ejendommeligheder af syntaktisk-logisk Art, hvori Østdansk og Nord-Skandinavisk stemmer med Sprog omkring Sortehavet, Vestjysk derimod med de fleste øvrige Sprog i Europa?

2. Fremdeles: Hvoraf det skarpe Skel op gennem Jylland, omtrent fra Horsens Fjord til Hanherred? Foreligger der en gammel Kulturgrænse eller Folkegrænse eller maaske begge Dele?

3. Endelig: Hvorfra stammer Vestjyskens mærkelige Kortform *æ*.

Man kan sige, at nogen alsidig og indgaaende Behandling af disse tre Problemgrupper foreligger ikke¹, heller ikke for den Del, der vedrører Germansk og altsaa specielt Jysk.

¹ Gode Antydninger om den almensproglige Del af Problemet findes hos den tyske (i Chile levende) Sprogforsker Rudolf Lenz (*La Oracion y sus Partes*. Madrid 1920).

Erik Pontoppidan (1745) havde tænkt sig, at Slesvigerne ved Efterligning af Plattysk *de mann* havde dannet *æ mand*, og at denne Indflydelse — ligesom Brugen af holstensk Mønt — havde strakt sig et Stykke ind i Jylland (sml. endnu J. V. Bloch 1837). I det 19. Aarhundredes Begyndelse, Romantikens Tid, da nationale Interesser blev stærkere end kulturelle, naaede Molbech og Paulsen, efter en Antydning hos Rasmus Rask, til den Antagelse, at *æ land* var et Minde om de fra den jyske Halvø udvandrede Angelsakser eller rettere Angler og Jyder. Vestjylland og Slesvig skulde saaledes i Folkevandringstiden ikke have været nordisk, men vestgermansk. Denne Slutning, der 1848 (neppe tilfældig netop i dette Aar) droges af J. Grimm, Sproghistoriens geniale Grundlægger, blev straks tilbagevist af Worsaae, vor store Arkæolog (*Jyllands Danskhed* 1850). Lyngby, der først havde været tilbøjelig til at følge den ældre Opfattelse hos Pontoppidan og Bloch, hævdede nu (1858) efter en nøjere Undersøgelse, at Fænomenet meget vel kunde været nordisk; en Forbindelse med Udviklingen hos de syd- og vestgermanske Stammer afviste han nu ganske.

I Tyskland har visse Dilettanter siden misbrugt J. Grimm's Tanke til altyk Agitation. Vor nationale Vagpost, Dr. Gudmund Schütte, tog 1914 heraf Foranledning til at udvirke en Erklæring, hvori 12 tyske Sprogforskere offentlig fastslog, at „om Vestjyskens Danskhed er der ingen Strid mellem tysk og dansk Videnskab“. Dr. Schütte, hvis Interesse for Problemet er saa vel theoretisk som praktisk — han er ikke blot national Agitator, men en fremragende Fagmand paa Etnologiens Omraade — har imidlertid ikke ladet det blive herved. Efter lang Forberedelse og videnskabelig Fordybelse i Emnet har han nylig i „Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Historisk-filologiske Meddelelser“ (VII,2, Kbh. 1922) udsendt *Jysk og østdansk Artikelbrug*, et Arbejde, hvoraf der her i Grundtræk skal gives et Referat og en Kritik.

Forfatteren gennemgaar først systematisk de noget spredte og overfladiske Bemærkninger, der hidtil foreligger dels om den vestjyske Artikel, dels om dansk Artikelbrug som Helhed; der falder her bl. a. mod Stephens og Wimmer polemiske Hug (man mærker lidt Agitatoren); de er dog ofte vel fortjente: Emnet har afgjort til nu været utilstrækkelig behandlet.

Efter en ganske kort Oversigt over de grammatiske Kategorier, Stofgennemgangen skal vedrøre, behandles først den germanske Artikel udenfor Nordisk: i Gotisk og Tysk, i Engelsk og Frisisk (specielt paa Amrum og Før, hvor der forekommer et *a*, i Brug delvis svarende til vestjysk *æ*).

De følgende Afsnit, der ved sin rige Stofmængde særlig for Dialekterne turde være Bogens værdifuldeste, giver udførlige Oplysninger, ordnede efter det nævnte Skema, om Artikelbrugen i ældre Dansk og i saa vidt muligt alle nuværende danske Dialekter: Sønder- og Vestjysk, Østjysk, Fynsk og Ærøsk, Laaland-Falstersk, Mønboisk og Sydsjællandsk, endelig Midt- og Nordsjællandsk (herunder Skriftsproget) samt Skaansk (Born-

holmsk). Den valgte Rækkefølge er her aabenbart ikke vilkaarlig; det paavises nemlig paa en ny og interessant Maade, at denne Rækkefølge er Udtryk for en Trinrække („Graduering“) fra SV til NØ; Nordfrisisk danner her Fortsættelse til den ene Side, Svensk til den anden. — Efter en noget stedmoderlig Behandling af nordskandinaviske Maal (de skulde dog synes at ligge os adskilligt nærmere end de udførligt behandlede sydlige Sprog) konstateres samme Trinrække med Hensyn til Brugen af Indbyggernavne; dog kommer Hardsyssel, et ret vigtigt vestjysk Omraade, her til at indtage en ejendommelig, noget mere østdansk Stilling, hvoraf Forfatteren ikke synes at have fundet nogen Forklaring.

Hertil slutter sig et lille Afsnit („XVIII. Den efterhængte Artikels Renfelter i Danmark“), hvori det konstateres, at man ved Indbyggernavne bruger efterhængt Artikel, altsaa som i Rigsmaalet, paa Bornholm, i Nord-Sjælland, i Nordøst-Fyn og i nordøstlige Dele af Aabosyssel. Paa en højest mærkelig Maade jevnstilles eller sammenblandes nu hermed det Faktum, at man i Nord- og Øst-Himmerland og ligeledes i Hanherred helt udelader Artikel ved saadanne Ord. At dette ikke beror paa nogen tilfældig Uagtsomhed, fremgaar deraf, at som Kendetegn paa Renfelter for den efterhængte Artikel regner Forfatteren, at man i vedkommende Egn aldrig bruger Typen „de Køge Høns“, men altid Typen „Køge Høns“ (forøvrigt et lidt uheldigt valgt Exempel, der paa trættende Maade atter og atter kommer igen). Tanken synes her at være den, at der bestaar en vis Forbindelse mellem Brug af efterhængt Artikel ved Appellativer og Artikelløshed ved Stednavne + Appellativ; en saadan Forbindelse er ingenlunde selvindlysende eller almindelig antaget; den findes, saa vidt sees, intetsteds nærmere begrundet i Bogen; og naar der et Sted (S. 143) i denne Sammenhæng anvendes Ordet „sikkert“, endog om en sproghistorisk Formodning, der beror paa Antagelse af en saadan Forbindelse, saa turde dette dække over en reel Usikkerhed.

Endelig gives der en sammenfattende Oversigt over Artikeltypernes Udvikling, nemlig: 1) Artikelløshed; 2) *den* som Artikel; 3) *hin*; 4) oldnordisk *enn*; 5) vestjysk *æ*, sml. amringsk *a*. Og der fremsættes en Række Formodninger om den germanske bestemte Artikels Opstaaen og Udbredelse samt, om disse Foreteelsers Tidsforhold og kulturelle eller „ethniske“ Baggrund. Artiklen skal i tidlig Tid (romersk Jernalder?) være et Laan fra et Balkansprog (Dakisk-Thrakisk bringes i Forslag) til Gotisk. Herfra skal Ordet før 6. Aarh. over Preussen være kommet til Norden. (Samtidigt hermed eller tidligere, men uafhængigt heraf skal dels Vestjysk og Amringsk, dels Nordskandinavisk have udviklet en Artikel; hverken *hin* eller *æ*, *a* synes jo at have tydelige Korrelater i sydligere Germansk). Forfatteren tænker sig nu Artiklen *den* tillige trængende frem ad andre, vestligere Veje, saaledes til Tysk, Engelsk og Frisisk; han indrømmer dog (S. 148), at Udbredelseslinjen her viser sig mærkelig uregelmæssig og springende. Fremdeles menes et „selvstændigt Fremstød“ at gaa fra Syd-Slesvig op langs Østkysten til Mariager Fjord; det ytrer sig i Brug af *æ*, tildels dog *den*, i Forbindelsen som „*den* Køge Præst“ — et Forhold, der paa ikke helt let forstaaelig Maade jevnstilles med

Foranstilling af Ejestedord (*min Fader, for Fader min*, i Runcindskrifter fra denne Egn). Et fjerde og sidste Fremstød tænkes at udgaa fra Sjælland og Skaane; ved dette skal *hin* være fortrængt af *den* fra sit fastlandsnordiske Omraade.

Disse 4 „Fremstød“ eller „Strømninger“ (hvis Antagelse beror paa jagttagelse af visse Ensheder i Striber væsentlig fra Syd til Nord) søges nu fortolkede historisk. Den gamle østgermanske Forbindelse (mellem Gotisk og Nordisk) sættes i Forbindelse med Samkvem ad de store Handelsveje fra Sydeuropa til Ravkysten nær Weichsels Munding og videre Nord paa. De to jyske Strømninger forklares af den kristne Missions Fremtrængen i 9.—10. Aarh. Dog synes Forf. (S. 160) noget tilbøjelig til at tage denne sidste Forklaring tilbage; thi Udbredelsesbilledet [Brugen af *de* foran Indbyggernavne i den nuværende Dialekt] kræver egentlig, hedder det, en tidligere Datering end 9. Aarh. For det sidste og mest afgørende saakaldte Fremstød af *den* som Artikel (konstateret i Skaanske Lov, osv.) søges Udgangspunktet i Slesvig By, Østersøhandelens Knudepunkt.

Naar Dr. Schütte, som nævnt, for de to jyske Fremstøds Vedkommende ikke rigtig tør fastholde den kulturelle Forklaring, beror det paa, at en anden, formentlig mere dybtgaaende Forklaringsgrund har sejret hos ham: „Levbosættelsen“, d. v. s. Udbredelsen (antagelig i 5.—6. Aarh.) fra Sjælland—Skaane af Bebyggelser, hvis Navne fik Endelsen *-lev*. Denne Bosættelses Bærere, antagelig Danerne, med- og indførte foruden Stednavne paa *-lev* og Indbyggernavne paa *-er* (if. Forf. oprindelig *-verjar*) ogsaa den efterhængte Artikel; dennes Udbredelse i Jylland stemmer nemlig i grove (meget grove!) Træk med Udbredelsen af *-lev*.

Med denne yderst originale Hypothese kulminerer denne Afhandling, hvoraf der her er givet et højest ufuldkomment og maaske ikke altid helt klart Referat. Ufuldkommenheden beror, i al Fald for en Del, derpaa, at Bogen indeholder en saadan Rigdom af Antagelser og Paastande, at man til Tider næsten overvældes. Den eventuelle Mangel paa Klarhed hænger mulig sammen med Vanskeligheden ved helt nøje at følge de dunkle Sammenhænge og dybliggende Aarsager, som det aabenbart falder Forf. let og naturligt at operere med. — Man genkender overhovedet i dette Værk den gamle Gudm. Schütte: Anelsernes, ikke Erfaringsbegræftelsens Mand. Man finder her gode Bekendte fra en Række af hans tidligere Afhandlinger (hvis Bibliografi vist ingen tør rose sig af at mestre): Indbyggernavne, Svenskagtige Stednavne (her tages dog nu forsigtigt Forbehold), Kulturbevægelse fra Sydøst. Man følger med Interesse hans omfattende Brevveksling med Lærere og Præster, Forfattere og Videnskabsmænd (blandt de talrige, herved fremkomne Bidrag bærer J. By-skøvs utvivlsomt Prisen). Og man ærgrer sig som læg eller litterær Læser maaske en Kende over, at denne glødende Fædrelandsven, der unægtelig skriver et fortræffeligt Dansk, i sin videnskabelige Fremstillingsform er saa inderlig tysk; den (reverenter talt) Sammenrodning af Text og Citater, Bogtitler og Sidetal, som man finder overalt i denne Bog, er

baade uskøn og hemmende for Læsningen; den burde ikke blive Regel i Danmark¹.

Meget finder man i denne righoldige Bog, baade Stof og Tanker; men en Løsning af de Hovedproblemer, som Forskellen *Landet* — *ø land* rejser, søger man forgæves. Hvorpaa Forskellen grammatisk-logisk beror, findes overhovedet ikke berørt, endside drøftet. Der udkastes Formodninger om talrige Sprog- og Folkeskel i Jylland, ogsaa om det store mellem Øst- og Vestjysk, som skal hænge sammen med Grænsen for „Levfolkets“ Fremtrængen mod Vest (mærk dog Aabenraabygdens talrige *-lev* paa vestjysk Dialektomraade); men det langt mere nærliggende og nødvendige Spørgsmaal, om ikke Forskellen mellem foran- og eftersat Artikel hænger sammen med Forskelle der iøvrigt gør sig gældende mellem de to Dialektomraader, fremdrages slet ikke. Etymologien til vestjysk *ø* (og amringsk *a*) diskuteres en Del frem og tilbage, men uden Resultat; som Muligheder nævnes: *den*, *hin*, oldn. *enn*, tysk *jener*; et eventuelt Sammenfald ved parallel Reduktion af to eller flere af disse nævnes ikke. — Disse Indvendinger kan Forfatteren dog i en vis Forstand tage sig let; det har for ham været enten ikke eksisterende Problemer eller dog mindre væsentlige Spørgsmaal, hvis Besvarelse ikke var nødvendig for Grundtankens Gennemførelse. Vi skal imidlertid nu paa en Række Punkter prøve dennes Grundlag og almene Forudsætninger.

Hvad først angaar det rent faktiske Grundlag for Bogens meget vidtspændende Konstruktioner, saa kan man uægtelig undertiden have sine Tvivl; Afhjemlingen synes ofte at stamme fra spredte og ret tilfældige Kilder, og en enkelt ny Oplysning viser sig flere Gange af forbavsende Virkning (se saaledes Tillæget S. 177 om Frøslevmaalet, hvor et nyt Digt i „Flensborg Avis“ i September 1922 helt ændrer Billedet!). Men Paaavisningen heraf bør overlades Dialektkendere.

Forfatteren synes ogsaa ofte noget haardhændet overfor sit Stof; han finder „Fejl“ deri, maaske uden altid at have undersøgt Sagen helt til Bunds. Læseren, i al Fald en kritisk Læser, kan saaledes ikke føle sig tryk ved at høre, at de amringske Texter, der bruges, vrimler af Fejl

¹ En lille Stednavnebemærkning kan maaske finde Plads her. Der tales S. 175—76 (forøvrigt midt mellem helt andre Ting, fra forskellig Tid) om Indvandringen specielt til Vestjylland af det „romanske Stednavneled“ *puteus* „Brønd“. Ordet (it. *pozso*, fr. *puits*) forekommer ofte i romanske Stednavne, men egl. ikke som regelmæssig forekommende Endelse. Det er tidlig laant, men ikke som Stednavneled, fra Vulgærlatin til Germansk (oht. *pfuzzi*, hvoraf *Pfütze*; o. eng. *pyt*, hvoraf *pit*, vort *Pyt*). Det er rigtigt, at et, som det synes, tilsvarende *Pot* hyppigt indgaar i vestjyske Stednavne (foruden Harpøt, der neppe er 'Hardernes Pyt', langt snarere et 'Harepyt', og Smørpøt, kan nævnes Pøt i Glud S., Pøtager i Flynder S., Pøtgd. i Bur og Vammen S., Pøt Mølle ved Hammel og Pøtsø ved Ry). Men der er Pythuse andetsteds i Landet, ogsaa paa Bornholm. Der er Formen Put, hvoraf f. Ex. Putflo paa Samsø, og Putten i Vendsyssel og Vester-Gøtland. Desuden fremgaar det af Falk-Torps og Hellquist's etymologiske Ordbøger, dels at Pyt, Put o. l. er udbredt over Norsk og Svensk samt Finsk, dels at man i vore Nabolande aldeles ikke føler sig overbevist om Ordets udelt latinske Herkomst. Dette og meget andet maatte udredes, før Navne som Harpøt og Smørpøt kan tages til Indtægt for en hvilken-somhelst kulturhistorisk Konstruktion.

netop med Hensyn til Artikelbrugen (*a, e, Han* og *Hunkøn?*). Hele Fremstillingen af den amringske Artikels Form- og Sætningslære maatte være aldeles klar og fuldstændig; før man saaledes vovede at konstatere Fejl i Massevis. Dette er imidlertid, hvad Forfatteren indrømmer, langt fra at være Tilfældet. — Et Sted (S. 134) opkastes den Formodning med Hensyn til Tjele-Egnens Maal, at „Bonden faar Artikel, medens Herremanden er artikelløs“. Nu har den paagældende Fortælling fra Almuelivet faktisk een Gang „den Tjele husbond“. Dette gøres — for at redde Theorien! — formodningsvis til en Fejl; det skulde synes rimeligere at optage denne i sig selv noget pudsige Theori til kritisk Revision. — Flere Steder (bl. a. S. 85) nævnes og drøftes Udtrykket „Johannes den Døber“, der ved sidste Bibelrevision blev rettet til „Johannes Døberen“. Det første er sikkert af Oversætterne overført fra Tyskernes „J. der Täufer“ (det bliver dog ikke derfor overlødig at undersøge, om det alene af den Grund er udansk, og om det ikke kunde have en vis Berettigelse i den gammeldags højtidelige Stil, som netop klæder en Bibeltext). Det andet er if. S. „et med utilstrækkelig Sprogkyndighed foretaget Fordanskningsforsøg“ (mulig under svensk Paavirkning). Det rigtige efter Nutids Sprogbrug, mener Forf., vilde være „Døberen Johannes“, skønt han indrømmer, at netop denne Formel mangler hos den i saadanne Spørgsmaal meget nøjagtige Høysgaard. Skulde det endelig være naturligt Dansk, maatte det vel hedde „Johannes Døber“, som det hedder og hed „Per Smed og Asser Bonde“, „Per Døver og Kirsten Kimer“. I al Fald burde det være klart, at Rækkefølgen Egennavn—Fællesnavn ikke uden videre, som Forf. tillader sig, kan ændres. Men den Art rent grammatiske Spørgsmaal kan man ikke undgaa at mærke, at han ikke har skænket tilstrækkelig Opmærksomhed.

Var dette Tilfældet, vilde man sikkert, f. Ex. strax ved Afhandlingens Begyndelse, have faaet klar Besked paa hvad der efter Forfatterens Opfattelse skal forstaaes ved en Artikel; dette skulde synes saa meget mere nødvendigt som et i vor grammatiske Litteratur klassisk, Arbejde (Wiwel's Synspunkter for dansk Sproglære) helt benægter denne Ordklasses Existens. G. Schütte arbejder selvfølgelig her med det uklare traditionelle Begreb; men Resultatet er, at Grænsen mellem Pronomen og Artikel, nøjere bestemt mellem det specielle, indholdstungere demonstrative Pronomen og den indholdsfattigere (og antagelig netop derfor lydsvagere) Artikel hverken drages eller drøftes. Og her er dog egentlig det springende Punkt. Var der Klarhed her, vilde Lys tillige falde over en Række andre Problemer. Kan der f. Ex. i et Sprog samtidig være flere Artikler? Er saaledes (for at nævne et Par Tilfælde, der fremdrages af Forf.s Korrespondenter) *ille* og *ipse* hos Plautus og de tre efterhængte Pronominer i Armenisk strengt taget Artikler? Er de ikke snarere, netop fordi de er flere, logisk set af lavere Rang og følgelig rettere at betegne som Pronominer og ikke som Artikler? Man burde ganske sikkert parallelt hermed undersøge, om ikke *den* og *hin* i ældste Dansk har konkurreret og derved gensidig hindret hinanden i at naa Rang af Artikel. — Uklarheden paa dette grammatiske Punkt viser sig særlig hos S. ved An-

vendelsen af det vistnok selvskabte Begreb „Højtryksartikel“ — et Begreb, hvoraf Forf. dog (S. 18) tilstaar, at han ikke vover nogen skarp Formulering. Men dette var netop i en Monografi som denne, og særlig, naar Talen er om et nyt, stadig anvendt Begreb, hans uafviselige Pligt. Man ved jo ellers bogstavelig ikke hvad der tales om; man spørger uvilkaarlig, om der ikke ganske simpelt menes et demonstrativt Pronomen. Er dette imidlertid Tilfældet, saa burde Undersøgelsen — hvad der maaske overhovedet havde været heldigst — gælde disse som Helhed og herunder den Maade, hvorpaa enkelte af dem under visse Betingelser udvikles til egentlige Artikler. Man maatte herved for hvert enkelt Sprogtrin (bl. a. Olddansk, Øst- og Urnordisk, Urgermansk, osv.) først konstatere, hvilke Demonstrativer der fandtes, hvorledes deres Betydningsomraader var afgrænsede — og dernæst historisk undersøge, om ved Udviklingen fra Trin til Trin nogen af dem havde hævet sig til Artikel (samt hvilke Forskydninger, eventuelt Erstatninger, dette havde medført for de øvrige).

Yderst karakteristisk er den Maade, hvorpaa Betydningspørgsmaal flere Steder behandles — eller rettere afvises. Det siges saaledes et Sted (S. 92), at Brugen vakler mellem *æ* og *den* „uden tydelig Regel“. Dette er aabenbart utilfredsstillende; det maa betyde enten at Materialet er for spinkelt, eller ogsaa, at det er utilstrækkelig analyseret. Et andet Sted (S. 72) nævnes fra de gammeldanske Love Udtrykkene „Jord“, „den Jord“ og „Jorden“. Og der tilføjes: „Medens *then*, *thet* her endnu afgjort er paapegende Stedord, staar *-en*, *-et* som Artikel, men Meningen er realiter een og den samme, saa Skalaen viser sig at være glidende. Jfr. den fuldkomne identiske Mening af nydansk „den Mand dér“ og „Mand-en dér.“ De tilsyneladende uskyldige Ord „samme“ og „identisk“ bør her anholdes. Man kan nemlig i det daglige Liv meget vel sige, at to Udtryk betyder det samme, naar de i den givne Situation faktisk peger paa samme Genstand; deraf følger dog ingenlunde, at de lexikalsk og grammatisk er Ækvivalenter.

Betydningsforskellen mellem jysk *æ* og *den*, hvortil Byskov baade tidligere og her i Bogen har givet saa fortrinlige Bidrag, er ganske vist indgaaende behandlet; Forfatterens Interesse og Evne for Semantik synes dog ogsaa her at have vist sig utilstrækkelig. Man kunde her have ønsket sig en sammenfattende Angivelse af det jydsk *æ*'s Grundbetydning, hvormed naturligvis menes: det, der forener alle Funktioner i det nuværende Sprog — og ikke noget i Retning af en saakaldt 'oprindelig' Betydning. Af Interesse vilde det ogsaa være i denne Sammenhæng at faa en skarp Formulering af det (aabenbart meget nære) Forhold til Rigsmaalet efterhængte Artikel; begge er de, som det fremgaar af det givne Materiale, egenavnavnskabende. — Et enkelt lille Punkt fortjener her at fremdrages. Brugen af *æ* ved ynkende Udtryk, f. Ex. hos J. Aakjær, „bør maaske snarest, siger Forf. (S. 108), henføres til Rubriken Højtryksartikel (< *hin* ?).“ Er det nu egentlig tilladeligt saaledes at rive en enkelt Funktion ud af sin Sammenhæng (nemlig med alle øvrige Funktioner af Nutidsjyskens *æ*) og tilskrive den en speciel, i dette Tilfælde for-

øvrigt uheldig formuleret og meget usikker Oprindelse? Spørgsmaalet har betydelig Rækkevidde, og jeg kommer tilbage til det.

Man mærker overhovedet tydeligt, at det er Sprogets Historie mere end Sproget selv, der har Forfatterens Interesse; ofte forlader han altfor hastigt et Fænomen for at kaste sig over et andet, hvormed det paa Grund af Lighed kunde tænkes at staa i Slægtskabsforbindelse (Lighed og Slægtskab er dog for Resten to ganske uensartede Begreber). Dog ogsaa de sproghistoriske Fakta (som man nu mener at kunne konstatere dem) synes G. S. til Tider at tage lovlig ringe Hensyn til; eller i det mindste fremstiller han dem paa en Maade, der kan give Anledning til Misforstaaelse. — Det er bekendt, at der i Germansk (ligesom f. Ex. i Græsk og andre beslægtede Sprog) fra den ældste Fællestid har foreligget et demonstrativt Pronomen, som paa Gotisk fremtræder som *sa*, *so*, *þata*, paa Vestnordisk som *sá*, *sú*, *þat*, og hvoraf der i Urnordisk findes Spor (Lindholm-Indskriften: „Erlan sa wilagan“). Dr. S. udtrykker sig nu helt igennem, som om dette Ord af Goterne var udbredt til Norden. Men dette kan næppe være hans Mening. Ordet maa nemlig være fællesgermansk, altsaa oprindeligt i Nordisk. Og er Brugen af Ordet som Artikel (hvem ved forøvrigt, om det i Urnordisk blev til en virkelig Artikel?) hos os et Laan Syd fra, saa maa der foreligge et af de saakaldte Oversættelses- eller Betydningslaan; men en saadan Tanke synes at ligge Forf. fjært. — Et andet sproghistorisk Punkt, som behandles med altfor let Haand, og hvor det ganske sikkert ikke vil lykkes ham at rokke den almindelige Opfattelse, er Spørgsmaalet om den bestemte Artikels Kronologi i Nordisk. Som i Græsk og Romansk ser vi nemlig i Nordisk Artiklen voxte frem, efterhaanden som Texterne bliver talrigere. S. maa naturligvis (S. 72) indrømme dette for den efterhængte Artikels Vedkommende i Tilfælde som „Manden, Landet“. For dog at redde Fænomens urnordiske Karakter, tager han saa (S. 169) sin Tilflugt til den nærmest fortvivlede Udvej at hævde, at man i 5. og 6. Aarh.s Østdansk har haft *-en* i ganske specielle Vendinger som „tredje Dagen derefter“. Man maa beundre Snildheden heri, thi Chancen for Dementi fra Runeindskrifter er overfor en saadan Theori ganske sikkert meget ringe! — For den foransatte Artikels Vedkommende tør Forf. (S. 71) hævde, at der trods Manglen paa Texter „aldeles ingen Hjæmmel er til med samtlige danske Grammatikere at nægte den oprindelige Forekomst af foranstillet Artikel“. Maaske beror denne radikale Opfattelse kun paa en ny Brug eller Afgrænsning af Begrebet Artikel. Tager man nemlig dette Begreb saa løst, at det omfatter saakaldt „Højtryksartikel“, efter gængs Sprogbrug altsaa demonstrative Pronomener, saa bliver Enighed let at opnaa; ingen kan og bør nemlig tvivle paa, at Urnordisk som saa at sige ethvert Sprog har haft demonstrative Pronomener (og blandt disse netop den postulerede Artikel *so*, *sa*, *þat*, hvad jo Lindholm-Indskriften netop viser). Mener Forf. derimod en virkelig Artikel, saa skylder han (eller hans eventuelle Meningsfæller) os at udrede, hvorledes det kan være muligt, at Artikel i visse Stillinger („Pionertilfælde“ som „tredje Dagen derpaa“) dukker op 500—800 Aar før end i andre („Daner-ne“). Ana-

logier hertil vilde særlig være velkomne fra Græsk eller Romansk, hvor en lang Udvikling ligger klart for os.

Det er imidlertid, som det viser sig, egentlig heller ikke Sproghistorie, der interesserer Forf., i al Fald ikke Sprogets Lyd-, Form- og Betydningsudvikling i og for sig. Det er i langt højere Grad Sproghistoriens kulturelle og ethniske Baggrund. Her er Dr. Schüttes Udgangspunkt, og mod dette søger han stadig tilbage. Det vilde være blodig Uret at bebrejde ham dette; thi her er hans Felt, og her er han Mester. Det er hans store Fortjeneste her som ellers at søge at aabne Sprogforskernes Blik for de Problemer, som stilles af Forholdet mellem Sprog og Kultur, Sprog og Folk. Det er saaledes ikke tilfældigt, at Dr. S. (S. 32) fremdrager den Mulighed, at Artiklen er opstaaet hos enkelte kulturelt fremskredne Folk; det er hans vide Overblik og hans ejendommelige Evne til at skue noget væsentligt, der her har givet ham en Tanke, som i al Fald efter Anmelderens Skøn er af stor Værdi og Rækkevidde, og som det sikkert vil lønne sig at forfølge langt videre baade i Dybden og i Bredden end sket i Afhandlingen selv. At Artiklen (for Resten den ubestemte saa vel som den bestemte, sml. *man* og *den*) er et kulturelt Fænomen, derom vidner allerede den Omstændighed, at den mangler overalt i ældre Indoeuropæisk (Latin, Keltisk, Baltisk) ligesom f. Ex. i alle finsk-ugriske Sprog (undtagen det i indoeuropæiske Omgivelser indkilede Ungarsk) og i de fleste afrikanske. Det er en naturlig Konsekvens heraf, at man maa regne med kulturelle Udbredelsescentre og Udbredelsesveje for Artiklen. Flere af de mindre vestslaviske Sprog synes saaledes at have den fra Tysk; Albanesisk har (efter Professor Sandfeld's, i Bogen meddelte Formodning) laant den fra Balkanlatin. Naar man saaledes præciserer Tanken om Artiklen som Kulturprodukt (det burde ogsaa undersøges, hvorfor den er af kulturel Karakter), saa virker det unægtelig noget forbløffende, naar Forfatteren vil gøre ikke Græsk eller Balkanlatin, men det forsvundne Balkansprog Dakisk—Thrakisk til Udgangspunkt for den gotiske og derigennem for den postulerede urnordiske Artikel. Man ved intet om dette Sprog, altsaa heller ikke, om det havde Artikel; man tør hverken benægte eller bekræfte det. Men at Daker og Thraker skulde have været overlegne Kulturfolk, hvorfra vi kunde optage betydelige Kulturlaan og deriblandt et abstrakt grammatisk Mittel som Artiklen, det lyder meget usandsynligt. De Laan, forøvrigt af alle Arter og fra alle Tider, som G. S. nylig i en noget kaotisk Afhandling („En gammel Kulturvej fra Lilleasien til Skandinavien“, Danske Studier 1922) har sammenstillet, peger da for denne Tids Vedkommende heller ikke saa meget mod det nordlige Balkan som mod Sortehavets Nordvestkyst. Her var i Romertiden en græsk—iransk, delvis romaniseret Kultur, som russiske Forskere for Resten i disse vanskelige Aar fremdrager og belyser med stor Dygtighed; her og ikke paa Balkan var et Sted, hvor Gøtterne (der jo naaede Krim) kunde optage Kulturelementer, hvoriblandt rimeligvis Skriften. Runerne bør dog ikke, som det sker i Bogen (S. 147) nævnes som „Udtryk for literære Rørelser“; de tjente i første Række praktiske Formaal, derunder Trolddom.

Det bliver næppe muligt trods alle Indvendinger at komme udenfor en af Bogens Grundtanker: den, at Artiklens Udbredelse skyldes kulturelle Strømninger (gamle Erik Pontoppidan kunde for saa vidt princippielt fortjene Oprejnsing). Deraf følger naturligvis aldeles ikke, at Forf. har Ret i den — man fristes til at sige: — noget flotte Maade, hvorpaa han i Enkeltheden anvender den. Artiklen *den* skal, som nævnt, brede sig ved 3 Fremstød, alle ud fra Vestgermansk: et langs den jyske Vestkyst, et over Øst-Jylland og Øerne, et tredje ud fra Øresund (S. 159) — og specielle Kulturforeteelser, endog meget specielle Industriprodukter som Runeligstene af bestemt Type, søges som Sidedestykke til hvert enkelt af disse Fremstød. Paa lignende Maade, naar Artiklen *hin* (blev den egentlig nogensinde til en Artikel i streng Forstand?) skal have et Udstraalingspunkt i Vester-Gøtland, osv. Der er ved hele denne Tankegang en fundamental Skævhed, som fremtvinger en Protest. Man har, som allerede kort antydnet, ikke Lov til at rive Led ud af et grammatisk System (f. Ex. olddansk *den* og *hin* maa hver have sin nøjagtige, og nøjagtig korrelate, Plads i et saadant) eller endog rive enkelte Særbetydninger af et Ord løs fra de øvrige (*den* eller *æ* i visse Stillinger) for saa at tilskrive disse løsrevne Stumper af Ord eller Ordssystemer hver sin Udviklings- og Udbredelseshistorie. Ja, S. gaar endog videre, naar han konstruerer en Række dels sideløbende, dels hinanden skærende Strømninger, der hver for sig kun rammer enkelte Dele af Artiklerne, henholdsvis Demonstrativerne. Den sædvanlige Sproghistorie, særlig som den drives i Tyskland, begaar ganske vist i Enkeltheder den Art Fejl; Forf. har ved sit storslaaede, næsten heroiske Forsøg kun opnaaet at drive Metoden ud i sin Karikatur.

Dette Varsko gælder ifølge Sagens Natur de formodede ethniske Strømninger i endnu højere Grad end de kulturelle. Disse to Arter sammenblandes forøvrigt i Bogens sidste Afsnit. I dettes Overskrift tales der om „ethnisk Baggrund“, men det meste af Kapitlet handler om Kulturstrømninger. Naar nu, som det her udvikles, Danerne ved deres Kolonisation eller Erobring ud fra Sjælland i 5.—6. Aarh. (— en historisk Begivenhed eller Bevægelse, som vel at mærke kun formodes —) skal have haft Indflydelse paa daværende østjysk Artikelbrug (Artiklens Forekomst i dette Tidsrum maa nærmest betragtes som et Postulat), saa er der Anledning til at spørge: Hvorledes tænker Forf. sig dette foregaa? Der er nemlig to Muligheder: 1. Efterlignede den gamle Befolkning de nye fornemme Jarler og deres sjællandske Følge? Dette vilde være et kulturelt, ikke noget „ethnisk“ Fænomen. 2. Eller indgik det nye Befolkningselement („Skjoldung-Danerne“) i den gamle Befolkning paa en saadan Maade, at der ved Sammensmeltning dannedes et nyt Folk med nye dybtliggende Vaner — Vaner, hvoraf bl. a. fulgte en Ændring i Artikelbrugen? Dette vilde være et virkeligt ethnisk Fænomen, et Tilfælde af hvad Italiens største Sprogforsker Ascoli har kaldt *ethnisk Reaktion*. Men paa noget saadant er der hos vor Forf. slet ikke tænkt. Kapitlets Overskrift er altsaa misvisende.

Dr. Gudmund Schütte har med „Jysk og østdansk Artikelbrug“

(heller ikke denne Titel siger ganske det den skal) skænket Forskningen af Sprog og Folk et rigt, dristigt og æggende Værk. Han har grebet et Emne af dybtgaaende og vidtrækkende Interesse, tumlet med det i Aarevis og nu i hastige Rids skitseret en Løsning. Han har med fuld Ret bebrejdet dansk Sprogforskning dens Ligegyldighed overfor dette, for Dansk saa centrale, Emne. Det bør dog siges, at den vilde paadrage sig alvorligere Bebrejdelser, hvis den blev staaende ved Dr. Schüttes Løsning af et Problem, som han har set, men ikke skarpt formuleret; som han har tumlet med, men ikke løst¹.

Viggo Brøndal.

II.

Nedenstående fremkommer som en indsigelse mod den metode, forf. benytter ved fremstillingen af artiklens plads i dansk og danske dialekter. Metoden synes overført fra sagn- eller forhistorisk forskning, hvor kilderne kun glimtvis taler, og hvor derfor kombinationsevnen eller intuitionen må skabe mere eller mindre rimelig sammenhæng. Hvor talen er om skrevne kilder eller levende tale, går det imidlertid ikke an at lave studier på tilfældigt valgte tekster eller tilfældigt løsevne sætninger. Det hele bliver vaklende, og kommer man undertiden til et rigtigt facit, er det ikke netop, fordi tallene, der regnedes med, var rigtige. Det kan måske synes småligt at fremkomme med disse mange småindvendinger mod et arbejde, der unægtelig rummer mange gode og rigtige iagttagelser, måske også mindre passende, at en yngre og uprøvet retter en ældre og erfaren sprogforsker, men for sagens skyld og for deres skyld, som blindt måtte stole på og bygge videre på de slutninger, som forf. drager, må der råbes et varsko.

Forf. søger at dele kilderne, også de ældste, efter deres tilblivelsessted, for derved at få hver dialekt repræsenteret op gennem tiden. Men hvorfor så et afsnit „IX Ældre Dansk“? Det kan da kun forvirle og forårsage en mængde gentagelser. I det hele taget er det irriterende at se disse Tordenskjolds soldater marschere op atter og atter. Her skal nu nærmere påtales svagheder, ja ligefremme fejl i valg og behandling af kilderne under de enkelte afsnit X ff.

Sønderjysk og sydligt vestjysk. Forf. beklager (p. 69 og senere), at det ældre materiale for vestjyskens vedkommende er så fattigt. Det er det i virkeligheden ikke. Af de kilder, som burde have været benyttet, skal især fremhæves håndskriftet AM 286 fol., indeholdende jyske lov og benyttet både af Kofod-Ancher og Kolderup-Rosenvinge i deres udgaver. Første del af dette hs. (indtil II. 21) er skrevet i Ribe eller i al fald af en mand, som hørte hjemme i Ribeegnen, mellem 1300 og 1325. Det er i sproglig henseende et særdeles interessant håndskrift.

¹ Skønt den tyske Speciallitteratur om germ. Artikelbrug ellers er benyttet, synes to nyere Afh. oversat: B. Delbrück Germ. Syntax III. Der altisl. Artikel. Lpz. 1916, 115 S. samt P. Jäger Der Gebrauch d. best. Artikels bei Isidor u. Tatian. Diss., Lpz. 1917. 90 S.

— Dernæst må man uvilkårligt spørge: Kender forf. virkelig ikke jyske tingsvidner? Jeg tvivler ikke derom, men desto mærkeligere er det, at stoffet ikke er benyttet. Netop for vestjyskens vedkommende foreligger dog et særdeles fyldigt udvalg i Oluf Nielsens „Jyske Tingsvidner“.

Side 90 benyttes som kilde „Dansk Kongetal“ (DGF. III. nr. 115), p. 91 nævnes, at Karen Brahe håndskriftet kunde benyttes som kilde for Vejleegnens dialekt (men det er ikke benyttet, da det ikke er så overkommeligt som de to småstykker i „Gammeltags Skæmt“!), og senere (p. 112) medtages nogle exx. fra Folkeviser, hvoraf „Størstedelen — — er stedfæstede i Jylland“. De fleste af vore folkeviser er jo nok optegnede i Jylland, men jyske — o: skrevet paa jysk — er der i virkeligheden ingen der er. Som kilde for ældre jysk kan de ikke bruges i denne sammenhæng. Det er en stor fejl, forf. begår, når han benytter exx. fra bunden stil side om side med exx. fra ubunden stil. Når der er mulighed for både efter- og foranstillet artikel, kan exx. fra stof, hvor først og fremmest rytmelovene må tilfredsstilles, ikke gælde som bevis for en bestemt artikelbrug, — i al fald må de behandles med varsomhed, „— først da rendte de Morsingboer o. s. v.“ kan umuligt hedde „— først da rendte Morsingboerne — —“.

Side 93 anføres „Ribe Bylov fra 1269“! Ja, men vi har ikke noget dansk hs. ældre end ca. 1450. Det ældste, jeg kender, er et hs. i Upsala (H. 122.8°), skrevet af en sønderjyde (der også har kunnet plattysk). Gennemgår man dette hs. m. h. t. brugen af *hin* og *den* ved *annen*, stiller forholdet sig således: *hin annæn* forekommer kap. 5, 11, 16, 27, 44, 45; *hin annæns husfrowæ*, kap. 19; *thæn annæn*, kap. 9, 10 (2), 12, 26, 51, 59, 60; *thæn annens hus*, kap. 50. Altså 7 *hin* overfor 9 *thæn*, hvad der ikke siger noget som helst. Forf. har vel benyttet Kold-Rosenvinges udg., men er det af ham aftrykte håndskrift stedfæstet, og er der skelnet mellem den ældre, kortere og den yngre, længere tekst? Om brugen af *hin* på vestkysten kan Ribe bylov intet sige.

Umiddelbart derefter (p. 93) får vi at vide, at det ældste skrift hjemlede ex. på art. *æ* findes „i et Tingsvidne fra Esbjergs Omegn 1538, se Sach. „Das Herzogthum Schleswig“ III. 6“. Det ældste ex. på art. *æ* findes i et tingsvidne fra Skadst hrd. ^{10/12} 1527 (og videre i tingsvidner fra samme hrd. 1538 (som foregående skrevet af samme mand, Niels Moltesen), 1539 og 1556, — jf. Oluf Nielsen i Da. Saml. 2. R. V. 384 f.), trykt i O. Nielsens Jyske Tingsvidner p. 84. Som dansker kan man ikke godt citere jyske tingsvidner efter Sach.

M. h. t. det „normalskema“, som anføres p. 90, bliver der flere ting at rette. Foran (p. 70) siges, at visse ord, der kan regnes for egenavn, som Gud, Konge, Biskop, er artikelløse, men er Foged ikke lige saa egennavnsagtig som f. ex. Biskop, og dog finder vi (Fl. St.) gennemgående „foghdæn“. Her anbringes så „foghdæn“ (Fl. St.) og „diaftæn“ (Skr.) under rubrikken „Barnavneord, vigtige Ordklasser“! Men hvilke ordklasser? Hører herhen også det ret alm. *iorthen* (Jy. L., Fl. hs., jf. ndf.) og *aræt* (AM 286, II. 6)? — Her skal også anføres, at Fl. hs. af

jyske lov I. 29 har: *tha gøme laghæ wæriæ thærvæ børn eghæn* — —, men AM 286 har: *tha gøme the lauhweri the børn eghen* — —!

Hvad angår forbindelsen adj. + subst., da søger forf. at gennemføre en særlig gruppe med højtrykstone. Uden her at komme nærmere ind på dette fænomen, som forf. jo heller ikke selv definerer, må det fremhæves, at en norm ikke lader sig opstille på grundlag af det inddragne stof. Fra skriftebønnen anføres som exx. I. *thæn wældigæst herræ*, II. *hin vndæ forrathær*, men udeladt er: *thæn heligh and, thæt hæligh orth*, jf. fra Fl. hs. af Jy. L.: *hin hælghæ andæ* (I. 2), men *then hællich kyrcki* (I. 23). Jeg ser ikke nogen væsensforskel mellem disse exx., jf. ndf.

Af yngre kilder benyttes „to Texter fra Reformationstiden“ (sålendes p. 89), nemlig Munkeprædiken og Den veludmonderede Jyde, begge trykt i „Gammeldags Skæmt“. Intet af Trykkene er ældre end 1700. Det er vel Munkepr., der får forf. til at henvise det til reformationstiden, men ordet siger intet, og for Den veludm. Jydes vedk. kan jeg ikke se nogen grund til at føre det 200 år tilbage. Og 2 sider længere fremme siger forf. da også, at teksterne skal repræsentere det 17.—18. årh. Men det er en stor fejltagelse, hvis forf. tror uden videre i dem at finde det 17. eller 18. århundredes sønderjysk eller sydlig vestjysk. Hverken lydligt eller syntaktisk kan man stole på teksterne. Munkeprædikenen er sprogligt set den dårligste. Stilen er prædikestilen med lidt „jysk“ syntaks hist og her, Udtryk som (3.4) *ret som hun* (o: texten) *buurt at vort forklaart*, (3.6) *hier vil saa møy taalis om hvordan* — —, (4.4—5) *hwilken yvblick* — —, og (4.29) *Fuld val har du havd* — —, er ikke og har aldrig været jyske. *hin* forekommer — foruden 5.26 i forb. *hin annden* — 2 gange: (3.7) *hin swaar grum Regnskabsdau*, og (3.24) *hind ret*. Begge udtryk tilhører prædikestilen og kan ikke bruges til at bestemme jyskens brug af artiklen. — Samtidig kan bemærkes, at det p. 92 anførte ex. (3.14) *æ stoor Knager*, ikke har relativ eftersætning, som forf. skriver. I det hele synes det, som forf. kun flygtigt har gennemlæst teksterne. I Den veludm. Jyde forårsager den forkerte læsemåde større fortræd. Udtrykket: *Saa vild a ad æ Biolmes Markæt o kiøv mæ Vammel te jen Skiout. Dier gik a* — — — — *o a kund int faae huid Vammel tekkiøv, o far a skuld gaa i hin graae, da skuld a far la hin suat*. Forf. tager nu *hin* for artiklen og oversætter formodentlig: og før jeg skulde gaa i *hin* graa, da skulde jeg før lade *hin* sorte! Men hvad Mening, selv i et vrølestykke, er der i det? Ingen! Nej, der skal læses: — — — før jeg skulde gaa i *hende* (o: skjorten) graa, da skulde jeg før lade *hende* (o: skjorten) sværte. — Og ligeledes i stykket (16.27—16.29): jeg vilde gerne have noget vadmøl til en skjorte, og jeg kan ikke faa *hende* hvid, og før jeg skulde gaa i *hende* graa, da skal jeg før lade *hende* sværte, svarede jeg ham. *hende* skrives *hin* (16.8, brugt om „æ suor Fliirum i æ Skyw“; 18.9 og 18.10, brugt om „jet stor graae Øeg“; 18.13, om „jæn stoer Giald“, og 15.13 om „kire Moer“), og at det bruges om skjorten er vel ligetil. — Artikel *hin* er der altså ikke spor af i Den veludm. Jyde, og exx. i Munkeprædiken kan ikke tages til

indtægt for jysken. Derved kan mange af udviklingerne p. 89 ff. spares, og Vejlemålet kommer af den grund ikke nærmere østjysk-fynsk.

Det alsingske „æ grøn“ er alm. brugt i vestjysk = grønningen, grønsværet, og at *hin* efter reformationstiden skulde være svækket til æ, kan dog vist ingen for alvor tænke sig.

Hvad den følgende redegørelse for det nuværende standpunkt angår, da kender jeg for lidt til dialekten til at kunne dømme, men det forekommer mig her som senere, at forf. sluger ligegyldigt hvad uden at smage derpå. Opgivelser (fra følgende afsnit) som (p. 110) *de Thorsted drenge*, fra Skattegraverven, eller (p. 111) *de bønder i Lind*, i et vers, digtet af kapellanen (!) i Fausing, er for forf. af samme værdi som mundtlige meddelelser. Måske er det derfor godt, at jyske tingsvidner ikke er benyttede, thi hvad vilde ukritisk brug af disse ikke kunne have forårsaget af krydsinddelinger og omgrupperinger.

Nordligt vestjysk: For det ældre sprogs vedkommende nøjes forf. med et enkelt diplom, uagtet der dog foruden i den allerede nævnte samling jyske tingsvidner findes masser af stof for Hardsyssels vedkommende i Hardsyssels Diplomatarium (ved O. Nielsen), sprogligt særdeles værdifuld, og for Mors' vedkommende i Dueholms Diplomatarium (ligeledes ved O. Nielsen), sprogligt af mindre betydning. Ved at slå efter i Hards. Dpl. vilde forf. samtidig have fået øjet op for sin kildes sproglige værdi. Flere ting kunde da have været rettet. Skødet, som er aftrykt af Sv. Aakjær i Skive Aarvog 1919, havde Rørdam allerede aftrykt 1889 i Kirkehist. Saml. 4. R. I. 731. Brevet indeholder den endelige afgørelse af en formentlig gennem lange tider ført strid, angående hvilken vi har bevaret to ældre breve; det ene (¹⁰/₃ 1454) er aftrykt i Hards. Dpl. p. 46, det andet (²⁵/₁₁ 1455, kongens dom i sagen) er trykt i Kirkeh. Saml. 4. R. I. 72: Brevet, som forf. benytter, er da sikkert — som det selv angiver — først fra 1457. Selve årstallet kan i denne forbindelse for så vidt være ret ligegyldigt, som det kun drejer sig om at konstatere brevenes rækkefølge; denne bliver I. 1454 i Hards. Dpl., II. 1455 i Kirkeh. Saml., III. 1457, benyttet af forf. I. har „*vm aa hyn helye* oc then grwnd ther hoes ligger“, II. (kongebrevet) har tre gange „*Ahynhelghe*“, og III., det benyttede brev, har tre gange „*aahen heliæ*“. Det ene brevs former er øjensynligt afskrevet efter det andet, og hvornår det første gang er skrevet, får vi aldrig at vide: Jeg skal indrømme, at formen er mærkelig, men endnu mærkeligere er dog den „*ligning*“, som forf. opstiller på grundlag deraf: gammeljysk *hen* = nyvestjysk æ! Skulde forf. virkelig mene, at der siden er sket forandringer i artiklens stilling? Jeg forstår det ikke. Hvad formen kan fortælle os er dette: den første skriver har vidst, at der til jy. foransat æ i „*skriftsproget*“, ɔ: østdansk, svarede efterhængt artikel, og han har endvidere kendt den i rimkrøniken ofte forekommende type „*Uffe hin spage*“, en type som forf. under afsnit XIV (Midt- og Nordsjællandsk samt Skriftsproget) nonchalant affejer som „*slet og ret en literær Oldfernis*“! Hvorpå forf. for resten støtter dette, fortælles der intet om. Men det synes her som andetsteds — fx. hvor forf. finder en mængde forkert (!) anbragte artikler i frisiske dialektstykker

— at være baseret på det princip, at hvad der ikke passer med det anlagte syn, det er galt. Hvad vil forf. da sige til tingsvidnerne? Lad os se på et at dem, fx. et fra Hammerum hrd. (⁸⁰/₃ 1532). Her finder vi: *oen* = (nu) *æ å*; *same syg, same sten* (hvad jeg vilde kalde kancellistil) = *den samme sig, den samme sten*; *then anhen steen, then tryde stien*, således også nu; *then grøn vey*, = *æ grønne vej*; *then agherendhe* = *æ agerende*; *hieden* = *æ hede*; *then lydel fflodesteth* = *æ lille flodsted*; *then grønne mayee* = *æ grønne made*; *same grøn maye* (kancellistil); *then gammelle veye* = *æ gamle vej*; *then alle støsthe løpen beck*, således også nu; *Store oen* = *æ store å*; *then gorde karrom* = *æ gårdkarm*; Exx. belyser datidens forståelse af forholdet mellem skriftsprog og dialekt. Ved barnavnsord, hvor ikke skriftsprogformen bruges (*hieden*), oversættes *æ* ved *then* (then gorde karrom, jf. også i samme tingsvidne *then daal*). Det samme er tilfældet i forb. *æ* + tillægsord + navneord (*Store oen*, men: *then grønne mayee*), hvorfor denne gruppe ikke kan skelnes fra den + tillægsord + navneo. Man har ikke kunnet gengive dialektens fine skelnen, men har skrevet skrift- ja endog kancellisprog. — Det er utilladelig lidt materiale forf. har draget ind i undersøgelsen.

Hvad det nuværende forhold angår, da kan jeg — med en enkelt undtagelse — for min hjemegns (Hammerum hrd.) vedkommende fuldt ud underskrive den givne fremstilling som rigtig, blot synes jeg, at By-skovs egen fremstilling er klarere. Den ene undtagelse er forholdet ved *al*. Hvordan forf. i det hele taget tænker sig fænomenet „pionertilfælde“ ved jeg ikke, men i Hardsysselmål er *al* det afgjort ikke. En forbindelse af *al* + art. ved navneo. findes ikke i min hjemstavnsdialekt, mener jeg; derimod findes den altså i Nørre-Nisummålet samt i Fjends herred. Et ex. som: „alle kreaturerne har slidt sig løs“ hedder: *æ hōw'dær æ ræn, lø's åf'sam'æl* (eller: *hwæ'jæn'*). *al* + art. omskrives næsten altid paa den måde, ved *åf'sam'æl*, *hwæ'jæn'*, *de hi'æl* eller lignende. Alle folk(ene) var gået ud af kirken hedder: *åf' fælk wa gon å'æ kjær'k*. — De på de følgende sider nævnte exx., der er taget fra Skattegraveren, Jy. Folkeminder og fl. steder, må der ikke bygges alt for sikkert på. Det vil, tror jeg, ved forespørgsel i marken vise sig, at det overvejende er oversættelser, hvor *æ* er gengivet ved *den*.

Østjysk, Fynsk, Ærøsk. Som kilde for det ældre sprog benyttes bl. a. Flensborghåndskriftet af Jy. L. Når forf. vil dele kilderne efter deres tilblivelsessted — hvad man ganske må billige — og når han vil bygge sin undersøgelse på et dialektfarvet håndskrift, fordi man vel kan regne med, at en afskriver vil lade sin dialekts artikelbrug skinne igennem ved afskrivningen, saa er det mærkeligt, at forf. bruger Flensborghåndskriftet som kilde til østjysk. Hidtil har dog alle været enige om, at det var sønderjysk farvet (jf. den korte redegørelse for sproget i Dahlerup: Forelæsninger over I. Bog af Jyske Lov). Det er ikke saa stærkt dialektfarvet som Fl. St., men de dialektejendommeligheder, vi træffer deri, finder sin naturlige fortsættelse i moderne sønderjysk. Flytter vi da forfatterens exx. fra Jy. L. fra rubrikken østjysk til rubrikken sønderjysk,

foraarsager det heller ikke nogen større forandring. Blot er normen ved bartillægsord sikkert ikke *hin* men *den*. Ved Omtalen (p. 79) af Grågås siger forf. jo selv, at „hin døde“ bærer en højtrykstone, men hvorfor har det så ikke også højtrykstone i Jy. L. En enkelt gang forårsager normen jo endog *thet dothe*; jf. også det i Fl. St. forekommende *thet hœlict*.

Samtidig kunde nævnes, at ved tillægso. + navneo. med højtrykstone er udeladt *then hœligh kyrki* (I. 24).

De p. 77 anførte exx. fra Jy. L.: *hin ældær, hin frithlœæ, hin ældræ* (II. 22), skrives i AM. 286. fol. og i det stockholmske hs. C 39 (begge er norrøjske, men kan næppe henføres til nogen bestemt egn) *thæn ældræ, hin frithlœæ, thæn ældræ*.

Midt- og Nordsjællandsk samt Skriftsproget. Atter her træffer vi et mærkeligt kildevalg, nemlig fortalen til Jy. L. i sjæll. håndskrifter. Formodentlig er det fortalen til Valdemars sjæll. L., trykt i Thorsens udg. p. 79—80, altså fra håndskriftet AM. 455.12. Men dette hs. er jo skrevet af frater iohannes iutæ (fra Ommersyssel?). Til at vise forholdet i ældre sjællandsk er kilden altså mindre heldigt valgt, selv om det her ikke spiller nogen rolle.

Iagttagelsen af skiftet i skånske lov er rigtig. Til sammenligning kan anføres, at en skånsk afskrift af vederlagsretten (E don. var. 136, det såkaldte Rantzauske håndskrift) har: hint forsta witiilagxbrøt, men et lidt yngre søsterhåndskrift (ligeledes skånsk, Skoklosterhåndskriftet) har: thet første w.

I afsnit XIX om artikeltypernes udvikling næses klimax m. h. t. forfatterens storladne og vidtspændende syn. Tænke sig fx. at der for artiklen *den's* vedkommende konstateres ikke mindre end fire angreb eller flodbølger, der ruller ind over landet. Det første stormløb kommer fra Sydøsteuropa med goterne som formidlere over Østersøen sammen med runerne og afspejler sig i Lindholmindskriftens „Eriar sã wilagar“. Det andet kommer fra vest — „uregelmæssigt og springende“ — og ses endnu i vestjysk-sønderjysk, hvor *den* forekommer ved siden af *œ*. Det tredje går fra det sydlige Sønderjylland op langs Jyllands østkyst til Mariager fjord, hvor foransat art. i etnisk-geografiske vendinger får en særlig stærk udvikling, og hvor possessivt pronomen tidlig foranstilles. Det fjerde fremstød endelig er en mere hjemlig bevægelse, hvor *den* næsten helt fortrænger *hin*, der skal have sin Udbredelsesbasis i Vestergötland. — — Efterhængt artikel, typen „Køge Høns“ og indbyggernavne på -er (af -verjar!!) er derimod kommet med levfolket fra Sjælland.

Spørgsmålet om vestjysk *œ* (amringsk *a*) lader forf. stå uafgjort hen. men det er tydeligt nok hans mening, at forudsætningen for *œ* er *enn*, i visse forbindelser *hinn*. Den „lydlige Urtype“ kan ikke findes, men „i det kæmpehøjrige Hardsyssel kan Brugen af Art. *œ* tænkes at have været udviklet allerede siden Arilds Tid“ — og så kommer vi jo også meget langt tilbage!

Hvad der her ovenfor er anført som bemærkninger til de enkelte afsnit om artikelbrug på dansk område (skånsk undtagen) skulde nu vise,

at vi ikke i den skriftlige overlevering finder noget bevis for, at artikel *hin* på nuværende dansk område har været benyttet i forbindelse med jævstrykstone. Og når forf. i indledningen anker over, at Lyngby ikke har nogen skrifthjemmel for sin antagelse: *æ* opstået af *then*, så foreligger her da endnu mindre skrifthjemmel. *Aaheh heliæ* er jo ikke noget bevis. Lyngbys formodning kan derimod nok siges at være skrifthjemlet. Fra Fl. St. anfører han (Sønderjy. Sprogl. p. 18) følgende sted (kap. 9): *tha mughæ the frændær ei takæ the børn mæth theræ gooz i theræ gømæ, vtæn the frændær gøræ etc.* (jf. fodnote smstd.), og fra Haderslev St. (incl.): *the bymen*, og (kap. 13): *haffue the børn ey frændær*. Dermed kan så sammenholdes det ovenfor citerede sted fra AM. 286: *tha gømæ the lauhwæri the børn eghen*. Og endelig, er det ikke blot konservativt skriftssprog, når vi i tingsvidnerne finder *then agherendhe, then grønne mayee* osv.? Så indvender forf., at der i det tilfælde mangler en forklaring på forholdet ved tillægsord. Ja, men netop en betoningsforskel, som forf. jo flere steder fremhæver (fx. p. 78), mellem bartillægsord og barnavneord kunde vel forklare en forskellig udvikling af foranstillet artikel. Der ved kunde igen forklares forholdet på et senere stadium, hvor *den* efterhånden var blevet almindelig gennemført, og hvor derfor *hin* indførtes i forbindelse med „højtrykstone“. Hvad endelig forbindelsen tillægso. + navneo. angår, får vi (således jo strengt gennemført i Hardsysselemålet) *æ*, hvor tillægso. + navneo. danner et nyt proprium (fx. *æ hwi ka'tåflær*, jf. *æ' ro-sønkatåflær*), og ellers *den*, jf. i det enkelte Byskovs fremstilling.

Jeg tror, forf. på flere punkter er inde på vildspor, specielt m. h. t. den vestjyske artikels opkomst, men det skyldes dels, at der er draget for lidt stof ind i undersøgelsen (som også bør omfatte alle nordiske sprog), og dels en for skødesløs og ukritisk behandling af det inddragne stof. Der er som altid i forfatterens arbejder en mængde udmærkede iagttagelser og nye synspunkter, men også en del uvedkommende. Bogen er sikkert ikke skrevet forgæves, men en tilfredsstillende eller udtømmende behandling kan det ikke siges at være.

Peter Skuutrup.

III.

Som et yderligere eksempel på, hvor forsigtig man må være med kilder af den art, som Schütte særlig udnytter, skal jeg nævne følgende: Verset fra Valsbøl s. 97 anføres efter prof. Herman Møller således:

Kommer nu, I Valsbøl mænd,
æ Mejen mænd er kommen,
på nær den skrædder [Jens Andersen],
ham har vi ej fornunnen.

Dette vers lyder hos Feilberg (Fra Heden, Haderslev 1863, s. 4):

Kommer no, I Valsbøl mind,
di Mejn mind er kommen,
så nær som æ skræjjer fra Skeggevej,
men ham hær æ int fornommen.

At Feilberg, som skrev det ned på stedet for 60 år siden, har den korrekteste form, kan der ikke godt være tvivl om; også selve formen (så nær som int) lyder mere folkelig. Men brugen af *æ* og *den* er akkurat modsat i de to gengivelser, og *her kan* det være, at Feilberg også har det rette, hvad der jo må forandre ræsonnemanget noget.

Det alsingske *Åsen øver hoi* (s. 100) er så godt bevidnet, som jeg har påvist i DSt. 1920 s. 72, at det ikke kan betvivles. Men jeg har (a. st.) søgt at give en anden forklaring af dette udtryk, som jeg foreløbig ikke kan opgive til fordel for Schüttes.

Marius Kristensen.

DE TRE HELLIGAFTENER

(Jvfr. DSt. 1923 S. 45)

For *Jørgen Marsvin* anvendes i „De tre Helligaftener“ følgende Betegnelser: *Manden, Herren, Hosbonden, den ærlige og velbyrdige J. M., Herremanden og Aunsbjergmanden.*

Paa eet Sted betegnes saa J. M. som *Greve*, idet Maren siger: „Saa skjældte *Greven* og *Fruen* mig ud og befalede mig, at jeg skulde pakke mig og aldrig mere komme for deres Øjne“. Men hertil svarer Sejer: „Det bæres mig for, at vi endda skal have hverandre — om der saa vare saamange *Herrer* og *Fruer* til, som der er Blade i Aunsbjerg Skov.“

Sejer optager altsaa i sin Replik direkte Kærestens Udtryk, men baseret paa Formen „*Herren* og *Fruen*“.

Novellen er trykt første Gang i København i Dansk Folkekalender. Korrektoren er ganske sikkert ikke besørget af Forfatteren. Hvor Talen er om Bidrag til Antologier er i hin Tid Trykfejl ikke sjældne. „*Grev*“, „*Herr*“ kommer i gotisk Skrift hinanden ret nær.

(For Afgørelsen af Spørgsmaalet, hvorvidt Blicher kan tænkes at kalde *Aunsbjergmanden Jørgen Marsvin* for *Greve*, er den i Novellen flygtigt nævnte, abstrakte Baron uden videre Betydning).

Saaledes ligger Problemet. Det forekommer mig, at naar man overvejer samtlige Omstændigheder med et passende Maal af kritisk Indsigt, maa man skønne, at Rettelsen af *Greven* til *Herren* ikke er en „Forbedring“ men en Forbedring.

Hans Brix.

LØT. ET STEDNAVN FRA VENDSYSSEL

Den, der har beskæftiget sig lidt med Studiet af Vendsyssels Topografi, vil ikke have undgaaet at lægge Mærke til Navnet *Løt*, der paa-træffes ikke sjældent i disse Egne, medens det ellers ikke, mig bekendt, forekommer andre Steder i Landet. Forinden jeg gaar i Lag med at behandle Navnet, skal jeg give en Oversigt over, hvor det findes, idet jeg hertil benytter Stednavneudvalgets Materiale.

1. Raabjerg Sogn. 1 Gd., 1688 kaldes det Hus. Matr. 1688 *Løtt*; Matr. 1844, Mansa *Løth*; Generalstaben *Løt*. Udtale [*løt*].

2. Lendum Sogn. 10 Huse. Matr. 1844 Løth; Generalst. Løt. Udtale [*lød*].
3. Horne Sogn. 1 Gd. Postadressebog 9. Udg. Løt.
4. Tornby Sogn. 1 Gd. Postadressebog 9. Udg. Løt.
5. Hellevad Sogn. 1 Hus. Matr. 1844 Løth; Postadressebog 9. Udg. S.-Løt.
6. Vejby Sogn. Huse. Matr. 1688 Lyt Tvende Huuse; Mansa Løth; Generalstaben Sr. Løt; Udtale [*lød*], [*løt*].
7. Børghlum Sogn. Huse. Matr. 1844, Mansa Løth; Generalstaben Nre Løt; Udtale [*löt*] eller [*løf*].
8. Jerslev Sogn. Gde og Hse. Matr. 1688, Dske Atl. Løtte; Postadressebog 8. Udg. Løth; Generalstaben Løt.
9. Saltum Sogn. Huse. Vidensk. Selsk. Kort Lyt Hse; Guide 1844 Løth Huse; Generalstaben Løthuse; Udtale [*løt*].
10. Jetsmark Sogn. Forsvunden Gaard. Matr. 1688 Løtte Bollig; Dske Atl. Løtte bolig; Vidensk. Selsk. Kort og Mansa Lytten; Trap 1. Udg. Løth.

Det er straks paafaldende, at Navnet optræder saa hyppigt — i alt 10 Gange — indenfor Hjørring Amts Grænser, medens det ellers ikke kendes i Danmark; jeg kan her henvise til sidste (9de) Udgave af Postadressebogen, der har Eksemplerne Nr. 1—9, og overhovedet ikke har andre. En saa hyppig Forekomst tyder paa Forhaand stærkt paa, at vi her staar overfor et almindeligt Navneord, der har forekommet i Egnens Sprog, og ikke overfor et sammensat Stednavn. C. Klitgaard tyder det ganske vist i sin Bog Hvetbo Herred II Side 180 som sammensat af Løg-tved; der vilde vel ikke sproglig set kunne indvendes noget mod en Sammendragning af denne Art, men Navnet er lovlige hyppigt til, at man vil kunne finde det sandsynligt, at Naturforholdene har berettiget saa stærk en Anvendelse af dette to-leddede Navn, der i øvrigt synes at forekomme hele Danmark over. Herunder kan ogsaa nævnes, at det netop forekommer i sin fulde Form i Vendsyssel, nemlig i Dronninglund Sogn som *Løgtved* (1662 Løctued), og Antagelsen af fulde Former og sammentrukne Former Side om Side i samme Omraade bliver straks mere betænkkelig.

I svenske Dialekter findes et Ord *löt*, „Græsgang“, og paa norsk hedder dette *laut* og betyder dels „Fordybning, lille Dal“, dels „Strækning, Græsmark“. Skønt dette ligner det vendsysselske Navn saa stærkt, kan der dog ikke tænkes paa det. I dansk Form skulde det hedde *Lød*, jvfr. oldn. *naut*, svensk *nöt*, dansk *Nød*, „Ungkreatur“. Der var Mulighed for Bortfald af *-d*, og saa kunde *-t* muligvis være det bestemte Kendeord i Intetkøn, føjet til en vendsysselsk Form **lø*. Men dels er det omtalte Ord i norsk og svensk Hunkøn, dels er i Vendsysselsk Intetkønsartiklen efter Vokal ikke *-t*, men *-ø* (se J. M. Jensen, Et Vendelbomaals Lyd- og Formlære § 450). Det kan slet ikke komme til at passe.

Jeg er tilbøjelig til at søge en anden Udvej. For Nr. 7 (se ovfr.) er bl. a. Udtalen [*løf*] opgivet. Gaar man ud fra denne, kommer man til Ordet *Løkke*, der ifl. Jensen (anf. St. § 232, 310, 379) udtales [*løf*]

— til Forskel fra Lykke, der udtales [lø.k], se § 232, 328. Ganske vist angiver Jensen ikke Betydningen af sit „Løkke“, sagtens er det „Løbeknude paa et Reb“; da dette etymologisk set er samme Ord som Løkke, „Indhegning“, hvilket sidste naturligvis maa forudsættes i Stednavne, tør man ogsaa med relativ Sikkerhed slutte, at Ordet i sidstnævnte Betydning har haft samme Udtale. Det er kun et af de 5 Navne, for hvilke Udtale er noteret, der har Formen [løf], og Navnet maa i saa Fald de andre Steder have ændret sin Udtale under Paavirkning af Skriftformen, et i vore Dage temmelig almindeligt Fænomen; muligt kunde man ogsaa ved nøjere Efterspørgen paa Stederne faa oprindeligere Former frem.

Nr. 8 og 10 har som ældre Former *Løtte*, *Lytten*; det tyder paa en Erindring om, at Navnet er et Tostavellesord. De talrige Former *Løth* kunde være et famlende Forsøg paa Gengivelse af Udtalen [løf], hvori *th* skulde svare til det ejendommelige [f], eller med andre Ord tj-Lyden. I tre Tilfælde anføres langt ø i Udtalen, i 4 Tilfælde kort ø; nu angiver Jensen i det omtalte Ord Udtalen af ø-et som halvlång, og netop dette kunde give lidt af en Forklaring paa den forskellige Opfattelse, Optegnelserne udviser.

Ser man paa Forekomsten af disse Navne, viser det sig straks, at ingen af dem kan kaldes Bynavne, men alle er de smaa, uanselige Bebyggelser, ofte kun et enkelt, afsides liggende Hus¹. Og *Løkke*, „Indhegning“, en Afledning af Verbet lukke, er jo et over hele Landet almindeligt Marknavn. Disse Bebyggelser kan derfor meget vel tænkes at hænge sammen med tidligere Kvæg-Indhegninger paa Markerne, eller være smaa, hegnede, dyrkede Pletter i det store Overdrev. Og som allerede sagt, Navnets Forekomst har jo vist, at vi temmelig sikkert maa staa overfor et særligt Vendsyssel-Ord; at det efter nærmere Undersøgelse kan gøres sandsynligt, at det er en særlig Vendsyssel-Udtaleform af et i Stednavne almindeligt Ord, gør Sagen betydeligt mere enkel.

Den eneste Vanskelighed synes at være Stednavnet *Løkken*, den kendte By i Furreby Sogn. Det er dog muligt, at det oprindelig har haft samme Folkemaalsudtale som de andre, men paa Grund af den store Betydning, Stedet fik som Udskebningsssted, har det vel tidlig faaet Rigsmaalsformen fastslaaet officielt, ligesom den stedlige Udtale har lempet sig herefter; nu er Udtalen i hvert Fald [løgøn]. Et Sted, der svinger sig op til at blive landskendt, har ikke saa let ved at bevare sit Navn i ren Dialektform som Smaasteder, der kun kendes af de allernærmeste Naboer.

Gunnar Knudsen.

¹ Nr. 2, 6, 7, 8 og 9 ligger yderst ved de paagældende Sognes Grænser, Nr. 1 midt paa Heden; de andre har jeg ikke kunnet finde paa Generalstabskortene. Ingen af disse ligger ved egtl. Vandløb, af hvilken Grund Klitgaard's Tolkning (*Løgtved, sammensat med oldn. *løter*, „Bæk“) bliver mindre sandsynlig.

KULTUR OG FOLKEMINDER

CYPRIANUS. HANS BOG OG HANS BØN.

5. Cyprianus' Ugærninger. Vi har set (Dst. 1923 S. 15) hvad ondt Cyprianus øvede før sin Omvendelse. Han voldte Tørke og Goldhed, lukkede Moderskødene, lammede Fuglens Vinger og Fiskens Finner. At Djævelen kan give Mennesker Magt til saa store og uhyggelige Ting, var gennem lange Tider Folkets, i sen Tid endog Højkirkenes Tro.

Vor hjemlige Bisp Jersin tilskrev (S. 20) Satan just disse Evner, men uden at omtale menneskelige Redskaber. At Djævelen bruger saadanne, er dog den almindelige Forestilling. Og den udføres vidtløftigt i det latinske Værk (om Hekse) som vist er Hovedkilden for Jersin, nemlig Heksehammeren af Aar 1486, en af de frygteligste og skæbnesvangreste Bøger der nogensinde er skrevet. Bogens Hovedpunkter var fæstnede et Par Aar forud af Paven selv i en Bulle ^{5/12} 1484: Paven har¹ „til sin umaadelige Sorg“ hørt, at der er Mennesker, især i Tyskland, som bl. a. volder, „at Kvindernes Fostre, Dyrenes Yngel, Jordens Frugter, Vinstokkenes Druer og Træernes Frugter gaar til Grunde,“ og som hindrer „Mændene i at avle og Kvinderne i at undfange“ o. s. v. Altsaa samme Tanker som i vor ret obskure „Bekendelse“, men nu baarne af Romerkirkens allerhøjeste Autoritet! Det som før i Tiden var lavkirkelig, folkelig Tro, havde Middelalderen igennem boret sig opad i Kirken, og nu var Toppen naaet: den officielle Teologi havde lyst Overtroen i Kuld og Køn.

Vor „Bekendelse“ stammer jo fra den græske Kirke, og derovre staar dens Tanker vistnok til enhver Tid under den højkirkelige Læres Niveau. Den officielle Dogmatiker er endnu stadig Johannes fra Damaskos, som levede i 8de Hundrebaar, og han skildrer² Djævelen og Dæmonerne som stærkt begrænsede i Magt, vistnok uden et Ord om, at de skulde eje Herrevælde over Naturen. Vil vi aande vor Bekendelses Luft, maa vi paa græsk Grund stige lavere ned, ned i Folketroen; men saa gaar vi heller ikke her forgæves. Hvilken Byzantiner kendte ikke den slemme Heks Gello, der vil alle fødende Kvinder og Spædbørn til Livs? Signelsen imod hende kan ende ganske som vor Bekendelse, med at „enhver der bærer dette Skrift“, er sikret. Gello³ kan iøvrigt følges fra Nutiden langt tilbage i hedensk Tid, til c. 600 før Kristus. — Til det Træk at Cyprian

¹ Citeret efter Roskoff: Geschichte des Teufels II, 222. ² De orth. fide II, Kap. 4. — I Praksis har man dog ikke savnet Hekseprocesser, saaledes i Rusland. ³ Pauly's Realencycl. d. cl. Altws. s. Gello.

„binder“ Væsener, saa de ikke kan røre sig, kunde jævnføres Lukas Ev. 13, 16, hvor en Kvinde der har været sammenkrummet, saa hun ikke kunde rette sig op, kaldes „en Abrahams Datter, hvem Satan har bundet“; her siges dog intet om, at Djævelen har øvet det gennem en Heks.

Forestillingen om Hekses eller Dæmoners Magt til at kvæle Liv og Grøde er til syvende og sidst hverken særlig kirkelig eller kristelig; den turde være almenmenneskelig og genfindes i hvert Fald i det antikke og østerlandske Hedenskab. Et Eksempel gældende Tørke: I en demotisk (sen-ægyptisk) Papyrus fra 3dje Hdr. e. Kr.¹ paastaar Besværgeren (iøvrigt paa Skrømt) om en Kvinde, at hun har sagt „til Solen: Kom ikke frem! til Maanen: Staa ikke op! til Vandet: kom ikke til Ægypterne! til Agrene: bliv ikke grønnet! og til Ægypternes store Træer: Trives ikke!“ Vandet er Nilen, der i det regnløse Ægypten svarer til de „Skyer“ som den græske Cyprian binder. Om den hedenske Gello er talt ovenfor.

Tillæg. S. 2, Troldmand og Biskop. Den Formodning er fremsat², at det ikke er to ensnævnte Personer som siden forveksledes, men at Digteren af den opbyggelige Novelle om en Troldmands Omvendelse (Grundformen til „Bog“ 1 og 3, se S. 16) gav sin Helt Navnet Cyprian, idet han vidste noget om en navnkundig Martyrbisp af det Navn (ham i Kartago); det var dengang almindeligt, at Romaner og Noveller pyntede sig med Navne fra Historien.

S. 12, Bønnen udenfor Danmark. Prof. Bolte, Berlin, og Prof. Ebermann, Berlin, har meddelt mig, at de ikke kender noget Sidestykke fra Folkesprog eller Latin til de danske Tekster.

S. 15, (Landet) Edena. Hvis det som formodet (Anm. 4) er ligt Staden Adana i Kilikien — ogsaa kaldt Antiokia ligesom Cyprians Stad — kan det være indkommet fra den noget lignende Legende om Teofilos fra Adana, en gejstlig (i 6te Hundredaar), der krænket over Forbigaaelse forskrev sig til Djævelen, men angrede og fik brændt sin Forskrivning³. Den os kendte Form af „Bekendelsen“ bliver i saa Fald ikke ældre end tidligst 6te Hundredaar. Et enkelt Helgennavn viser endda til Sde.

S. 18, Omtegningen af Cyprians Billede. Et Træk netop i Teofiloslegenden viser, at Cyprian allerede tidligt kunde staa i Mindet fremfor alt som Livsspirernes Efterstræber, mens hans øvrige Synderegister traadte tilbage: Teofilos trøster sig i sin Kvide bl. a. ved Tanken om Cyprian, der blev frelst, „skønt han endog skar de svangre Kvinder op og var fuld af Ugærninger“; ingen andre af disse opregnes, heller ikke Anslagene mod Justina, der er Hovedsagen i det ældste Skrift („Bog 1“).

F. Ohrt.

¹ Griffith & Thompson: The demotic magic Papyrus of London and Leiden, S. 139. ² Reitzenstein i Nachr. d. Ges. d. Wissensch. zu Göttingen 1917, 38 fl., og Delehayé i Analecta Bollandiana 39, 322 fl. (Aar 1921). ³ Acta Sanct. Boll. Februar I, 480, ogsaa Ett fornsvensk legendarium I, 28.

SIGØJNERSPROG I DANMARK

AF

JOHAN MISKOW og VIGGO BRØNDAL

AF alle Jordens Nomader er maaske Sigøjnerne de mærkeligste. Spredte i smaa Flokke over alle Europas Lande, over Forasien, tildels ogsaa i de øvrige Verdensdele, antages de kun at udgøre c. 700,000 Mennesker. Overalt danner de smaa Samfund for sig, stadigt vandrende, boende i Telte eller Vogne, ofte jagede; og overalt bevarer de deres ejendommelige Folketype, deres ældgamle Skikke og mærkelige Sprog — indtil det skæbnesvangre og vemodige Øjeblik, da den moderne Kulturs Tillockelse faar Magt over dem, saa de gaar ind i de bofaste Samfund, blander sig med den fremmede Befolkning og glemmer (eller i al Fald ikke vil vedgaa) deres frie og vilde Fortid.

Det, der overalt har virket slaaende ved Sigøjnernes Type, er deres mørkladne Lød. De anerkender selv denne Ejendommelighed ved at kalde sig „de sorte“ (snart med Ordet kalo, se Ordlisten under kalabovi, snart med Ordet melle[lo], s. d.). Andre har ofte anvendt denne Karakteristik paa dem; saaledes, naar Finnerne kalder dem mustaliset „de sorte“, eller naar vi siger: „saa brun som en Tater“ (= hollandsk: zoo zwart als een heiden, d. e. „Sigøjner“). Og Gavtyve siges ofte at have indgnedet Ansigt og Hænder med Flæskesvær eller mørk Plantesaft for at kunne gaa for Sigøjnere.

Ejendommelig for dem er dernæst den evige Vandren. Ofte har de i ældre Tid givet sig ud for Pilegrimme, eller fortalt, at de som Jerusalems Skomager maatte vandre fredløse om for at sone Forfædrenes Synd. Her i Landet, hvor de ikke vil hedde Sigøjnere, har de kaldt sig „Rejsende“. Og flere af de Navne, der rundt om i Landene tillægges dem, hentyder netop til Vandring og

fjern (ofte ubestemt) Oprindelse. Saaledes, naar de selv kaldte sig Ægyptere, hvoraf Spaniernes Betegnelse Gitanos og Englændernes (egl. fra Fransk laante) Gypsies. Saaledes, naar de tyske Jøder kaldte dem for „Arabere“: hebraisk yishme'êlim (sml. Stamfaderen Ismael, Abrahams Søn), hvoraf det tyske og jyske Tyvesprogs Smælem, „Zigeuner“, „Tater“. En lignende Henvi-
ning til fremmed og fjern Oprindelse foreligger, naar Hollænderne kalder dem „Hedninger“ (Heiden) eller Skandinaverne Tater (altsaa egl. Tatarer, et tyrkisk eller mongolsk Folk). Mere præcist er det, naar de i Frankrig kaldes „Bøhmere“ (Bohémiens) eller i Spanien „Flamlændere“ (Flamencos); til Grund for disse sidste Benævnelser kan meget vel ligge Efterretninger, om at de var kommet til Spanien (1447?) fra Flandern og til Frankrig (1427?) fra Bøhmen.

Udkommet har Sigøjnerne skaffet sig paa højst forskellig og ofte meget ejendommelig og dristig Vis; de hørte jo ikke til noget Samfund uden deres egen Stammes og kunde følgelig ikke have Moral- og Retsbegreber fælles med de bosiddende Folk. Kun sjældent er de gaaet i fremmedes Tjeneste; dog har de mange Gange gjort Soldatertjeneste, saaledes i Trediveaarskrigen, og i Siebenbürgen er de blevet anvendt i Guldminerne. Mest har de virket ved Haandværk og Handel, ved Haandens og Aandens Færdigheder. Flere Steder, saaledes f. Eks. i England og Palæstina, lever de som Smede og specielt som Kedelflikkere. Ofte rejser de rundt og sælger Smaasager (saaledes tildels i Danmark) eller de handler med Heste. Endnu større Rolle spiller dog Musik og Sang, Dans og Akrobatik; Spaaen i Haanden og i Kort samt Kvaksalveri. Tiggeri og Tyveri traadte naturligt til, naar andet glippede.

Overalt hvor disse sære Mennesker kom frem i Europa, maatte de vække Opmærksomhed, sætte Tanker og Følelser i Bevægelse. Følelserne var i Begyndelsen, især hos det brede Folk, aabenbart nærmest prægede af overtroisk Rædsel: disse Folk kom jo som Bærere af Trolddom og hemmelige Kunster, og de holdt ofte til med alskens Pak. Efterhaanden er dog ogsaa anden og højere Interesse blevet dem til Del; de har i høj Grad formaaget at beskæftige baade Praktikere, Kunstnere og Theoretikere.

Først maatte de praktiske Krav melde sig; Staten maatte væрге sig og sine; Resultatet blev Landene over en uendelig

Række af strenge Forordninger mod disse fremmede Fugle. Hos os blev det saaledes paabudt ved Christian den Tredjes Reces af 30. Okt. 1536, at „alle Tatere, som her ere eller findes udi Riget, forvises at drage herud af Riget inden tre Maaneder hernæst efterfølgendes“; et lignende Paabud blev siden indført i Christian den Femtes Danske Lov (3—20—3) og er baade før og siden og lige til vore Dage ofte blevet indskærpet. — Senere, især fra 18. Aarhundrede af, da et mildere Syn gjorde sig gældende, har man søgt at drage Sigøjnerne ind i de europæiske Samfund; i denne Retning har f. Eks. Kejser Josef den Anden virket i Østrig, Ejlert Sundt i Norge og The Society of Friends i England. Ogsaa den kristne Mission har, f. Eks. i Tammerfors og Berlin, set en særlig Opgave i at omvende Sigøjnere.

For Fantasien kom Taterne til at staa ikke blot i et mystisk, men ogsaa i et poetisk Skær. Ikke alene deres egen Poesi og deres egen Musik (denne kom især i Ungarn til at spille en stor Rolle) virkede hertil, men endnu mere den ejendommelige Kontrast, hvori de stod og stadig staa til vore Samfund, vore Skikke, vor Tid. Sigøjnere blev let et Symbol paa stolt Uafhængighed, paa naturlig Fordomsfrihed, paa uudryddelig Urkraft. Allerede Cervantes havde indført Sigøjnerpigen i Litteraturen; hans Novelle *La Gitanilla* (1614) blev endnu i 19. Aarh. Grundlag for Longfellow's *The Spanish Student* (1845) og for Wolff's Skuespil *Preciosa* (1870). Men særlig i Romantikens Tid blev den ædle Sigøjner — ligesom den ædle Røver — en staaende Figur; Walter Scott og Victor Hugo, Pusjkin og Mérimée, har hver paa sin Maade bidraget hertil; især er jo den sidstes berømte Novelle *Carmen*, gennem Bizet's Opera (1878) gaaet sin Sejrs gang over Jorden. Saare talrige er iøvrigt de Operaer og Skuespil, Noveller og Digte, som har Titler som *La belle Egyptienne*, *Zigeuner-Rache*, *La Zingara Ladra*, *Tatere* (under denne Titel et Skuespil af Mylius-Erichsen, Kbh. 1898, samt et Digt af Johs. Jørgensen i *Tilskueren* 1890). Mange bildende Kunstnere har ogsaa hentet male- riske Motiver fra Sigøjnerlivet.

For Videnskaben blev Sigøjnerne og deres Forhold Anledning til at stille talrige Spørgsmaal: om deres Race og Samfundsforhold, om deres materielle Kultur, Skikke, Tro og Sprog; om deres nutidige Tilstand og fortidige Historie, og endelig om deres Oprindelse. De skiftende Tidens Forskere paa alle disse Omraader

har siden Renæssancen stillet disse Spørgsmaal og ad mange, tit vilkaarlige og uheldige Veje, søgt deres Løsning. Man iagttog f. Eks., at de dansede og var Nomader, og sluttede deraf, at de var Fakirer. Man lagde Mærke til deres mørke Hud — og gjorde dem til Æthiopere eller Nubiere eller Maurer (deraf kommer det formodentlig, at Tataris i det jyske Keltringesprog betyder „Morian,“ „Neger“). Man fandt deres Kvinder usædelige: de maatte være Bakkantinder fra Thrakien. Taterne gav sig af med Spaan og Magi; saa var de vel persiske Magere eller ægyptiske Isispræster (endnu Voltaire i sin berømte Kulturhistorie *Essai sur les Moeurs* antager dette). De var fremmede og holdt ofte til med Samfundets udstødte Elementer; de var da maaske egl. tyske Jøder (Holberg drøfter i sin *Jødernes Historie* denne Mulighed, men afviser den). Enhver ser nu, at disse ældre Løsningsforsøg var overfladiske. Men endnu i det 19. Aarhundrede maatte man længe gennemdrøfte, om Sigøjnerne havde indført Broncen til Europa (dette hævdedes 1876 af H. Bataillard), og om Kanoner og Spillekort med dem var kommet fra Asien. Naar man endelig har faaet fast Grund under Fødderne og nu kan danne sig velbegrundede Anskuelser om Sigøjnernes Historie, skyldes det væsentlig Sprogvidenskaben.

Enkelte Sigøjnersætninger var allerede blevet trykt i England 1547 (i *The fyrst Boke of the Introduction of Knowledge, made by Andrew Boorde*; Optræk af F. Furnivall 1870), og 1597 havde Vulcanius af en Række Sigøjnergloser optegnede i Flandern sluttet, at Taterne var Nubiere (se Kluge p. 113). Endnu op i det 18. Aarhundrede var det dog den herskende Mening, at Sigøjnersprog og Tyvesprog var eet. — Saa gjorde imidlertid flere den Iagttagelse, at Ord i Sigøjnersproget lignede moderne Indisk. Tyskeren Rüdiger gjorde allerede 1782 (*Neuster Zuwachs der Sprachenkunde*) opmærksom herpaa; og den ungarske Præst Vali, der i Leyden var blevet Studiekammerat med nogle unge Mænd fra Malabarkysten, opdagede, da han kom tilbage til sit Hjemland, til sin store Forbavselse, at Sigøjnerne dér kunde forstaa ikke faa „malabariske“ Gloser. Disse foreløbige Iagttagelser blev nøjere uddybede, da det sammenlignende Studium af Indiens og Europas vigtigste Sprog („de indo-europæiske“) snart efter begyndte. William Marsden, paa dette Omraade en Forløber, havde 1785 stillet adskillige Sigøjner- og Hindustani-Ord sammen; men

først da den indoeuropæiske Sprogvidenskab var grundlagt (at Rask, Bopp og Grimm), kunde det systematiske Arbejde begynde. A. F. Pott, den store Etymolog, og Fr. v. Miklosich, den slaviske Filologis betydeligste Repræsentant, blev her Grundlæggerne. Deres Arbejder, som endnu danner det vigtigste Grundlag for Studiet af Sigøjnersproget, er blevet fortsat af fremragende Indogermanister som Sophus Bugge og G. I. Ascoli, af altomfattende Sprogforskere som Hugo Schuchardt og F. N. Finck, af udmærkede Indianister som Professor Ernst Kuhn og Lederen af Linguistic Survey of India, Sir George A. Grierson.

Studiet af dette mærkelige Folks Sprog frembyder Interesse af mangfoldig Art. Dets oprindelige og ægte Elementer vil kunne vise, fra hvilket Udgangspunkt Folkets Vandringer er begyndt. De senere tilkommende Laan vil ikke blot — som altid — være af stor kulturhistorisk Interesse; de vil tillige kunne vise, hvilke Folk og Kulturer, vore Tatere har haft Berøring med, (mulig ogsaa til hvilken Tid og med hvilken Grad af Intimitet). Fremdeles vil den Isolation, hvori dette Sprog og ofte dets enkelte Dialekter lever, kunde give Anledning til Iagttagelser af sprog-psykologisk Interesse; man kan blandt andet undersøge, hvorledes det grammatiske System bevares eller udvikles under saadanne Forhold (modsat hvad Tilfældet er i store Rigssprog). Endelig giver Sigøjnerdialekternes Skæbne rig Lejlighed til at studere, hvorledes et Sprog dør.

En særlig Vanskelighed for dette Studium fremkommer imidlertid ved den stadige Berøring og Blanding af Sigøjnersproget med de hemmelige Sprog, specielt Tyvesprog rundt om i Landene. I Frankrig har i det mindste siden 15. Aarh. været talt det saakaldte Argot, et Tyvesprog som allerede François Villon og senere f. Eks. Victor Hugo har benyttet i Litteraturen. Hertil svarer i Italien Furbesco, i Provence gergó (hvoraf Ordet Jargon), i Spanien Germania. I England har Forbryderne deres Slang, i Tyskland Rotvælsk (et Navn, hvori -vælsk blot betyder 'fremmedartet', 'uforstaaelig'). Fra dette sidste udgaar i Hovedsagen det jyske Keltringe- eller Skøjersprog, som først blev optegnet 1824 af N. V. Dorph i Viborg, og som gennem St. St. Blichers Novelle „Keltringliv“ (der udelukkende bygger paa Dorph) blev bekendt i videre Kredse. Mere selvstændigt er det stockholmske Forbrydersprog, som især kendes gennem A. Thesleff's Meddelelser. — Alle disse Sprog kan forekomme i uren og afbleget Skikkelse, naar de (ofte ved en

Modestrømning) trænger ud i videre Kredse; der opstaar da Argot, Slang eller Jargon i videre og løsere Betydning, og Elementer herfra vil saa ofte optages dels i Kliquesprog af forskellig Art (f. Eks. hos Studenter og Skoledrenge, Soldater og Skuespillere), dels i det lavere Talesprog hos den øvrige Befolkning. Hvor Tyvesprogene forekommer i ægte Skikkelse, vil de derimod overalt have følgende Ejendommeligheder: 1) De skabes bevidst paa Grundlag af et givet Nationalsprog, og Motivet er Nødvendigheden af Hemmeligholdelse; 2) Karakteren af et saadant Sprog er nødvendigvis Gaadefuldhed, hvilket naaes ved Forvanskning af givne Ord, dels ved Omstilling og Tilføjelse af Lyd og Stavelser, dels ved omfattende og vilkaarlig Brug af overførte Betydninger. Det gaadefulde naaes tillige ved rigelig Brug af fremmede Elementer, helst saadanne, der, som jødiske og sigøjneriske, ikke let genkendes af Gennemsnitsmennesket i det paagældende Land. Det følger heraf, at selv om Tyvesprogene i Motiv, Methode og alm. Karakter er ganske ensartede, saa har de enkelte Former deraf ikke nødvendigvis noget med hinanden at gøre; enkelte Elementer gaar ofte igen, men gerne som parallelle Laan fra samme Kilder. Efter Sagens Natur maa Tyvesprogenes Tradition ofte blive afbrudt; og det, som en Tid kun var forstaaeligt for et Faatal af Indviede, bliver for evige Tider uforstaaeligt for alle.

Sigøjnersproget staar paa alle Punkter i Modsætning hertil. Det forekommer rundt i Europas Lande, ofte i Opløsning, men altid som Dialekter af samme oprindelige Sprog; er Traditionen svag, ja uddøende, saa er eller skimtes der dog en virkelig Tradition, der vidner om en enkelt, i sin Tid samlet Nation. Der er ikke Tale om nogen bevidst Forvanskning af det givne eller Laven af kunstige nye Elementer. Sigøjnersproget er et naturligt Sprog som et hvilket som helst af vore Nationalsprog; og holdes det undertiden under vanskelige Forhold hemmeligt, saa er det ikke, fordi det efter sin Natur er et hemmeligt Sprog. Det har derfor heller ikke Tyvesprogenes vilkaarlige Metaforer; og det optager kun Laan som alle Sprog: af kulturel Nødvendighed — og saa naturligvis, naar Sproget ved Nationalitetsskifte helt opgives. Det følger heraf, at Sigøjnersproget kan studeres ogsaa historisk ganske som et andet Nationalsprog; man behøver ikke her, som ved Keltringesprogene, at regne med den personlige Vilkaarlighed og med den stadige Mulighed for, at Traditionen har været afbrudt.

Hvad Sigøjnere og deres Sprog i Danmark angaar, veed man egentlig meget lidt. 1417 kom de første Gang til de nordtyske Byer, bl. a. til Hamborg og Lybeck, altsaa nær det danske Riges Grænser. 1505 sender Kong Jakob af Skotland en Skare af dem af Sted med Anbefaling til Kong Hans; om de er naaet til dennes Rige, Norge eller Danmark, vides ikke; ret sandsynligt skulde det dog synes, da de dukker op i Sverige 1512. Det eneste sikre er, at 1536, da Christian den Tredje udstedte sin Reces mod dem, maa de have været her nogen Tid; og at det aldrig siden er lykkedes at holde dem helt ude. Dels har der stadig, ogsaa i den sidste Menneskealder, været smaa Sigøjnerflokke paa hastige Besøg her i Landet, smuttende fra Sted til Sted for at undgaa Øvrigheden (moskero, klisto, se Ordlisten). Dels har der her til Landet været knyttet nogle faa Familier af Slibere, Cirkusfolk og Spillemand. Det er disse saakaldte „Rejsende“, Johan Miskow tidligere har skildret i to smaa Artikler i „Danske Studier“ (1904, p. 129 ff., og 1909, p. 104 ff.); og det er de bevarede Sigøjner-elementer i deres Sprog, der i det følgende skal gøres Rede for.

Bortset fra nogle smaa Notitser i de nævnte Artikler af Miskow, har der hidtil intet været bekendt om Sigøjnersprog i Danmark. Det af Dorph optegnede og af Blicher digterisk benyttede Sprog er nemlig, som allerede nævnt, Keltringesprog, der principielt intet har med Sigøjnersprog at gøre og heller aldrig tales af dem; og det, der i vore Dage er optegnet af Forfatteren Mylius-Erichsen (Den jydsk Hede, 1903) og af Museumsforstander H. P. Hansen i Herning er kun Supplementer hertil, altsaa Rotvælsk og ikke Tatersprog. (Derimod findes enkelte virkelige Sigøjnerord i Asbjørnsens Eventyr Taterne (1848) og i H. C. Andersens At være eller ikke være (1857); begge har dem fra E. Sundt's Bog om de norske Fanter).

Vore „Rejsende“ taler nu ganske vist neppe længere Sigøjnersproget, i al Fald ikke sædvanligt. For det meste taler de Tysk: Hamborgerplatt blandet med Højtysk. Dog hører man undertiden, især hos de ældste, et andet Sprog, som de selv kalder Romnisk. En Del Ord, Udtryk og Sætninger herfra har det været muligt at optegne efter en Række forskellige Hjemmelsmand, især af Sliber- og Artistfamilier.

Optegnelsesarbejdet (ved Johan Miskow), der har strakt sig over en Snes Aar, har været ret vanskeligt. Romani'erne eller

Sindi'erne, som de ogsaa kaldte sig (se disse Ord i Ordlisten) holdt ikke af, at deres Samtaler blev kendt eller hørt, de kunde komme i Fortræd derfor hos deres Stammefrænder. Desuden var det ofte ikke synderligt, de formaaede at meddele. „Næsten alle er de af blandet Herkomst — enten staar Manden udenfor Stammen, eller Konen gør det —, og da de nu kun rejser familievis og i Uger og Maaneder maaske ingen ser af deres egne, saa glemmes Modersmaalet, hvis Fornyelse anden Steds fra ikke kommer i Stand“. — Om det sidste Punkt kan her tilføjes: „Der har ingen Indvandring fundet Sted fra andre Lande af denne Stamme, og med de vandrende Teltsigøjnere (Le Khelterasji og Le Lovari; disse taler en lidt anden Dialekt) er der kun et enkelt Giftermaal; . . . og Sindi-Stammen dør ud“.

ORDLISTE

(Optegnelsen, saa vel som de i Anførselstegn tilføjede Bemærkninger, skyldes Johan Miskow, medens Behandlingen iøvrigt er foretaget af Viggo Brøndal. — Der er anvendt følgende Forkortelser: DFS = et Manuskript af J. M. i Dansk Folkemindesamling [paa Kgl. Bibl., København]. JGLS = Journal of the Gypsy Lore Society. DSt = Danske Studier. KZ = Kuhns Zeitschrift. Desuden følgende Sprognavne: arm = armenisk [arm. z. efter Finck]. asiat. = asiatisk Sigøjnersprog. dial. = dialektalt. eng. = engelsk. eur. z. = europæisk Sigøjnersprog. fi. = finsk. [fi. z. = finsk Sigøjnersprog efter A. Thesleff]. germ. = germansk. gr. = græsk. it. = italiensk. lat. = latin. no. = norsk. [no. z. efter Sundt]. sanskr. = sanskrit. serb. = serbisk. sv. = svensk [sv. z. efter Ulrich samt efter Anderson hos Sundt]. ty. = tysk [ty. z. efter v. Sowa]. z. = Sigøjnersprog).

ada, denne (kun i Forbindelsen *ada rat* 'i Nat' (egl. 'denne Nat')). I Finland siges *ada rat* 'i Nat', *ada dives* 'i Dag' (det sidste f. Eks. ('i Nat') ogsaa i Tyskland og Bøhmen). — Det demonstrative Pronomen *ada* eller *dava* (Finck §47) genfindes overalt i de europæiske Sigøjnerdialekter (no. z. *daava*, *dova*). Dets nærmeste ariske Sidestykke synes at være afghansk *dā* 'denne'. Ifølge Miklosich er *ada* egl. et Adv. [rettere: Conj.], omtrent lig 'her', hvortil Pronominet *lo* (= sanskr. *tá*) føjes udenfor Nominativ. (P. I 256, 269, 271, M. II 78, VII 162).

and, i (i Forbindelsen *and o rat*, der synes at betyde i, om Natten: sml. *ada rat*). Egl. z. *andre*, se under *drin*.

arrak, bort, væk. (En Artist sagde til sine dresserede Hunde: „Arrakt“, og straks trak de sig tilbage som ramt af Pisken). Noget aldeles nøje hertil svarende synes intetsteds optegnet, hverken i Skandinavien og Finland eller i Syden. 'Væk' el. 'til Side' hedder hos os ogsaa *krigh*, i Tyskland *k(e)rik*, i Rumænien *ankrig*, i Spanien

- arrigatá; disse indeholder alle Substantivet rig 'Side'. Ligesom nu Sigøjner-Præposition ke 'til' i Spanien er erstattet med det spanske *a*, saaledes synes vort arrak (egl. vel arrik) at være et *an-rik 'til Side' med tysk an for ke 'til'. An findes ofte i de 1836 af C. Frenckel optegnede Tekster; og vore Sigøjnere taler netop Tysk. — Det synes naturligt at sætte *z.* rig 'Side' i Forbindelse med Sanskrit-roden *rj* 'rette' 'strække sig' (og derigennem med lat. *rego*, gr. *ῥέγω*); 'Side' og 'Retning', 'Strækning' er jo nær beslægtede Begreber. Dog er det præcise Udgangspunkt ikke endnu fundet. (P. II 270, M. VIII 55).
- auve**, ja (ogsaa auge; „men le Lovari siger owar og Kedelfikkerne tatjes“). Ikke alm. i Norden. Derimod har de tyske Sigøjnere dels *a(u)w(a)*, dels *owa*, *oba* (eng. *z.* *avo*). Begge Former synes at gaa tilbage til *u(v)a*. Ordet har en væsentlig centraleuropæisk Udbredelse og synes ikke at have Rod i det oprindelige Sigøjnersprog. — Mulig, som af Pott (I 318) antydet, et Laan fra ungarsk *úgy* 'saaledes', 'ja'.
- bakkri**, Faar („Jeg tænker, *i* er Hunkønsendelsen. M. sagde: jek bakkri, duj bakkri, o. s. v.“ [o: 'eet Faar', 'to Faar']). Fra den tilsvarende Hankønsform *bakro*, der nu er tabt, udgaar Keltringesprogets *bakra* 'Faar' og rotv. *backer*; sml. eng. *z.* *bokra*). Ordet genfindes, oftest med Hankønsform *paa -o* og Hunkønsform *paa -i*, i Norge, Sverige og Finland; desuden i Sydeuropa, Syrien og Ægypten (*bakra*). — Det formelt tilsvarende Ord i Hindustāni (*bakrā*, *-i*) betyder 'Ged'. Dog betegner *bakrā* i Dekhan netop 'Faar'; og ejendommeligt nok findes i Kurdisk et *barkh*, vark 'Lam'. (P. II 83, M. VII 173).
- bal**, Haar (sml. bleske). Genfindes i Norden (hos Stockholms Forbrydere som *bar*) og Finland og overalt i Europa; det hedder i Pyrenæerne *balla*, i Forasien og Belucistan *val*. — Svarer til hindustāni *bāl*, *pāl* og sanskrit *vāla* 'Hovedhaar'. (P. II 419, M. II 79, VII 173).
- balo**, Svin (heraf Keltringesprogets og Rotvælsk *balo* 'Svin'; sml. *balora* 'Gris'). Ordet er optegnet i denne Form i Norge (i Finland derimod *balō* 'Svin', *balōi* 'So'). Det genfindes overalt i Europa og danner Diminutiv ('Gris') snart *paa -oro* (Grækenland, Ungarn, Bøhmen), snart *paa -(i)ō* (Tyskland, Polen). — Svarer til oldindisk *bāla* 'ungt Dyr'. (P. II 420, M. VII 173). Med Hensyn til Betydningsovergangen 'Unge' til 'voksent Dyr' baade ved *balo* og *bal(i)ō* kan sammenlignes finsk *lammas* 'Faar' (egl. 'Lam'); Overgangen 'Dyr' til 'specielt Dyr' findes f. Eks. i dansk Kvæg, Kreaturer, Bæster; begge Overgange frembyder fransk *poule* 'Høne' (af lat. *pulla* f. 'Unge').
- bar**, Sten (heraf Keltringernes *barr*, *bare* 'Sten'). Nøjagtig samme Form anvendes overalt i Europa (i Tyskland ogsaa i Betydningen 'Mur'); desuden i Syrien. — En indisk Parallel synes at savnes. Derimod har Kurdisk *bār*, *ber* 'Sten' (P. II 409 f. M. VII 174).
- baro**, stor (heraf Afledningen *barēpen* 'Størrelse'). Hertil Verbet *bārōw-* (*bārōd*) 'blive stor, vokse', sml. DS1 1904, 137: „*baro*, hos andre „Rejsende“ *bareder*“. — Til eur. *z.* *baro* svarer i Ægypten *būrra*, i Palæstina *bōl*. — Grundlaget foreligger i Hindustāni *barā*, udgaet fra präkrit *vaḍḍa*, sanskrit *vaḍḍa* 'stor'. (P. II 411, M. VII 175).

basj-, spille (de basjen pelskan 'de spiller Kort': Hertil Afledningen *basje-maskero* 'Spillemand'). Verbalstammen *baš-* (med Præsensformen *bašava*) 'spille' 'musicere' er fælles for alle Sigøjnerdialekter; derimod synes Anvendelsen om Kortspil kun noteret i Danmark. — 'Spillemand' 'Musikant' hedder i Tyskland *bašemaskero* eller *bašepaskero* (= fi. z. *bašiboskero*). — Ordet synes egl. at have betegnet en kraftig og højtidelig Brug af Stemmen (sml. afledede Betydninger som 'gø' el. 'tordne' samt *bašno* 'Hane'). Maaske har det (som germ. *galan*) oprindelig været brugt om Fremsigelse af Trylleformler og er først derfra overført paa Musik; begge Dele er jo karakteristisk for Sigøjnere. — Til Grund ligger øjensynligt Sanskritroden *bhāś* 'tale'. (P. I 443, II 426, Asc. 43, M. VII 176). Da arisk *bh* imidlertid i Sigøjnersproget regelmæssigt giver *ph* (sml. f. Eks. *pral*, *phen*), maa der snarest her foreligge et Laan fra Indiens hellige Sprog; et saadant Laan vil være saa meget mere sandsynligt, hvis *bhaś* har betegnet højtidelig, magisk Tale eller Fremsigent.

beng, Fanden (om Keltringeorde jenniken, eventuelt sammenblandet med en eller flere rotvælske Gloser, og i al Fald eufemistisk omdannet, hører herhen, turde være usikkert). Det er et fælles, overalt udbredt Sigøjnerord = 'Djævel', 'Drage'. Oprindelsen er at søge i sanskrit *vyāṅga* 'vanskab', hvoraf ogsaa Hindustāni- og Bihāriordet *beng* 'Frø'; se G. A. Grierson i *The Indian Antiquary* XV. p. 41 og i *JGLS* I, p. 118. Deraf følger ikke, at der nogensinde i Sigøjnersproget har foreligget Betydningen 'Frø', og det bliver da overflødigt, som af Paspatis forsøgt, at forklare Overgangen fra 'Frø' til 'Djævel' (se *Etudes sur les Tshinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, Constantinople 1870, p. 169: Sigøjnerne skal have ladet sig paavirke af kristelige Malerier af Skt. Georg med Dragen!). Langt snarere ligger der en ældgammel, almenmenneskelig Forestilling om vanskabte Trolde bag ved denne Betydningsudvikling. Mon ikke Englændernes Puck (= oldn. *púki*) og vort Trolde rummer lignende Forestillinger? (Vore mange Pugkær og Troldekær vilde finde en naturlig Forklaring, hvis de indeholdt Pug og Trolde i Betydningen 'Frø', udgaaende fra 'uformeligt Væsen'). I al Fald har dansk Drolen (fra Plattysk el. Hollandsk, ligesom fransk *drôle*) betydet 'noget rundt, tykt, plumpt'.

bersj, Aar. Findes optegnet overalt i Sigøjnerdialekterne, i Sverige som *bechäs*, i England som *be(r)sh*; i Spanien hedder det *breche*, i Forasien *bers* eller *vers*. — Ordet svarer til hindustāni *baras*, sanskr. *varša* og betyder egl. 'Regntid', 'Regn'; sml. *brisjin* nedenfor. (P. II 81, Bm. I 355, M. VII 177).

besj, sidde, bo, være (Bruges i ret forskelligartede Forbindelser: Da *besjt...* 'Dær bor...'. Da *besjt* der gaje 'Dær sidder Manden'. *Besjt* de gam dives 'Solen skinner i Dag' [maaske egl. 'er fremme', 'gør sig gældende?']. Na *besjt* londer 'Det er ikke saltet'. — Om ogsaa følgende Sætninger hører herhen, er tvivlsomt. *Besj* de rakli 'Pas paa Pigen'. *Besj* auf der stamme 'Pas paa Stolen'. Mulig er her et helt andet Verbum, som f. Eks. det af de finske Sigøjnere

brugte bašša 'begære' [deraf 'rette Opmærksomheden'??], blandet ind). 'Sidde' eller 'bo' hedder overalt hos Europas Sigøjnere beš-, bešava 'jeg sidder'; hertil asiat. z. vešami 'sætter mig'. — Det nærmest tilsvarende Ord paa arisk Sprogomraade er hindustāni basnā 'bo', til Sanskritstammen viś 'gaa ind' (P. II 427, M. VII 178; cf. E. Kuhn i KZ 25 [1881], p. 328).

??**besj**, Strikke, Snor (DSt 1909, 107). — Man kunde tænke, der her forelaa en Fejl, enten en Skrivefejl for deca, et opr. čechisk Ord, som tyske Sigøjnere bruger for 'Snor', eller en unøjagtig Gengivelse af det slav. bič 'Pisk' (der ogsaa ligger til Grund for vort Pisk). Men maaske er Forklaringen af dette mystiske Ord en hel anden. „Jeg synes, M. bruger besj til alt, hvad han ikke veed“. Mon egl. = besj 'det er'??

bibi, Tante. — Samme Form og Betydning overalt hos Sigøjnerne. Det er hindustāni bibi 'Tante' 'Dame' (P. II 405, M. VII 179).

bleske, rødhaaret („Mon det ikke er Slang?“) Noget helt tilsvarende kender Sigøjnersproget næppe. Mest minder det om fin. z. bālesko 'Haar-, og bāleskiro 'haaret' (Aflædningen af bal 'Haar', se ovenfor). 'Rødhaaret' hedder i Tyskland lôlo-bal-engero (af lôlo 'rød', se nedenfor) og maatte sikkert med andet Suffix kunde hedde lôlo-baleskero. Om vort bleske kunde være en Forkortelse eller Forvanskning heraf, er naturligvis usikkert.

bof, Ovn (de kasjet in de bof 'det brænder i Ovn'). Ordet genfindes som bof i Tyskland og Ungarn, desuden som bou (Finland, Polen), bau (Skandinavien) og bov (Bøhmen, Rusland, Grækenland). — Dets Oprindelse er at søge i armenisk bow 'Smelteovn'. Laan af et saadant teknisk Ord har kulturhistorisk Interesse; det synes, at Sigøjnerne i Armenien maa have lært i det mindste noget af den Metalteknik (Kedelflikning osv.), hvorved de i saa mange Lande (bl. a. i Palæstina) har ernæret sig. (P. II 405, M. VII 182).

bolo, Tyr („Jeg tror ikke, det passer“). Ikke noget oprindelig Sigøjnerord; hverken optegnet i Skandinavien, Finland eller Tyskland. Kan være optaget fra (sønder) jysk bolle 'Tyr' — som fin. z. oksos fra Svensk; muligt, og maaske lige saa sandsynligt, er Laan fra nedertysk bulle (der forøvrigt, indført med Studehandelen, synes at ligge til Grund for det jyske Ord) eller fra engelsk bull. Endelsen -o er Sigøjnersprogets Hankønsmærke (sml. gajo).

bokh, Sult (hertil boklo 'sulten' = bokkalo (DSt. 1909, 107; bloklo DFS vel en Fejl?)). Adjektivets egl. Form er bokh-ālo (i Norge noteret som bokkalo), en regelmæssig Aflædning paa -ālo; sammmentrukne Former svarende til boklo findes i ty. z. bokli, pocklo 'Sult'. — Substantivet bok(h), der er et oprindeligt Sigøjnerord, genfindes i Hindustāni bhūkh. (P. II 396, M. VII 180). Naar bh- her ikke har givet p(h)-, synes det at skyldes en Dissimilation af de to aspirerede Lyde.

bras, Messing. — Et af de meget faa Ord i vor Samling, der ikke er almindelig kendt blandt Sigøjnerne; det er ikke optegnet hverken i Skandinavien og Finland (i Finland siges messinga, fra Svensk) eller

i Tyskland og Sydeuropa. Med Hensyn til dets Oprindelse kan der i Virkeligheden kun være Tale om een Mulighed: Laan fra engelsk brass Messing (oeng. bræs, af ukendt Opr.), — et Ord, som selvfølgelig er kendt af de engelske og skotske Sigøjnere, der netop ofte er Metalarbejdere, specielt Kedelflikkere (tinkers). At nu nogle af vore Sigøjnere, maaske endda de allerførste, kan være kommet her til Landet fra Skotland, derom vidner det ejendommelige Anbefalingsbrev til Kong Hans af Danmark-Norge, som Kong Jakob den Fjerde af Skotland i Juli 1505 medgav en Sigøjnerhøvding (Anthonius Gagino, „Greve fra lille Ægypten“ kaldes han), der med Følge agtede sig til Danmark. (Sml. Werlauff i Nyt hist. Tidsskrift VI, 581 f.). Dog kan der naturligvis lige saa vel tænkes paa senere Paavirkning; vore Sindier har jo siden da stadig vandret paa Kryds og tværs i Europa.

brasjt, uren („brascht kunde man blive for kortere eller længere Tid.“ „Føder en Kvinde sit Barn i Vognen, er den uren, indtil den er vasket og rensed, og Manden maa ikke komme derind, men maa holde til hos sine Forældre og Sæskende“). Der synes her at maatte foreligge en Udvikling af Sigøjnerordet for 'uren': bi-čučo. Fra b(i)čuč(o) kan ved Dissimilation af č-č til χ-č udgaa et b(ə)χúč. At χ (tysk ach-Lyd) kan opfattes som r, fremgaar af andre Eksempler i vor Dialekt (se rasjedi = gasjedi). Endelig kan af ør let blive ar, ra; sjt for č (tsj) genfindes i minsjt (se nedenfor). — Sigøjner-Adjektivet bi-čučo 'uren' er dannet af det nægtende Præfix bi- og čučo 'ren' egl. 'tom'. Begge Led findes i Arisk: hindust. afgh. bē, skr. vi, (P. I 23, II 87, M. VII 178); hindustāni čhūčhā, skr. tučča 'tom' (P. II 207, M. VII 195).

brisjin, Regn (synes ogsaa udtalt bry-, sml. no. z. brusscha; hertil Verbet brisj-t 'det regner', dik de brisjpen 'se det regner', egl. 'Regnen'). 'Regn' hedder sædvanlig hos Sigøjnerne i Europa brišjn(do), i Ægypten bursunden, i Forasien varsundo. Om brisjpen, se -pen. — I Indien svarer hertil hindustāni barasnā og Sanskritroden vrś 'regne'. (P. II 81, Bm. I 355, M. VII 182). — Af samme Stamme er Ordet bersj 'Aar', egl. 'Regntid'.

bul, Rump (Om Sætninger, hvori dette indgaar, se under gal og tjær). Ordet bul eller vul findes overalt hos Europas Sigøjnere i Betydningerne 'anus' eller 'vulva' (laant til rumænsk Tyvesprog: bulan 'Ryg') — Begge forenes af Stamordet: sanskrit buli. (P. II 422, M. VIII 95).

bunédo, Hue („ikke buneto“: Vel udtalt med upustet t. DSt. 1909, 107 benetto). Ikke kendt i Skandinavien og Finland, derimod i Tyskland: buneta 'Mütze' 'Haube'. — Dette udgaar — ligesom det engelske bon(n)et — fra Fransk. Optagelsen synes at være sket i en neder-tysk Dialekt, der ligesom Hollandsk har optaget Hunkønsformen bo(n)-nette; denne bruges nu i Fransk om et Topsejl, men har før 1200 betydet 'Hue' („mitras quas vocabant bonetas“ hos Geoffroi de Vigeois).

but, meget. Kendt hos skandinaviske Sigøjnere, fra hvem Stockholms Forbrydere har optaget: butt 'mycket' (företrådesvis i fråga om pen-

- gar'); iøvrigt overalt i Europa: but 'meget' 'ofte'; asiatisk buhu. — Af hindustāni ba(h)ut 'meget'. (P. II 400, M. VII 184).
- dad(i)**, Fader. („Det er ikke det aabne *d*, det forekommer mig, at der er *t*-Lyd“). Dad er det almindelige Ord for 'Fader' i alle europæiske Sigøjnerdialekter. — Det svarer, ligesom asiat. z. dadi, til hindustāni dādā 'Bedstefader' i Kafiristan 'Fader'. (P. II 308, M. VII 198). Lignende Natur- eller Barneord for 'Fader' genfindes i mange ubeslægtede Sprog (f. Eks. eng. da(d), serb. og osman. dada); alligevel maa Sigøjnerordet — som dai 'Moder' — føres tilbage til Arisk.
- dai**, Moder. — Dai eller dei findes overalt for 'Moder', ogsaa hos asiatiske Sigøjnere. — Det er lig hindustāni dādī 'Bedstemoder'; nærmere i Formen staar afghansk dāi 'Amme', kurd. dāē 'Moder'. (P. II 309, M. VII 198).
- dand**, Tand. — Hedder i alle europæiske Dialekter dan(d), asiat. dent. — Er lig oldindisk dán, acc. dan'tam (urbeslægtet med lat. dens, acc. dentem og vort Tand). (P. II 315, M. VII 199).
- dannert**, (den) gør (Sjon de baro sjukkel dannert 'Hør, den store Hund gør'. — De sjukkel danner(t) de gaī 'Hunden gør ad Manden'). Dette Verbum maa svare til det i Norge optegnede dandra 'bide' (dandra-s 'bides' er aabenbart en specielt nordisk Dannelse heraf). Betydningen 'gø', som er sikret ved Sætningen ovenfor, maa være udviklet af 'bide'; denne er nemlig ellers overalt eneraadende ved Sigøjner verbet danderāva, en Afledning af dand 'Tand'.
- desj**, 10 („e kort, ikke lang“ desche DFS.; heraf desche-jek '11', desche-dui '12', osv.) Overalt i Europa des; kun i Spanien er noteret de mærkelige Former deke og esden; sml. asiat. dis, dez. — Er lig oldindisk daśan (beslægtet med lat. decem og vort ti). (P. I 222, M. VII 200).
- dik-**, se (dik 'se!', diken 'de ser'). Stammen dikh- (med Præsensformen dikhāva) 'se' er velkendt overalt hos Sigøjnerne; Imperativen dik! høres aabenbart ofte og laanes let til de forskellige Landes Tyvesprog (i Stockholm f. Eks., ogsaa i lavere Talesprog: dikka 'se' 'titta') — Verbet er lig prākrit dēkkh-āmi 'jeg ser', hvori Stammen dekkh-forudsætter drks- (af Sanskritroden drś 'se'). (P. I 260, 400, II 304, Asc. 29, M. VII 201, Bm. I 161, 315).
- diklo**, Tørklæde (heraf Keltringernes diglo 'Tørklæde', 'Halsklæde'; sml. Stockholms Forbryderslang: diklo 'näsduk'). Bortset fra sv. z. diklåk, som vel beror paa Omtydning, er diklo overalt i Europa den herskende Form. — Oprindelsen er uklar (P. II 305, M. VII 201, Pisch. 32).
- dill**, giv! DSt. 1909, 107 dela (dill ma jek kotder maro! 'Giv mig et Stykke Brød!'). Egl. 3. Person Præsens dēla '(han) giver', af Verbalstammen de- 'give' (Finck § 19). Dāva 'jeg giver' overalt i Romani (asiat. demi), svarende til prākrit og pāli dēmi 'jeg giver', af Sanskritroden dā (urbeslægtet med gr. *δίωμι*, lat. do). (P. II 300, Asc. 63, M. VII 197).
- dillendraf**, spaa (drillen draf DSt. 1909, 106 vist en Fejl; d. i pel-skan 'spaa i Kort', d. in der vasjt 'spaa i Haanden'). Svarer til

- ty. z. *dåva* drab 'jeg spaar, bedrager' (egl. 'giver Medicin'); om *dåva* 'jeg giver', se under *dill*. *Dillen* maa her være Infinitiv efter tysk *Mønster*. *Draf*, *draw* 'Medicin' (deraf 'Gift', 'Lægerod', sml. JGLS n. s. II 199 ff.) er alm. udbredt hos Sigøjnerne, mest i Formen *drab* (saaledes ogsaa i Norge og Finland). — Svarer til oldindisk *dravja* 'materia (medica)'. (P. II 316, M. VII 203).
- dives**, *Dag* (ogsaa noteret som *djes* i Forbindelsen sa *djes* 'hele Tiden', med samme Betydningsovergang som i fransk *toujours*. — Heraf *Skøjersprogets deis* 'Dag'; middeis 'Middag'). Fælles for alle Sigøjnere i Europa *dives*, i Asien *dis*. — Lig sanskr. *divasa* 'Dag' (og derigennem beslægtet med lat. *dies* 'Dag'). (P. II 310, Asc. 39, M. VII 202).
- dramaskero**, *Læge* (heraf *Thiermaskero* 'Dyrlæge', hvori *Stavelsen dra-* aabentbart er faldet ud). Maa nærmest svare til ty. z. *drabeskero* 'Apotheker' (af *drab* 'Medicin'; sml. under *dillendraf*). Dog kan mulig det i Form nærliggende *dramaskero* 'Bog' være sammenblandet dermed; til Grund for dette ligger Verbet *drobervåva* 'læse', ogsaa 'læse over' (se *draveg*); højest sandsynligt er det denne sidste Funktion man har tillagt *Lægen*. *Taterkvinderne* gav sig ofte af med *Kvaksalveri* (cf. JGLS II 130, 149), hvorfor *Skøjernerne* i Norge kaldte Sigøjnerne *kviksølverine-følge* (Sundt p. 381).
- draveg**, *læse* (Kannst du *draveg*? 'Kan du læse?'). Maa trods det mærkelige -g (af -rv?) være lig ty. z. *draber(v)åva* 'jeg beder, læser (over)', i Norge tillempet som *drabbra*, i Sverige som *drabla*. — Maaske opr., som af *Pott* antydet, en Afledning af *drab* 'Medicin'. (P. I 439, II 316, M. VII 203).
- drin**, i (*zap drin vala* 'Slangen i Flasken'). Denne Præposition er i denne Form ikke almindelig udbredt (mangler saaledes i Sverige, Norge og Finland); den er speciell for de tyske Sigøjnere og maa i al Fald tildels bero paa tysk *d(a)rin*. Dog viser *Biformer* som *adrin* og *andri* (den sidste Form ogsaa i Norge), at der foreligger Sammenblanding med det opr. Sigøjnerord *andre* 'inde', 'i'. — Dette er kendt overalt og svarer til *sindhī andarē*, sanskrit *antarē* 'inde' (beslægtet med lat. *inter* 'mellem'). (P. I 299, II 56, Asc. 53, M. VII 165).
- drom**, *Vej*. — Kendt overalt hos Europas Sigøjnere i Betydningen 'Vej', (laant f. Eks. af *Stockholmsk Tyvesprog*: *drom* 'gata', 'væg'). Kun i Sverige og Finland har en ejendommelig Differentiation gjort sig gældende; *drom* er begge Steder indskrænket til specielt at betegne en mindre 'Vej' eller 'Sidevej', hvorimod 'Landevej' i Finland hedder *lansvejos* (det svenske Ord med Sigøjnerendelse) og i Sverige *drommen* (Sigøjnerordet med svensk efterhængt Artikel). — *Drom* er ligesom i *Serbisk*, *Bulgarsk* og *Rumænsk* et *Laan* fra *nygræsk* *δρόμος* (P. II 318, M. VII 204). Ordet har bredt sig fra det østromerske Rige, ligesom lat. *strata* 'brolagt Vej' (eng. *street*, vort *Stræde*) fra det vestromerske.
- duj**, 2. 'To' hedder hos alle europæiske Sigøjnere *duj*, hos de asiatiske

- di. — Det er prākrit duē, svarende til pāli d(u)vē, af Sanskritstammen dva (= lat. duo, vort to). (P. I 221, II 314, M. VII 205).
- durken**, Bedrageri („Durken, har jeg forstaaet, var, naar de bildte Bønderne noget ind og viste igen og saa franarrede dem noget“. Sml. DSt. 1909, 106: „Dorken, et forud aftalt Spil, hvor en eller anden sniger sig ind i et Bondehus, gemmer noget eller fortrædiger Dyrene, og saa senere bøder derpaa“). Ordet maa egl. være en efter tysk Mønster dannet Infinitiv paa -en af Verbet durkōvāva 'jeg spaar'. Den hos Sigøjnerne yderst naturlige Overgang fra 'spaa' til 'bedrage' genfindes i ty. z. dāva drab (se dillendraf). Verbet kendes foruden i Tyskland, hvor det er optaget i Rotvælsk, ogsaa i England (cf. slang dook 'tell fortunes'); men ellers synes det overalt ukendt, saaledes ogsaa i Skandinavien og Finland. — Det er mulig dannet, men da snarest af de tyske Sigøjnere, af Adjektivet dur 'fjern' (altsaa om 'Fjernsyn', 'Fremsyn'). (Saaledes P. II 317, cf. M. VII 206).
- foro**, By (DFS furo tyder paa Udtale med lukket o). Saaledes hedder 'By' hos Sigøjnerne i Norge og Vesttyskland, Ungarn og Rumænien; og hertil slutter sig sv. z. forum (hvor -um vel stammer fra Rotvælsk) og it. z. for. Derimod siges foros i Finland, Polen og Østtyskland, i England og Grækenland. — Ordet udgaar ikke fra indisk pur (Prince), men fra nygræsk φόρος 'By' og er eet blandt flere Vidnesbyrd (se drom, oekte) om, at Sigøjnerne i det byzantinske Rige er kommet under Indflydelse af højere Kultur. (P. II 393, M. VII 211).
- gadsehenis**, Tysk (kun DFS). — Svarer til de tyske Sigøjneres gadžkenes, et Adv., f. Eks. brugt i Sætningen „Kan du Tysk?“ (Džanêha tu g. ?). Det hører til Adjektivet gadžkěno 'tysk', der igen er en Afledning af gadžo 'Bonde', 'Ikke-Sigøjner', samme Ord som vort gajo 'Mand'. — Der foreligger her et interessant Vidnesbyrd om, at Sigøjnerne i Danmark i Hovedsagen stammer fra Tyskland, idet 'Bonde' kun dèr kan falde sammen med 'Tysker', og om at det er dèr, deres Sprog sidst har været levende; de taler jo ogsaa mest Tysk.
- gajt**, Skjorte. — Her synes -jt (ligesom rd i sv. z. gard ved Siden af gadd) at være et Forsøg paa at gengive et stærkt artikuleret stemt d; gad er ellers overalt den herskende Form. — Ordets Oprindelse er uopklaret. (P. II 132, M. VII 211). Med hindust. gudar 'Pjalt' (Prince) kan det sikkert ikke have at gøre; men sml. osset. χædon 'Skjorte' og en Række dertil hørende kaukasiske Ord: χhauoa, etc. (*χadan).
- gajo**, Mand, Bonde (hertil Hunkønsformen gaji 'Kone', 'Bondekone'. Fra det sidste udgaar Keltringernes gai 'en Kone'; sml., at 'Mand' i det norske Skjørsprog hedder gasse, gatse eller geis). Svarende hertil har de norske Sigøjnere gavo 'Mand' og ga(j)e 'Kone'; de svenske gavo 'Mand' og gaja 'kvinna' (her er Endelsen sikkert efter en svensk Analogi); de finske gājo 'Bonde' og gāji 'Bondekone', desuden med Udtalen gādžo, -i. Denne sidste Form er den oprindelige; den maa, som de ovenfor anførte Former for norsk Skjørsprog viser, ogsaa have været i Brug i Skandinavien (sml. jukkel = sjukkel 'Hund');

den genfindes i Tyskland og overalt i Europa, ogsaa i Asien (gad-zunó). Ordet betegner overalt Modsætningen til den vandrende Sigøjner: den bosiddende Mand, altsaa i Rumænien Rumæneren, i Tyskland Tyskeren (sml. gadschenis 'Tysk' ovenfor). — Til Grund ligger oldindisk gaja 'Hus(stand)'. (P. II 129, M. VII 211).

?gål, al Ting (ingen Forbindelse eller Sætning noteret). Noget Side-stykke hertil synes ikke at forekomme hos Sigøjnerne. Disse har flere Steder laant Ord for 'al', 'enhver'; saaledes i Ægypten og Palæstina det arabiske kull (cf. Macalister p. 171; Littmann i Göttingische gelehrte Anzeigen 1920, p. 9 og Zigeuner-arabisch, Bonn 1920, p. 98 f) og i Mellemeuropa det slaviske cělъ (M. I 201). Skønt disse Ord har en vis overfladisk Lighed med vort gål, hindrer dog saa vel Form som Forekomst absolut begge i at kunne ligge til Grund herfor. Hvis der ikke foreligger en ligefrem Fejl (G- for S- som muligt ved ganje; sml. i saa Fald sa, egl. sar(v)o 'al'), kunde man maaske tænke paa ty. z. kále 'disse (Ting)' (cf. Finck § 47). I visse Situationer, og især da i Betragtning af den Usikkerhed der præger et uddøende Sprog, vilde 'disse Ting' kunde opfattes som 'alt dette' 'al Ting'.

gal, æd (indgaar i Forbindelser som gal ma bul (minsjt) 'ede anum meum (vulvam meam)'. Ich galt 'jeg spiser'. Hertil gallen 'Mad', Ich kert das gallen 'Jeg laver Mad'. Ich jall de gallen 'Jeg gaar hen at spise'. — Fra en nu tabt Afledning udgaar Keltringernes gaben 'Spise'. Gal (hvortil gallen er tysk Infinitiv) er egl. 3. Person Præsens af Verbet cha-va 'jeg spiser', bevaret i no. sv. z. ka, sv. fi. z. cha; i Sverige er noteret: ja ka-r 'jeg åter'. Heraf afledet med Suffixet -pen, -ben: chaben 'Spise' (hvoraf det ovennævnte Keltringeord gaben og æ. sv. z. (vel egl. snarere Skøjersprog) gapstokk 'Spiseske'). Ordet genfindes overalt hos Sigøjnerne, i Asien som chami 'jeg spiser'. — Det er präkrit khā, sanskrit khād. (P. II 157, Bm. I 202, M. VII 217).

gambani, Ur, Klokke (heraf de jyske Skøjeres kampáni 'Klokke', 'Uhr'; sml. den dissimilerede Form karbana hos Stockholms Forbrydere. — Paa Dissimilation beror maaske ogsaa de danske Sigøjneres Afledning kambaj-eskero 'Urmager'). Alm. udbredt i Formen kambāna. — Er det nygræske κάμπανα (af ital. eller lat. campana 'Klokke'). (P. II 105).

ganje, Aal. („M. siger bestemte ganje, og det flere Gange; men Familjerne er jo saa vidt adskilte, saa . . .“). Hvis ikke denne Præcision forelaa, vilde det være meget fristende at antage Skrivefejl for sanje = sanja, det sædv. Sigøjnerord for 'Aal' (mulig efter Potts Antagelse, I 109, II 238, en Afledning af sano 'tynd'). Hvis g-Formen virkelig er rigtig, kunde man maaske tænke paa en Krydsning af Sigøjnerordet med slavisk agulja 'Aal', et med lat. anguilla 'Aal' (men neppe med vort Aal) beslægtet Ord.

gasjedi, Brændevin (ogsaa noteret radjedi; denne ejendommelige Dobbelt-hed kunde tyde paa en Udtale med aaben k-Lyd, mulig omtrent som tysk ach-Lyd. — Heraf Keltringesprogets katshedi). Ordet genfindes

- i Norge som kattjali, kakjervil, i Sverige som katjali (med *l*, vel tykt *l*, resp. *rv*, af *rd*, se nedenfor), i Finland som chačadi. Den oprindelige Form foreligger hos de østtyske Sigøjnere: chač-kerdi 'Brændevin', 'brændt', egl. 'gjort brændt', af kerdi 'gjort' (sml. kert nedenfor) og chač-, Stammen i chačava 'jeg brænder'. Ordet er stærkt udbredt i Sigøjnerdialekterne, dog ikke i Grækenland og Asien. — Oprindelse tvivlsom. (P. II 160, M. VII 218, Pisch. 26).
- gar**, Landsby (heraf Keltringesprogets gáb eller gauē). Almindelig udbredt Sigøjnerord: gab, gav eller gau. — Findes i Hindustāni som gāv, svarende til präkrit og päli gāma, skr. grāma; sml. osset. γau. (P. II 134, M. VII 212, cf. KZ XVII, 243).
- gekert**, kogt (kun i Forbindelse gekert mas 'kogt Kød'). Fortids Participium (med tysk ge-, sml. gesjind nedenfor) af det alm. Sigøjnerverbum kerev-ava 'jeg koger'. — Dette vilde man efter dets Udbredelse snarest tilskrive asiatisk Oprindelse; en saadan synes dog ikke præcist angivet. (P. II 112, M. VII 242).
- gepekt**, stegt (kun i Forbindelsen gepekte mas 'stegt Kød'). Et efter tysk Mønster dannet Fortids Participium af det alm. kendte Sigøjnerverbum pekava 'jeg steger, bager'. — Dette er lig hindust. pakāna 'bage', 'koge', 'modne', af Sanskritroden pač 'stege', 'bage', 'koge' (beslægtet med lat. coquere, hvoraf vort koge). (P. II 345, M. VIII 34).
- gesjind**, skrevet. — Her maa ge- være det tyske Præfix i Fortids Participium (som i geschrieben); sjind svarer til ty. z. čindo 'skrevet', af Verbet činava 'jeg skriver', egl. 'skærer'; kendt hos norsk-svenske Sigøjnere (og efter dem hos Stockholms Forbrydere) som tjingra 'skære'. Dette Ord er fælles for alle Sigøjnere: asiat. čin-émi 'jeg skærer'. Betydningsovergangen, som faar Miklosich til at tvivle, vidner om primitiv Skriveteknik; man har gjort Regnskab og Aftaler (Verbet betyder i Rumænien 'love') ved at skære Mærker i en Stok eller lign. (Karvestok, ty. Kerbholz). Analogt hermed betyder Bantuverbet valo først 'gøre Indsnit', dernæst 'regne', 'tælle'. — Sigøjnerordet gaar tilbage til Sanskritroden čhid, hvis Præsensstamme er čhin-; sml. kurd. čhīn 'slaa Græs'. (P. II 207, M. VII 191).
- girlsjima**, Kro. — Et i Europa, dog ikke i Grækenland, alm. udbredt Sigøjnerord. — Det udgaar ligesom rumænsk cîrcimă fra slavisk krъčьma, vel snarest fra Serbisk. (P. II 117, M. VII 247).
- giv**, Korn, Sæd. (Heraf Keltringernes gib 'Byg'; dog maaske fra tysk Rotvælsk). Baade Formen gib og Betydningen 'Byg' er noteret i Tyskland; men baade dér og andetsteds er Normalformen giv og Betydningen 'Korn', specialiseret snart til 'Rug', snart til 'Hvede'; sml., at ty. Korn i Nordtyskland betegner 'Rug', i Siebenbürgen 'Hvede' osv., eller at eng. corn i England sædv. er 'Hvede', i Skotland 'Havre', i Amerika 'Mais'. — Maa være lig hindustāni gēhū, päli og sanskrit gōdhūma 'Hvede'. (P. II 67, M. VII 214).
- golf**, Bukser. — Svarer til ty. z. choliv, choluv 'ty. Hose', Dette foreligger hos de norske Sigøjnere i en dobbelt Form: dels som kol-liva 'Strømper', dels som hofsar (sv. z. hoffsor, hofsar) 'Bukser',

- det sidste aabenbart sammenblandet med æ. nordisk *hosa* 'Strømpe', 'Bukser'. Ordet er alm. hos eur. Sigøjnere (undtagen i Grækenland). — Det udgaar fra Slavisk, snarest Sydslavisk (bulgarisk *holev*). (P. II 71, 169, M. VII 222).
- gollu**, Bryst. — I Tyskland oftere noteret som *gohlin*, *gōlin*; ellers sædvanligt *kōlin*. — Hører til (el. afledet af?) oldindisk *kōla* 'Bryst' 'Skød' (P. II 108, M. VII 243).
- gono**, Sæk. — Overalt i Europa det alm. Ord for 'Sæk', 'Bylt', 'Randsel'; asiat. *gonih*. — Sml. *pāli gōnaka* 'woollen coverlet'. (P. II 136, M. VII 215). Fra hindust. *gōni* udgaar eng. *gunny* 'Sæk'.
- gorgepen**, Løgn (saal. DFS, ogsaa noteret *gorgipen* og *goʒepen* „med Ganelyd“). Dette er — ligesom no. z. *kokkipa* og fin. z. *chochiba* — en Gengivelse af z. *chochepen*; *ch* betegner her i de renere Dialekter en aaben, ustemt Ganelyd, som i den danske Optegnelse er gengivet snart ved *g* eller (i Indlyd) *rg*, snart (nøjagtigere) ved *χ*. Ordet er en Afledning paa *-pen* af det alm. udbredte Verbum *choch(ev)āva* 'jeg lyver', 'bedrager', egl. '(ud)ler'. Ogsaa Verbet er kendt i Norden: *kokka* 'lyve' findes baade hos norske Sigøjnere og stockholmske Forbrydere. — Det er oldindisk *kakh*, *khakv* 'le', aabenbart et lydmalende Ord. (P. II 160, M. VII 221).
- gotlo**, Sukker (herfra udgaar, som allerede Pott (II 133) saa, Keltringesprogets *gottels* 'Sukker'; det tilføjede *-s* er ganske sædvanligt, vel efter rotvælsk Forbillede (Dyrlund p. 333). Sammenstilling med dansk *Gotter*, som af H. P. Hansen antydet, gaar slet ikke an). Svarer til det overalt hos Sigøjnerne udbredte *gu(d)lo* 'Sukker', ogsaa 'sød' (asiat. *guldé*). — Det er lig *pāli guḷa*, skr. *guḷa* 'Sukker'. (P. II 133, M. VII 216; cf. C. Lassen, Indische Alterthumskunde I. 270 ff.).
- grai**, Hest (hertil Adjektivet *graisk* 'Hest(e)-': *graisk stanje* 'Hestestald'. — „Ist das ein Graÿs Schuh von den Sindis [s. d.]?“; spurgte en Sigøjner ved at se en Hestesko over Døren. — Fra *grai* udgaar Keltringernes *gra* 'en Hest'). I Norge er noteret *grei*, *græ*, i Sverige (ogsaa hos de stockholmske Forbrydere) *grejj*, i Finland *gräj*, ellers mest *gra(j)*. Denne Form synes ved en Art Subtraktionsdannelse (f. Eks. ud fra en Afledning) at udgaar fra det oprindeligere *grast*. Saaledes hedder 'Hest' hos Sigøjnerne i Bøhmen og Ungarn, Italien og Spanien, Rumænien og Grækenland (det sidste Sted ogsaa *gra(j)*). — Udgaar fra armenisk *grast* 'Lastdyr' (P. II 143, M. VII 216); en Omstændighed, der mulig antyder, at Sigøjnerne i de armenisk-kurdiske Egne (maaske af Kurderne) har lært den Handlen med Heste, som de saa mange Steder og med saa meget Held har er næret sig ved.
- grumni**, Ko (herfra udgaar Skøjersprogets *gurunji* 'Ko' og fra en nu uddød tilsvarende Hankønsform *guru* 'Oxe'. — Ogsaa Skøjernes *krummik* 'Ko' synes, i al Fald delvis, at maatte føres herhen. Ganske vist er hverken Endelsen *-ik* eller Forlyden *kr-* af Sigøjneroprindelse; Sundt og H. P. Hansen har sikkert Ret i, at der hentydes til de krumme Horn. Alligevel er dette snarest blot en sekundær Omtydning; de svenske Sigøjnere har nemlig *kromni* 'Ko', og her kan man ikke

- ret vel tvivle om, at der foreligger grumni + krum). Grumni, egl. guruv-ni, Hunkønsform til guruw 'Okse' er et Fællesord for Sigøjnerne; det findes endog i Ægypten og Syrien (begge Steder goru 'Ko'). — Det nærmest kendte Grundlag er Kashmīri guru 'Hest'. Betydningsforskydningen kan være foregaaet i en Egn (Himalaya?), hvor Okser (Yak-Okser) erstatter Heste som Lastdyr. (P. II 141, VII 216).
- gulo**, sød. — Adjektivisk Anvendelse af gu(d)lo, 'Sukker'; i vor Dialekt udskilt som selvstændigt Ord.
- hacho**, Bonde. Et ældre rotvælsk Ord. — Lig middelhøjtysk hache 'Bondekarl'.
- ? **hadst**, taget (Was hast du hadst = lilst, se dette). Mon til Verbet hačava 'jeg finder'?
- harrengeri**, Sko. — Er lig ty. z. herengëri 'Strømpe', 'Gamasje', en Afledning af hëro 'Ben' (baade om Lem og Knogle). Dette Ord findes ofte noteret i Formen ger, især hos Østeuropas Sigøjnere; sml. asiat. gur. — Mulig, som af Pott (II 162) foreslaaet, svarende til hindustāni hār 'Knogle'. (M. VII 213).
- Hurari**, en Sigøjnerstamme. — Brugt som de andre Stammenavne (Lovari, Kelteradsji, Tjurari) med foransat le, se dette. Selve Navnet uklart.
- ? **insform**, udstødt af Stammen (DSt. 1909, 106 „ausgerüekt = udstødt; man kan blive insform for kortere eller længere Tid, ja for bestandig“). Et uklart Ord.
- jag**, Ild (heraf Keltringernes jag 'Ild'; sml. i Stockholm jagg). Ordet jag findes i alle Sigøjnerdialekter, europæiske og asiatiske. — Det svarer til hindust. āg, prākrit og pāli aggi, sanskrit agni 'Ild' (og derigennem til lat. ignis og slavisk ognъ 'Ild'). (P. II 47, Bm. I 300, M. VII 225).
- jak**, Øje (mulig herhen Jakki: „Jeg har truffet paa en Hund, som Sliberen kaldte Jakki.“ Mon 'den vagtsomme'??). Dette Ord, hvis Normalform i Europas Sigøjnerdialekter er jakh, svarer til hindustāni ākh, sindhi akhi, pāli akkhi og sanskrit akṣi 'Øje'. (P. II 46, Bm. I 309, M. VII 225).
- jall**, gaar (Ich jall de gallen 'Jeg gaar hen at spise', sml. jek jalt 'jeg spiser'. DSt. 1909, 107; da jaltt der gaje 'Dér gaar Manden'). Egl. 3. Person Præsens af Verbet džā-va 'jeg gaar'; sml. gal ovenfor. Samme Form maa være kendt hos svenske Sigøjnere; thi fra dem har Stockholms Forbryderslang optaget jala 'gå'; de jal inte 'det lykkes inte' Ordet genfindes overalt hos Sigøjnerne: asiat. džā-mi 'jeg gaar'. — Det er af indisk-iransk Oprindelse og hører til Sanskritroden ja 'gaa'. (P. II 138, 212, Bm. I 249, 253, M. VII 206).
- jandëli**, Pibe (Tryk paa 2. Stavelse. DSt. 1909, 117 jandëla). Svarer nøje — med j for sj [č, dž] — til det čandëla, -i, som man hos de vesttyske Sigøjnere har noteret som dzhandëli eller tschandëla 'Tobakspibe'. Ordet, der er indskrænket til Vesttyskland, kan umulig høre til Sigøjnernes gamle Ordforraad. — Snarest er det maaske et Laan fra en ældre Form af det tyske Tyvesprogs Schandelle 'Lys', af fransk chandelle (lat. candela, hvoraf ogsaa vort Kyndel-

- misse, egl. 'Lysemesse'). Formen med tsch- og -ē forklares naturligst af ældre Fransk, hvor chande(l)le hed tšandele. Og Betydningsovergangen fra 'Vokslys' til 'Tobakspibe' svarer ganske til de spøgefulde og vilkaarlige Forskydninger, der er sædvanlige i hemmelige Sprog; i fransk Argot har chandelle faaet Betydningen 'Bøsse': „il est comme la chandelle, long, rond, et il en sort une flamme quand on y met le feu“ (L. Larchey, Dict. d'argot, Paris 1880, p. 92); fra 'Bøsepipe' til 'Tobakspibe' er der kun et Skridt. (P. II 194, cf. II 17). [Med jandéli 'Pibe' maa ikke forveksles skand. z. *k(h)an(d)ëli 'Tobak'. Det kendes nu, saa vidt vides, kun hos de finske Sigøjnere: khandali 'Snustobak' (hørende til khandalo 'stinkende', af khanda 'stinke', se kant nedenfor). Dog synes det i ældre Tid at maatte have haft en videre Udbredelse i Skandinavien; man vilde nemlig derved paa naturlig Maade kunne forklare det Keltringeord kangri 'Tobak' (hos Dorph), som har vakt Miklosich's højeste Forundring. Han siger (Beitr. III 554): „Ordet betyder ellers overalt 'Kirke'; Betydningen 'Tobak' hos Dorph maa bero paa en Fejltagelse“. Snarere end saaledes at antage en aldeles uforklarlig Optegnerfejl bør man vist i kangri se en Udvikling — eller Forvanskning — af k(h)and(e)li 'Tobak'.]
- jaro**, Æg (DSt. 1909, 107. Fra en Biform hertil stammer aabenbart Keltringernes garo). Er hos tyske Sigøjnere optegnet som gahro eller jaro. Den sidste Form, der ogsaa bruges i Skandinavien og Finland, gaar tilbage til Balkansigøjnernes (v)a(n)ro, af sanskr. og pāli aṇḍa 'Æg'. (P. II 50, M. VIII 91).
- jek**, een (hertil jekto 'første'). Genfindes — ligesom Talordene 2—6: duj, trin, star, pansj, sjov — overalt hos Sigøjnerne: asiat. jek, sml. kurdisk jek. — Ordet svarer til pāli og sanskrit ēka 'een' (hvor ē- sandsynligvis er lig det indoeuropæiske oi-, der indgaar i gr. οἶνός 'Ener', lat. unis og vort een). (P. II 48, 99, M. VII 226).
- ? **jem (jim)**, ? vred, ond (kun noteret i Forbindelsen jem gāi 'Spektakelfolk', 'Folk, der volder Fortræd'). Kunde maaske, hvis det overhovedet er rigtigt, hænge sammen med de finske Sigøjnere džill 'böse', 'zornig'. — Ogsaa dette er et isoleret og uopklaret Ord.
- jiv**, Sne. — Et fælles Sigøjnerord (j)iv, asiat. hiv. -- Idet v her, som hyppigt i Prākritisprogene, er opstaaet af m (se Ascoli, Kritische Studien-Weimar 1878, p. 189 ff., 194), svarer dette til pāli og sanskrit hi, mā-m 'Sne', himá-h 'Kulde', 'Vinter' (og derigennem til gr. χεῖμα, lat. hiems 'Vinter'). (P. II 67, M. VII 224).
- jungle**, grim (ikke med sj: „jungalo siger M.“; med Hunkønsform jungli: jungle gaje 'grim Mand'; jungli gaji 'grim Kone, Pige'. Dik de jungle sap 'Se den grimme Snog'. En oprindeligere Sideform foreligger i Udtrykket: 'So was sjungali brascht' [se brasjt] 'Saadan noget Svineri!'). Svarer til ty. z. džungĕlo, der er almindelig udbredt Europa over, og som egl. synes at betyde 'besudlet' (saaledes i Finland: 'qui se ipsum commingit'). Maa være en adjektivisk Afledning af Verbalstammen čung- 'spytte'. — Dennes Oprindelse er mulig indisk, men ikke ganske sikret. (P. II 219, M. VII 196).

- kakni**, Høne (ogsaa noteret *kachsche*, DFS. Dik de bare sjukri kakni 'Se den store smukke Høne!') Den første Form svarer til det overalt hos Sigøjnerne anvendte *kachni* (ægypt. z. *kagniyeh*); hvis den anden Form er rigtig, kunde den maaske bero paa en Subtraktionsdannelse — f. Eks. ud fra en 'Aflledning som *kachn-engero*, der i Tyskland er noteret i den dissimilerede Form *kach-engero*. — Oprindelsen er mulig at søge i en Hunkønsafledning (paa *-ni*) til den oldindiske Komparativ *kanijās* 'mindre', 'yngre'. (P. II 39, Asc. 54, M. VII 228). Med Hensyn til Betydningsudv. kan sml. *balo* ovenfor.
- kako**, Onkel (ma *kako* 'min Onkel', er alm. ærbødig Tiltale, sml. svensk 'Farbror'; se DSt. 1909, 107). Findes overalt som *kak(o)*, i Tyskland tillige brugt som Ærestitel for Sigøjnerhøvdingen eller andre Højtstaende. — Svarer til afghansk *kākā* 'Farbroder'; Ordet synes ikke oprindeligt i Indien, hindustāni *kākā* skal være et Laan fra Iransk. (P. II 91, Bm. I 210, M. VII 228).
- kalabovi**, Kaffebønner' — Egl. 'sorte Bønner' (sml. *melli* 'Kaffe', egl. 'den sorte'), af to almindelige Sigøjnerord: *kalo* 'sort' og *bobi* 'Bønne' (dog er Endelserne aabenbart ikke korrekte). — *Kalo* gaar tilbage til sanskrit *kāla* 'sort'. (P. II 106, M. VII 229). *Bobi* er et Laan fra Slavisk: *bobъ* 'Bønne' (beslægtet med lat. *fabā*). (P. II 406, M. VII 180).
- kam**, Sol (ogsaa noteret gam. *Kam dives taddo* 'Solen varmer i Dag' (egl. 'Sol Dag varm'). Nun besjt de gam *dives* 'Solen skinner i Dag' (egl. 'Nu sidder Solen Dag')). Overalt hos Europas Sigøjnere hedder Solen *kham*, i Ægypten *kām*; i Forasien gam. — Ordet svarer til hindustāni *ghām*, pāli *ghamma*, sanskr. *gharma* 'Glød, Varme' (og derigennem til lat. *formus* 'varm' og vort *varm*). (P. II 152, M. VII 235).
- kant**, stinker (das *kant* 'det stinker'; *-t* synes her at høre til Stammen og ikke at være den tyske 3. Persons Endelse; dog maaske af *-dt*). Stammen er egl. *khand-* i det alm. udbredte Sigøjnerverbum *khand-āva* 'jeg stinker' (hvoraf Adjektivet *khandalo* 'stinkende' og Substantivet *khandeli*, bl. a. ty. 'Abort', se Note ovenfor under *jandéli*). — Ordet hører til pāli og sanskrit *gandha* 'Stank'. (P. II 150, M. VII 233).
- kar**, mandligt Lem (sml. under *gal* og *tjar*). Et fælles Sigøjnerord, af Pott (II 94) henført til hindustāni *kārḥ*. Miklosich (VII 231) sammenligner kurdisk *qir* 'penis'.
- katli**, Saks. — Svarer, ligesom fi. z. *kakli*, til de tyske Sigøjneres *katli(n)*, i Ungarn og Grækenland forkortet til *kat*. — Oprindeligt = präkrit *kattarī*, sanskrit *kartari* 'Saks'. (P. II 99, Bm. I 334, M. VII 233). — Det nærbeslægtede persiske *kārd* 'Kniv' er udbredt til tyrkiske, finske og slaviske Sprog og endog gennem Nedertysk til Dansk: *Kaarde*.
- kava**, han (Dik te *kava* ist to ker 'Se, om han er hjemme'). Findes noteret i Tyskland som *gawa* 'han' (af Bischoff 1827, cf. P. I 256). Det udgaar fra Sigøjnernes demonstrative Pronomen (*a*)*kāva* 'denne' (Finck § 47). Aka er if. Miklosich (VII 163) egl. et Adverbium [o: Conjunction], omtrent lig 'her'; sml. *ada* ovenfor.
- kavle**, Tøj (herhen aabenbart Keltringesprogets *kōli* 'usyet Tøj'). Det

nærmeste virkelig hertil svarende er de finske Sigøjneres *kōla* (Flertal) 'Klæder' og de tyskes *coola, coole*; det sidste er dog af Optegnerne (og maaske af Folket selv) blandet med og opfattet som Flertal af et Ord *kōlo, kōro*, der betegner en Vams, Pels el. lign. — Vort Ord synes egl. at betegne 'Stof' eller 'Ting', 'Sager' og være Flertal til det mærkelige Sigøjnerord *kāva* 'Ting', en Art Pronomen, der omtrent som fransk *chose* (el. *machin*) eller *fellow* i Pidgin-English kan betegne og indtræde for en hvilkensomhelst Genstand. (P. II 98, 110). Naar de danske Sigøjnere har den mærkelige Form *kavle*, kan det mulig bero paa en Paavirkning fra Ental *kova* paa Flertal *kole*.

- ker**, Hus (To *ker* 'hjemme', aabenbart en plattysk Dannelselse [= zu Hause]. Fra Sigøjnerne har de jyske Keltringer laant *kehr*). Fælles for europæiske Sigøjnerdialekter er *khêr* 'Hus', sml. asiat. z. *guri*. — Det nærmeste tilsvarende er afghansk *kōr*; sml. *prākrit* *ghara* og *sanskrit* *grhā-h* 'Hus'. (P. II 116, 153, Bm. I 166, 182, M. VII 237).
- ker-**, gøre, lave (Ich *kert* das *gallen* 'Jeg laver Mad'. *Keres* [eller *geres*] (a) *vri momlia* 'Sluk Lyset' [egl. gør L. ud]; smlgn. DSt. 1909, 107 *momle veri kern*). Former af det overalt hos Sigøjnerne anvendte Verbum *ker-āva*, asiat. z. *ker-āmi* 'jeg gør'. — Hører til den oldindiske Rod *kr* 'gøre'. (P. II 111, M. VII 233).
- khas**, Træ. (Hertil Verbet: De *khasjet in de bof* 'Det brænder i Ovnen'. Fra Substantivet er laant: Keltringesprogets *kash* 'Skov'; 'Kæp', 'Stav', 'Stok'). Ordet er i Formen *kašt* og i Betydningen 'Træ' (hvoraf 'Stok') kendt overalt hos Europas Sigøjnere; asiat. z. *gašt*. — Svarer til *sanskrit* *kāśṭha* 'Træ'. *Hindustāni* (Prākrit) saa vel som *Pāli* har her (t) *ṭh* for *śṭh*; Sigøjnersprogets *śt* udgaar fra samme ariske Grundlag som alle de indiske Sprog, men stemmer ikke med den nyere, specielt indiske Udvikling. (P. II 120, 423, Bm. I 315, M. VII 232).
- khelepen**, Dans. — Dette karakteristiske Ord er udbredt næsten overalt hos Sigøjnerne i Europa, f. Eks. i Norge *kjellipa*, i Spanien *keliben*, i Grækenland *kelibé*. Det er en Afledning paa *-pen* (se dette), af det alm. kendte Verbum *khel-āva* 'jeg danser, leger'. — Svarer til *hindustāni* *khēlnā*, sml. *pāli* *kil-* og *sanskrit* *krid-* 'spille', 'lege'. (P. II 155, Bm. I 239, 244, M. VII 236). Hvis Sigøjnerne allerede ved Udvandringen fra NV Indiens Grænseegne, som man synes at maatte antage, har været Musikanter (se *basj* ovenfor) og Dansere, saa har de selv allerede dengang betegnet deres Dans med dette Ord.
- Kelterasji**, en Stamme af Teltsigøjnerne (bruges med foransat *le*, se dette). Et uklart Ord.
- khil**, Smør („med Stødtone“; sml. dog DSt. 1909, 107 *kille*). Noteret i Sverige som *kill* eller *čill* (Ulrich har begge, dog uden at bemærke, at det er samme Ord). Overalt i Europa: *khil*, sml. arm. z. *gyl*, asiat. z. *kül*, *kür*. — Synes at svare til *pāli* *khira* = *sanskrit* *kāira* 'Mælk'. (P. II 257, Bm. I 309, M. VII 238).
- kime**, Lus. — Et af de meget faa rotvælske Ord i vore Optegnelser. *Kimme* 'Laus' findes bl. a. i Riedels *Wörterbuch* fra 1750 (Kluge p. 217). I Norden synes Ordet ellers ikke optegnet.

- klint**, laaset. (Der vude ist klint 'Døren er laaset'). Maa høre til Verbet klidvåva 'jeg lukker', af klidin 'Nøgle'; maaske egl. et Participium klidto (ty. z. glitědo) paavirket af Substantivet klidin. Dette, som tidligere vel har eksisteret ogsaa hos Sigøjnerne i Danmark (de jyske Keltringer har klidin; sml. no. z. klissin), er et i Orienten stærkt udbredt Ord: det findes i Tyrkisk (çilit) og Hindustāni (kilid). Det gaar tilbage til byzantinsk Græsk: κλειδί 'Nøgle'. (P. II 122, M. VII 242).
- klisto**, ? Sognefoged (sml. moskero nedenfor). Anvendes af tyske Sigøjnere om 'Gendarm' 'Dragon'; af de finske (klistos) om 'Kosak'; egl. er det 'Rytter', 'bereden', af Verbet kli(s)våva 'jeg rider'. — Det er af slavisk Oprindelse: kljúsati 'trave'. (P. II 122, M. I 17).
- kommora**, Stue. („Trykket paa første Stavelse“. Fra en nærstaende Form udgaar Keltringernes kamire 'Stue' 'Værelse'. Ordet er i Tyskland noteret som kamōra, kamari eller gammona (i det sidste mulig, som af Pott [II, 105] formodet, Sammenblanding med Kamin). Man antager Laan fra tysk Kammer (v. Sowa, p. 39). Dog synes Formerne snarere at vise hen til slavisk komara, kamora; dette Ord udgaar fra ældre tysk chamara, der igen (som vort Kammer) er et Laan fra lat. camera (gr. καμάρα 'Hvælving').
- kotder**, Stykke. (Dill ma jek kotder maro 'Giv mig et Stykke Brød'). Alm. udbredt Sigøjnerord (laant til engelsk Slang: cooter 'a sovereign' [Mønt]). — Fra armenisk kotor 'Stykke'. (P. II 97, M. VII 244).
- krigh**, væk (jal krigh 'gaa væk!'). Se under arrak ovenfor.
- kukavi**, Kedel, Kaffekedel. (sml. kokavo DSt. 1909, 107). Hedder sædvanligt hos Sigøjnerne kakavi, af nygræsk κακάβη. Dog findes flere Steder Former med ændret Vokal i 1. Stavelse: i England kekka(u)vi, i Ungarn kikavja, ja endog i Grækenland kokaj eller kukaj ved Siden af kakaj og det oprindelige kakkavi. (P. II 93, M. VII 228).
- kurepen**, Slagsmaal. — En regelmæssig Afledning paa -pen (se dette) — ofte ogsaa oversat ved 'Krig' — af det alment udbredte Sigøjnerverbum kûr-åva 'jeg slaar' (deraf 'futuo'); fra svenske Sigøjnere har Stockholms Forbrydersprog optaget: kurra(s) 'slå(ss)', hvoraf kurr 'stryk', 'smørbj'. — Det gaar (med normal Udvikling af saakaldt cerebralt *t* til *r*, sml. rom, tilbage til den oldindiske Verbalstamme kutt, der i Pāli betyder 'slaa' 'bryde', i Sanskrit 'spalte'. (P. II 113, M. VII 246).
- latjo**, god. — latjo dives 'god Dag' DSt. 1909, 106. Er i Formen lačo alm. udbredt i Skandinavien (deraf de stockholmske Forbryderes latjo 'sv. roligt') og i hele Europa. — Af ukendt Oprindelse. (P. II 329, Asc. 49, M. VIII 2).
- le**, (synes at være bestemt Artikel i Stammenavne: le Khelterasji og le Lovari), Bruges paa lignende Maade f. Eks. hos de rumænske Sigøjnere. Egl. acc. plur. len, opstaaet af sanskrit tān. (P. I 242, M. VIII 26 f., Pisch. 25).
- lil**, Brev, Papir (fra en dissimileret Biform lin, der endnu bruges i Finland, sml. sv. z. linder, udgaar de jyske Keltringers lini 'Rejsepas'). Et i Formen lil (it. z. ogsaa lir) alm. blandt Sigøjnerne udbredt Ord,

- særlig for at betegne de Rejse- og Opholdstilladelser, der i deres omflakkende og jagede Liv spiller saa stor en Rolle (i Finland bruges saaledes baro lin 'stort Papir' = 'Pas'; i Tyskland kâlo lil 'sort Papir' = 'Stikbrev'; i Stockholms Forbryderverden har man optaget lil = 'betyg'). — Udgaar if. Miklosich fra en Form *lij af *lih = oldindisk lekhas 'Brev'(?). (P. II 339, Asc. 48, M. VIII 5).
- lild**, taget. (Hast du was lilst? 'Har du taget noget?') Her er lilst paavirket af hast). Endelsen *-d* eller *-t* maa her være tysk; 'taget' hedder egl., f. Eks. hos de finske Sigøjnere, lilo. Det hører til Verbalstammen *le*, som f. Eks. Stockholms Forbrydere bruger efter Taternes Forbillede: Ja ledde en libra 'jag stal en plånbok'. — Ordet hører til de ældste Lag af Sigøjnersproget: af Sanskritroden *la* 'tage'. (P. I 402, II 139, 327, M. VIII 1).
- litze**, Herregaard. — Maa være en forkortet Form af Sigøjnerordet *filecin* 'Slot', i Tyskland ogsaa noteret *filëzzin*, *villizin* (Philicenn i Sulzers Zigeunerliste 1787, Kluge p. 251). — Til Grund synes at ligge nygræsk: *φύλακη* eller *φύλαξις* 'Besætning' (egl. 'Vagt'). (P. II 392). — I det byzantinske Rige stiftede Sigøjnerne Bekendtskab med Fæstninger ligesom med Byer og Landeveje (se *foro*, *drom*).
- lolo**, rød. (Dik de gaj wat lolo 'Se hvor Manden bliver rød'). Kendt hos alle europæiske Sigøjnere i Betydningen 'rød' eller 'blond' (hos de norske Tater: *laalo jik* 'Soldat', egl. 'en rød en'). — Svarer til hindustâni *lâl*, udgaet fra *lô(hi)ta*, af sanskrit *lôha* 'rødlig' (ogsaa 'Kobber'). (P. II 338, M. VIII 6).
- lon**, Salt („udtalt kort“; hertil *londer* [vel rettere *londe*] 'saltet'. *Londo* 'saltet' og det til Grund liggende *lon* 'Salt' (i Sverige noteret *lonn*, aabenbart som hos os med kort *o*) findes overalt hos Sigøjnerne i Europa og tillige i Ægypten; arm. z. *nol* beror paa regelmæssig Omstilling af Konsonanterne. — Det er lig hindustâni *lôn*, sml. *pâli lôṇa*, sanskrit *lavaṇa* 'Salt'. (P. II 336, Bm. I 144, 248, M. VIII 6).
- Lovare**, en Stamme af Teltsigøjnerne (bruges med foransat *le*, se dette). Et Egennavn som dette maa naturligvis i etymologisk Henseende behandles med stort Forbehold. Artiklen foran antyder dog, at der indeholdes et Appellativ deri. Nu findes der i Sigøjnersproget et Adjektiv *laloro*, ogsaa *lavoro* 'stum'. Dette bruges paa en ejendommelig Maade rundt om i Europa af Sigøjnerne for at betegne de Folk, hvis Sprog man ikke forstaar (sml. Slavernes *nemec* 'Tysker', egl. 'stum'); saaledes betegnes det for de spanske Sigøjnere Portugiserne, for de tyske Litauerne, for de norske Lapperne. Man kunde nu meget vel tænke sig, at een Sigøjnerstamme paa lignende Maade vilde betegne en anden Stamme, der ved Sprogskifte var blevet fremmed som 'de stumme'. Hvor dette er foregaaet (Litauen?) er selvfølgelig ikke muligt at gætte, saa længe der ikke er oplyst noget nøjere om denne Stamme.
- love**, Penge (hertil de jyske Skøjeres *lovi*; sml. Stockholmsforbrydernes *lôvor* 'penge'). Et fælles europæisk Sigøjnerord, egl. *lovo* 'Mønt', Flertal *love* 'Penge'. — Ordets Oprindelse er ikke med Sikkerhed oplyst. (P. II 335, M. VIII 7). Nærmest ligger det hos Byzantinerne

- overleverede 'tyrkiske' Ord *λοφά* 'Løn'. 'Pris'. Miklosich (Beitr. III 546) udtaler Betænkelse ved at antage et Laan herfra, dels fordi *f* ikke helt svarer til vort Ords *v*, dels fordi der ikke ellers kendes tyrkiske Ord af saa stor Udbredelse i Sigøjnerdialekterne. Dette synes nu ikke at være ganske afgørende: Forskellen *f-v* kan skyldes et Dialektskel indenfor Tyrkisk (der behøves ingenlunde at tænkes paa Osmanisk); og at Sigøjnerne tidligt paa deres Vej Øst fra til det byzantinske Rige, er kommet i Berøring med Tyrker, turde være højest sandsynligt. Et Fingerpeg i denne Retning er maaske ogsaa selve Ordet Sigøjner; se denne Afhandlings Slutning. — Mulig tænkes der dog ved 'tyrkisk' *λοφά* 'Løn' paa det egl. arabiske *ʿalūfa*, der tillige er laant til Persisk og Kurdisk, Georgisk og Ossetisk, overalt i Betydningen 'Løn'.
- lørpen**, Logi (kun DFS). Svarer til de norske Sigøjneres *loddipá*, de tyskes *lodepen* eller *lolepen* 'Herberg', 'Kvartér'. Snarest udgaar vor Form fra den sidstnævnte tyske Dissimilation af *l-l* til *l-r*; *ø* for *o* kan skyldes plattysk Indflydelse. Det er en Afledning paa *-pen* (se dette) af Verbet (gr. z.) *lod-ava* 'jeg bor'. — Af ukendt Oprindelse. (P. II 334, M. VIII 5).
- ma**, mig. — Svarer til ty. z. *man*, Objektskasus af *me*, *mē* 'jeg' (Finck § 45). Udgaar fra oldindisk Acc. *mām* (beslægtet m. lat. *me* og germ. *mik*).
- maj**, mere (maj love 'flere Penge'). Ikke noget egl. Sigøjnerord. — Maaske udgaar det (gennem Rotvælsk?) fra italiensk *mai* 'mere'.
- mal**, Ven. — Alm. eur. Sigøjnerord (a) *mal* 'Kamerat', 'Ven'. — Genfindes i Afghansk som *mal* (sml. ossetisk *āmbal*). Om man her skal antage Laan fra et iransk Sprog eller Arv fra Fælles-Arisk (hvorfra saa vel Iransk som Indisk og Sigøjnersproget udgaar), er vanskeligt at afgøre; i Indien synes Ordet ikke at forekomme. (M. VII 164).
- mange**, tigger (hertil mangepen 'Tiggeri', se *-pen*). Alm. kendt Sigøjnerverbum: *mangāva* 'jeg tigger, beder' (laant af Keltringerne som *mangave*, af Stockholms Forbrydere som *manga*). — Det svarer til Kashmiri *mang*, Pāli- og Prākritstammen *magg*, sanskrit *mārg* 'forlange' 'søge' (egl. efter Vej). (P. II 445, Bm. I 319, M. VIII 9).
- maro**, Brød, (dertil mariskero 'Bager'; 'hos vore Teltsigøjnerne *manro*'. Laant til jyske Skøjere og stockholmske Forbrydere; de sidstes Biform *maron* maaske for *marno* eller *manro*). Overalt i Europa; *maro*, i Grækenland tillige *manro* eller *mandó*; i Ægypten *mārey*. — Svarer til sanskrit *maṇḍa* eller en Afledning heraf *maṇḍaka* 'Art Bagværk'. (P. II 440, M. VIII 10, cf. E. Kuhn KZ 49, [1920], 73).
- mas**, Kød („med kort a, som om man siger Mads“. Laant som *mas* [muts vel Fejl af Dorph?] af de jyske Keltringer; sml. *mass* hos Stockholms Forbrydere). 'Kød' hedder hos Europas Sigøjnerne *mas*, i Ægypten *maas*, i Forasien *masi*. — Det er Hindustāni-Ordet *mās*, = sanskrit *mās* 'Kød'. (P. II 456, M. VIII 11).
- masaskr**, Is. („Jeg tror ikke, det er Is, men M. paastaar det“. Svarer nærmest til de finske Sigøjneres *mazos* 'Frost', eller til det afledte Adjektiv *mazosko* 'Frost'. Den danske Optegnelses *-r* staar maaske

- blot for ubetonet *-e*, af *-o* (sml. londr 'saltet'). I Østtyskland finder man *mrazo* 'Frost', (deraf *brasa* 'fryse' hos de skandinaviske Taterere). — Oprindelsen er at søge i polsk *mroz* Frost eller mulig i Litauisk. (P. I 428, II 453, M. I 25). Det mest udbredte Sigøjnerord for 'Is' er *ievrigt pagi*, *-o* (af Nygræsk).
- matdo**, drukken. (Om den hyppige Forbindelse *pasj matdo* egl. 'halvfuld', se *pasj*; der gæje ist *maddo* 'Manden er beruset'. DSt. 1909, 107). Kendt overalt som *ma(t)to*; det i Sverige optegnede *malto* 'dödfull' beror vel paa Indblanding af *mulo* 'død'. — Af sanskrit og *pāli matta* 'drukken' (urbeslægtet med lat. *madidus* 'fugtig', vulgærlat. *mattus* '(let) beruset', hvoraf ital. *matto* 'gal'). (P. II 439, M. VIII 12).
- matjes**, Fisk (ogsaa *matje DFS*; *-s* maaske Paavirkning fra Rotvælsk, se Dyrlund p. 334; med *Matjes-Sild*, af hollandsk *maatjes haring* [*maatje* 'lille Fyr'], kan der sikkert ikke være nogen Sammenhæng eller Berøring). Det er Sigøjnerordet *mao* 'Fisk'. — Lig *sindhi mačhu*, sanskrit *matsja* 'Fisk'; sml. kurd. *māsi*. (P. II 437, Bm. I 218, M. VIII 8).
- melli**, Kaffe. — Egl. *melēli* 'Kaffe' (ogsaa 'Blæk', 'Cigar'), en Substantivering af Adj. *melēlo* 'sort', se *melle*.
- melle**, mørk (melle *gaj* 'mørk Mand'). Egl. *melēlo* 'sort', 'mørk', et stærkt udbredt Sigøjner-Adj. (ogsaa anvendt = 'Sigøjner'), afledet af *mel* 'Smuds'. — Det er lig skr. *mal* 'Smuds'. (P. II 454, M. VIII 13).
- minsjt**, kvindelige Kønsele. — Bruges overalt af Sigøjnerne i Europa i Formen *minč*, i Ægypten *minchi*, *-a*. — Stemmer ejendommeligt med lettisk *mendža* 'vulva'; maa dog paa Grund af sin store Udbredelse gaa tilbage til et arisk Ord (sml. skr., *pāli mēhana* 'penis') dannet af Sanskritroden *mih* (svarende til lat. *mejere*, *mingere*, dansk *mige* 'lade Vandet', hvortil jysk *Tyremie* og bornholmsk *mei(a)* 'Kønselem paa Handyr'). (P. II 95, M. VIII 14).
- mōl**, Vin. Et fælles Sigøjnerord, udgaaende fra arisk *madhu* 'berusende Drik', 'Honning' (et ældgammelt Kulturord, der genfindes ikke blot i indoeuropæiske Sprog [gr. *μέθυ*, vort *Mjød*], men i Finsk-ugrisk [fin. *mesi*, *mete* - 'Honning'] og, som det synes, i Kinesisk; men hvis Udgangspunkt det ikke endnu er lykkedes at bestemme). (M. VIII 16).
- molino**, Mølle (paniske *molino* 'Vandmølle', se *pani*). Ikke kendt i Sigøjnerdialekterne (det ægte Ord er *asjáv* = hindust. *āsijā*). — Maa være et Laan, antagelig gennem Rotvælsk, fra ital. *mulino* 'Mølle' (vulgærlat. *molinum*, hvorfra ogsaa vort *Mølle*).
- momlia**, Lampe, Lys. (DSt. 1909, 107 *momle*; hertil Keltringernes *mumeli* 'Lys'). Egl. Objektskasus af z. *momēli* 'Voksløs', af *mom* 'Voks', et fælles Sigøjnerord, der gaar tilbage til persisk eller hindust. *mōm* 'Voks'. (P. II 443, M. VIII 16).
- mosk(r)o**, Sognefoged (sml. *klisto*). Betegner rundt om i Landene Retsmyndighedens Haandhæver (især paa Landet); saaledes er i Finland og Sverige *moskiro* (sv. z. *moskron* vel med efterhængt sv. Artikel) Betegnelsen for en lænsman, i Tyskland (*moskēro*) for en Schultheiss, i England (*muscro*) for a constable. Egl. betyder Ordet

- 'Maulmacher', 'en der bruger Mund'; det er afledet af mui 'Mund' = sanskrit og pāli mukha 'Ansigt'. (P. II 435, Bm. I 266, M. VIII 17). — Naar Sigøjnerne i Danmark særlig har kaldt Sognefogederne for 'Maulmacher', beror det sikkert paa, at det ved aabent Brev af ^{81/5} 1589 var disse paabudt, under Trusel om deres Gaardes Fortabelse, at angive alle Tatere for Lensmanden. (Dyrlund p. 295).
- mulo**, død. (Stockholms Forbrydersprog har heraf dannet mula 'döda' og mulare 'mördare'; derimod har vort mule 'gennempryglet' intet hermed at gøre, det er egl. 'slaa paa Mulen'). Egl. Fortids Participium af Sigøjner verbet merāva 'jeg dør', udbredt overalt i Europa og Forasien. — Af Sanskritroden mr 'dø' (beslægtet med lat. mors 'Død' og med vort Mord). (P. II 448, Bm. I 165, M. VIII 13).
- ? **mutjet**, smid (vri mutjet 'smid det væk!'). Et uklart Ord. Der kunde maaske tænkes paa Sammenhæng med de finske Sigøjneres moškava eller mōške dāva 'jeg støder'; men ogsaa dette er isoleret. (Thesleff, Wtb. p. 63). Sml. dog ty. z. mukk! 'lad være'(?).
- nak**, Næse. — Egl. nakh, kendt overalt i Europa (arm. z. lanq, af *nank). — Lig hindust. nāk, sanskr. nāsika, afledt af nāsa 'Næse' (beslægtet m. lat. nasus, vort Næse, Næs). (P. II 320, M. VIII 20).
- nak**, intet (pen nak! 'sig intet', sml. sji). Svarer til ty. z. na' („mit schwer zu beschreibender Aussprache“) 'ikke', 'nej'; man tør maaske formode, at den Slutningslyd, der i Tyskland siges at være vanskelig at beskrive, har været noget i Retning af det danske „Stød“; et saadant Strubelukke kan let gaa over til eller opfattes som *k*. Den normale Form er z. na, svarende til sanskrit og pāli na (og derigennem til lat. ne, f. Eks. i ne-fas 'U-ret' og got. ni 'ikke'). (P. I 318, 322, M. VIII 19).
- ? **nash**, ? syg. (Vat dik de gaje nash 'Hvor ser Manden syg ud'. „M. siger det saadan“). Et uklart Ord, neppe en forkortet Form af nas(va)lo 'syg'. Snarere maaske en Erindring om Verbet naś-ava 'jeg gaar borti', 'gaar til Grunde' (af den ensbetydende Sanskritrod naś; P. II 324, M. VIII 21).
- nas(va)lo**, syg. — Et ægte Sigøjnerord, kendt overalt. — Svarer til sanskrit na-sabala 'svag', egl. 'ikke kraftig' — en Eufemisme som f. Eks. lat. infirmus (spansk enfermo) 'syg'. (P. II 323, M. VIII 21).
- navlo**, forrykt, enfoldig. — Lig ty. z. narvĕlo 'dum', 'naragtig'. — Maaske en Afledning af det tyske Narr. (P. II 323). — Dog kunde fi. z. narvalo 'slet' 'mager' 'elendig' tyde paa, at der har foreligget et ægte Ord, som blot sekundært er omydret ved Paavirkn. af ty. Narr.
- nevo**, ny. — (DSt. 1909, 107 neve). Et ægte Sigøjnerord. Lig sanskrit og pāli nava 'ny' (beslægtet med lat. novus, vort ny). (P. II 321, M. VIII 22). Paavirkning fra Slavisk (Prince) er usandsynlig.
- ni**, ikke (i Forbindelsen pug ni 'forraad ikke'). Maa være z. na (sml. nak ovenfor), paavirket af plattysk nit = nicht. I Tyskland bruges ofte Forbindelsen na nit.
- o**, bestemt Artikel (bevaret i Forbindelsen and o rat 'i Natten'; ellers sædv. erstattet af højtytske eller plattyske Former). Artiklen hedder

- i de eur. Sigøjnerdialekter i Hankøn *o* (i visse Tilfælde udenfor Nominativ *e*), i Hunkøn og Flertal overalt i (Finck § 47). Den maa (trods Pott's Antagelse, I 280, af indisk Oprindelse) være et Laan fra Nygræsk *o*, *ŷ*. Det er karakteristisk fra den byzantinske Indflydelses dybtgaaende kulturelle Karakter, — se ogsaa denne Afhandlings Slutning, — at selv et saa vigtigt grammatisk Element som Artiklen, det abstrakte Pronomen, er optaget ad denne Vej; sml. om Artiklens abstrakte Karakter og Manglen af den i primitive Sprog, nogle Bemærkninger i DSt. 1923, p. 75 og 83.
- ockte**, 8. — Udgaar fra *ochto*, idet ck her synes at betegne tysk *ach*-Lyd, og *-e* er en Svækkelse af *-o*. Dette Talord er udbredt overalt hos de europæiske Sigøjnere, men ikke hos de asiatiske; det er ikke det gamle Arveord (sanskrit *āṣṭā*), men et Laan fra nygræsk *ὀκτώ* (og kun derigennem beslægtet med lat. *octo*, vort *otte*). (P. I 215, M. VIII 24).
- pani**, Vand (med Biform *pano* DSt. 1904, 147; heraf Adjektivet *paniske*: *paniske molino* 'Vandmølle'. Laant af de jyske Skøjere: *pani* 'Vand', 'Hav', 'Sø'). Kendes af Sigøjnerne overalt i Europa og desuden i Ægypten som *pani*, i Forasien som *pai*. — Det er Hindustaniordet *pāni*, sanskrit *pānīja* 'Vand', egl. 'Drik', 'drikkelig', (P. II 343, Bm. I 149 f., M. VIII 29).
- pansj**, 5 (ikke *wansch*, som i DFS og derefter i DSt. 1909, p. 108). Bruges overalt hos Europas Sigøjnere i Formen *panč*, i Asien som *penč*. — Er lig hindust. *pāč* (hvoraf vort *Punsch*, egl. '5 Dele'), sanskrit *pañca* (beslægtet med lat. *quinque*, vort *fem*). (P. I 216, II 351, M. VIII 29).
- papeje**, Gaas (fra en Biform udgaar Keltringesprogets *pápin*). Svarer til de finske Sigøjneres *babaja*, de svenskes *papja*. Ellers er den sædvanlige Form Europa over: *papi(n)*. — Af nygræsk *πάπια* egl. 'And'. (P. II 350, M. VIII 29).
- pasj**, halv (kun i Udtrykket *pasch maddo* 'beruset' DFS). Hos tyske Sigøjnere har man noteret på *māto* 'Rausch'. Men egl. lyder Forbindelsen 'halv drukken', sml. *paš šil* 'kølig', egl. 'halv-kold', *paš tam(e)lo* 'halvmørk', osv. Oprindeligt er *paš* et Substantiv: 'Halvdel', 'Andel', 'Del' — svarende til sanskrit *pārśva* 'Side'; 'Del' er opfattet som 'en Side af noget', 'Halvdel' som 'den ene Side'. (P. II 363, M. VIII 31).
- pedeleskero**, Smed. — En Afledning — parallel med til ty. z. *petalengero* 'Beslagsmed' — af Sigøjnerordet *petalo(s)* 'Hestesko'. — Dette er nygræsk *πέταλον* 'Hestesko' (egl. 'Plade', hvoraf 'Blomsterblad': f. Ex. eng. *petal*). (P. II 348, M. VIII 35).
- pelskan**, Spillekort. (De basjens *pelskan* 'De spiller Kort'). Findes hos tyske Sigøjnere som *pelska*, Flertal *pelski*; hos de finske som *pel(e)chkos*, *pelěškos*. — Pott (II 361) har med Tvivl foreslaaet tysk Oprindelse: Blättchen 'lille Blad' eller Bild(chen) '(lille) Billede'. Er dette rigtigt, bliver det ikke meget sandsynligt, som nogle har antaget, at Sigøjnerne skulde have indført Spillekortene (eller i al Fald Tarokkortene) til Europa.

- pen**, sig! (penna 'sige' DSt. 1909, 107, desuden i Forbindelserne pen nak og pen sji 'sig intet', pansji DSt. 1909, 107 er Fejl). I en Vise, hvor to Sigøjnere kommer for Retten, spørger Dommeren om deres Navne. „Pen sji“, svarer den ene, „Pen nak“, svarer den anden. De forvirrede derved Dommeren og slap fri. Herfra har Keltringerne laant: benner 'læser', 'snakker', hvor den sidste Betydning altsaa er den oprindelige. Af Sigøjner verbet phen-âva 'jeg siger' (hvoraf de stockholmske Forbryderes penna 'tala'). — Dette indeholder Sanskrit- og Pâli-Stammen bhañ 'tale' (beslægtet med vort Band, egl. 'offentlig Bekendtgørelse' og lat. fâbula, fâtum, fâma osv.). (P. II 386, Asc. 54, M. VIII 39).
- pen**, Søster. — Fælles for eur. Sigøjnere; phen (ejendommelig er den af Ulrich i Sverige noterede Form pejj; mon rigtig?); asiat. ben. — Svarer til sindhi bhēnu, prâkr. bhañ(i) = sanskr. bhagin I 'Søster'. (P. II 385, Bm. I 183, 187, 202, M. VIII 39).
- pen**, Suffix, hvorved der dannes 'abstrakte' Substantiver, se khelepen, kurepen, rivepen. — Dette er karakteristisk for alle Sigøjnerdialekter. Det findes i nyindiske Sprog som Hindi og Sindhi i Formen -pan(â) (se Bm. II 71), udgaaende gennem -ppan og -tpan fra oldindisk -tvana, f. Eks. i mahi-tvana 'Storhed'. (P. I 117, 128, II 282; Ascoli, Studj critici II 273).
- piv**, drikke. (Ich pivt rasjedi 'Jeg drikker Brændevin'. — At Keltringernes bys 'drikke' ad indirekte Veje kunde hænge sammen hermed, var maaske ikke udelukket: by- af biu-, piu-??). Verbet pi-âva 'jeg drikker' (deraf 'ryge Tobak') er kendt overalt hos Sigøjnerne (asiat. pi); Stockholmsforbrydere har fra dem optaget det afledede Adjektiv pi(a)lo 'berusad'. — Det repræsenterer den oldindiske Rod pi 'drikke' (beslægtet med slav. pitĭ og lat. bibĕre 'drikke'). (P. II 342, M. VIII 44).
- pos**, Seng. — Er lig eur. z. p(h)us 'Straa' 'Halm'; i Tyskland ogsaa noteret poss. — Svarer til pâli bhusa (sml. sanskr. buśa) 'Avner'. (P. II 388, M. VIII 43). Til Betydningsovergangen kan sammenlignes fransk paille, ital. paglia 'Straa' 'Halm', af lat. palea 'Avner'.
- poske**, Bøsse. („Udtalen nærmest u“. Hertil pusket 'han skyder'). Er Sigøjnerordet puška 'Bøsse'. — Af slav. (serb.) puška. Dette udgaar fra oldhøjtysk puhsa, buhsa (hvoraf ty. Büchse, vort Bøsse), der igen er laant fra lat. buxis, gr. πούξις 'Bøsse, Daase' (egl. af Buxbom). (P. II 365, M. VIII 51). Naar Sigøjnerne først fra Slavisk har laant dette Ord, bliver det meget usandsynligt, at de, som af nogle antaget, skulde have medbragt Artilleri (!) til Europa.
- pral**, Broder („med Stødtone“). Et af de ægte, ogsaa udenfor Folkets egen Kreds bedst kendte Sigøjnerord; det er laant f. Eks. til Stockholms Forbrydersprog (pral 'broder') og til engelsk Slang (pal 'chum', hvoraf et Verbum: to pal in, on, up with somebody). Det findes i ejendommelige Former: phal i Spanien og Grækenland, pšal i Rusland og Polen og pçral i Siebenbürgen. — Grundformen er phral, svarende til oldindisk bhrātā (og derigennem lig lat. frater, vort Bro-

- der). (P. II 383, M. VIII 41, IX 25). Den mærkelige Overgang fra *t* mellem Vokaler til *l* er regelmæssig i Sigøjnersproget (cf. Bugge p. 140 —3); den genfindes ikke i det egentlige Indien, men dels i en af de vestlige Himalaya-Dialekter (Grierson p. 19), dels i de nordøstligste Dele af det iranske Sprogomraade (se R. Gauthiot i *Journal Asiatique* 1910, I 542). Det er da fra disse Grænseegne (mellem Indien, Iran og Centralasien), at man maa tænke sig Sigøjnerne udvandrede (sml. J. Bloch, *La Formation de la langue Marathe*, Paris 1914, p. 21 f.). Se ogsaa denne Afhandlings Slutning.
- pug**, forraad! (kun i Forbindelsen pug ni 'forraad ikke!'). Af Sigøjnerverbet p(h)uk-åva 'jeg tilstaar', 'forraader'. — Af ukendt Oprindelse. (P. I 448, II 374, M. VIII 42).
- radsjedi**, 'Brændevin', se gadsjedi.
- rai**, Herre. Bruges overalt hos eur. Sigøjnere lig 'Herre', 'Adelsmand', 'Øvrighedsperson'. — Svarer til sindhi rāe, sanskr. rājan 'Hersker' (hvoraf eng. rajah 'indisk Fyrste'), der er beslægtet med lat. rex 'Konge'. (P. II 264, Bm. I 202, 303, M. VIII 52).
- rakker**, taler. (Rakki doch ni for de gaje 'Sig dog intet til Manden!' [egl. vel 'Tal dog ikke i Mandens Paahør']. Sjon de goj de rakker 'Hør, hvad Manden siger'). Af Verbet rakkeråva 'jeg taler', hvoraf f. Eks. Stockholms Forbrydere har laant rakkla 'tala' (sml. en engelsk Sang: Can you rokra Romany?). Former svarende hertil (med r-) findes i Skandinavien, Tyskland, England og Spanien; derimod begynder Ordet med v- i Bøhmen og Ungarn, Italien, Rumænien og Grækenland. — Hvis Ordet opr., som undertiden hos de græske Sigøjnere, har haft vr-, kan det ikke, som man har antaget, gaa tilbage til oldindisk vāk 'Stemme' 'Tale' (= lat. vōx). Om andre Muligheder, se Ascoli p. 25. (P. II 77, 268, M. VIII 90).
- rakli**, Pige (ogsaa noteret rall: sjuki rall 'smuk Pige' DSt. 1909, 107; Bakli DFS er en Fejl). Rakli er det sædvanlige Sigøjnerord for 'Pige', 'Tjenestepige', en Hunkønsform til raklo 'Dreng', 'Tjener' (vort Rakker kommer ikke heraf, som man har troet, men af nedertysk raken 'feje', 'rense ud'). — Oprindelsen er at søge i hindust. laṛkā, -ī = sanskrit, pāli dārakā 'Barn'. (P. II 269, M. VIII 53).
- rani**, Dame. — Er overalt hos Sigøjnerne og allerede i Indisk Hunkønsform til rai, se dette. Heraf eng. ranee 'Hindu-Dronning'.
- rasaj**, Præst, — (rassche DSt. 1909, 107). Findes overalt i Europa hos Taterne i nærliggende Former: i Finland raššal, i Sverige og Tyskland rašaj, i Pyrenæerne lachaja, i Spanien arachaj. — Udgaar maaske, som af Pott foreslaet, ved Metathese fra det oldindiske Adjektiv aršeya 'hvad der vedrører en riši (Vismand, Helgen)'. (P. II 278, M. VIII 54).
- rassa**, Møde, Retsmøde. („Ved Møder [rassa] afgjorde Hauptmann'en Retssager og Tvistigheder. Han afholdt alle Udgifter, men hans Undergivne maatte svare Skat til ham. Hans Værdighed kendetegnedes ved en Stav, beslaet med Sølv og med Figurer. Han havde ogsaa et stort Sølvbæger til fælles Afbenyttelse“). Ordet er uklart.

- rat**, Nat (ada rat 'i Nat', se ada; dives and der rat 'sent paa Dagen'. I det sidste Udtryk er and der neppe tysk an der, men snarere Sigøjnerpræpositionen andre 'ind(i)'; egl. altsaa 'Dag ind i Natten'; sml. böh. z. andro rat 'in die Nacht'). Et ægte Sigøjnerord, udbredt over Europa i Former, der forudsætter rati (sp. z. rači); det findes laant af de stockholmske Forbrydere; radja 'natt'. — Det udgaar fra Indisk: sindhi rāte, pāli rattī, sanskrit ratri. (P. I 94, 189, 346, II 273, Bm. I 337, M. VIII 55).
- ratsi**, And (fra en Biform udgaar Keltringernes retse 'And'; retshori, som Dorph anfører i samme Betydning, maa egl. være Diminitiv = 'Ælling'). 'And' hedder hos tyske, engelske og ungarske Sigøjnere retza (sml. e i Keltringeordene ovenfor); oprindeligere synes dog a-Former som de baskiske Sigøjneres erratsa, de engelskes ratcheta og de rumæskes raca. — Ordet maa — ligesom rumænsk rată og ungarsk récze — udgaa fra (slav., snarest) serb. raca 'And'. (P. II 271, M. I 35, VIII 52).
- rivepen**, Kjole. — Noteret i Tyskland ripen eller rivepen 'Dragt'; egl. betyder det 'Klædning' og er en Dannelse paa -pen af Verbet riv-åva 'jeg klæder'. — Af ukendt Oprindelse. (P. II 74, M. VIII 87).
- roj**, Ske (rupiske roj 'Sølvske'). Alm. udbredt Sigøjnerord (deraf de stockholmske Forbryderes roj 'sked'). — Det gaar tilbage til hindustāni dō'i 'Ske'. (P. II 268, Bm. I 225, M. VIII 56).
- rom**, Mand, Sigøjner. —
- romani**, Sigøjner- (i Forbindelsen romani sjip 'Sigøjnersprog'). —
- romni**, Kvinde, Sigøjnerske. — Rom er overalt i Europa Sigøjnernes Betegnelse for 'Mand', specielt 'Sigøjner' (modsat gadžo, se gajo). Romni er Hunkønsformen hertil (som guruvni til guruv, se grumni); og romāni, egl. romāno er en adjektivisk Afledning. Sigøjnerne i Syrien og Mesopotamien kalder sig lom eller dom (Littmann, Zigeuner-Arabisch, 1920, p. 39). Dette Navn gaar saa vel som rom (med r og l af 'cerebralt' d) tilbage til dom, som i Nordindien, især de østlige Provinser, betegner en foragtet Kaste, der saa vel ved sit mærkladne Udseende, som ved sine Beskæftigelser (Musik, Spaan, Tyveri) meget minder om Sigøjnerne. Der kan neppe være Tvivl om, at de og Sigøjnerne bærer samme Navn, og at de mōd Vest udvandrede S. er en dem nærstaaende Stamme. (P. I 35, 42, II 259, 275, 528, Bm. II 210, M. VIII 56).
- rov-**, græde (,aaben o-Lyd, som dansk aa*. Vat raaver de sjavo? 'Hvorfor græder Barnet?' Du rovas sa djes 'Du græder hele Tiden'). Sigøjnerverbet rov-åva (asiat. rovém) 'jeg græder'. — Hænger sammen med sindhi rōi 'having wept' og Sanskritroden rud 'græde'. (P. II 267, Bm. I 188, 202, 252, M. VIII 57).
- rup**, Sølv (heraf rupiske 'Sølv-': rupiske roj 'Sølvske'). — Keltringerne i Jylland har optaget dette Ord; Dorph, der i Rotvælsk Lexikon 1824 havde oversat det ved 'Guld' blev af Rasmus Rask [Dansk Literatur-Tidende 1824, p. 617] gjort opmærksom paa Fejlen og angav i 2. Udg. 1837 Betydningen som 'Sølv'. Ejendommeligt nok har W. Blankenburg

- 1832 ogsaa noteret Betydningen 'Guld' hos tyske Sigøjnere; der er saaledes en Mulighed for, at Fejlen ikke var Dorphs, men „Professorens“. 'Sølv' hedder alm. hos europæiske Sigøjnere rup, i Forasien orp. — Det svarer til hindust., pāli og sanskrit rūpa, egl. 'Form'; sml. rupī (eng. rupee) 'Sølvmønt', af sanskrit rūpyam 'bearbejdet Sølv'. (P. II 274, M. VIII 58).
- sa**, hel. (Du rovas sa djēs 'Du græder hele Tiden'). En ogsaa bl. a. i Østtyskland, Ungarn og Italien forekommende Kortform af z. sa(vo)ro 'hel'; asiat. z. sa. — Svarer til hindust. sārā, sanskrit sarva 'hel' (beslægtet med gr. ἄλος 'hel' og lat. salvus 'velbeholden'). (P. I 275, Bm. I 351, M. VIII 61).
- salen**, le. — Af Verbet z. (a)sāva 'jeg ler'; om l-Formen, se under gal og jal. — Maa stilles sammen med kurdisk has 'Morskab' og Sanskritstamme has 'le'. (P. I 466, II 61, M. VII 168).
- sano**, Fløde. — Kan kun være det tyske Sahne med Sigøjnerendelsen -o, maaske ved Tilknytning til Adj. sano 'fin'.
- sano**, fin (i Forbindelsen sano maro 'fint Brød', skrevet samovarō DFS). Er Sigøjnernes sædv. Adj. for 'tynd', 'smal'. — Oprindelse usikker (pāli sanna?). (P. II 238, M. VIII 59).
- sap**, **zap**, Snog, Slange. (Dik de jungle sap 'Se den grimme Snog!'). Findes alm. som sap, i Tyskland ogsaa noteret tsapp (svarende til vort zap; t-Lyden synes dog uoprindelig). — Genfindes alm. i Indien: hindust. sāp, pāli sappa, sanskrit sarpā-h 'Slange' (beslægtet med lat. serpens 'Slange', af serpōre 'krybe'). (P. II 234, Bm. I 319, M. VIII 60).
- saster**, Jern (laant af de jyske Keltringer og af dem anvendt i Forbindelsen Saster-Katun = 'godt Katun' 'Damask'. Sml. at norske Sigøjnere brugte sastra-beng for 'selve Fanden', egl. 'Jern-Djævel'). Den europæiske Normalform for Ordet 'Jern' er šastir; ogsaa noteret i Skandinavien som chaster, skjaster (hvoraf de stockholmske Forbryderes sjaster 'handklofvar', egl. 'Jern'). — Svarer til sanskrit šastraka 'Jern' (af šastra 'Spyd'). (P. II 224, Asc. 47, M. VIII 68).
- Sindi**, Sigøjnernes Navn for sig selv. I Skandinavien finder man sintiraklepa 'Sigøjnersprog' (Bugge 149). I Tyskland er optegnet sinto 'Sigøjner', Flertal sinte. Om det i Spanien anvendte zinkalo hører herhen, er tvivlsomt. — Ligeledes er det vanskeligt at afgøre, om der foreligger et gammelt Stammenavn, f. Eks. hørende til Sindh, en Provins ved Indus-Flodens nedre Løb (den ringe Udbredelse af vort Ord gør egentlig dette meget usandsynligt), eller om det blot er et Ord for 'Stalbroder', 'Kammerat' (vise Optegnelser kunde tyde herpaa; man maatte da snarest tænke paa ældre tysk gesindo 'Følgesvend', gesindi 'Rejsefølge'). (P. I 33, M. VIII 63, M. Beitr. III 551).
- sippe**, Skind. — Er lig de finske Sigøjneres sippa 'Hud', en Udvikling af det i Østtyskland og ogsaa i Polen, Bøhmen og Ungarn (men ikke i Vesteuropa) optegnede cipa. — Udgaar fra det vulgærgræske *rottra* 'Hud'. (P. II 255, M. VII 185, v. Sowa 15).
- siwaskero**, Skræder. — Findes i Tyskland som siwmaskëro, i Bøhmen

som sivbnaskero, i Hellas som siibnaskoro. Det er en Afledning af Verbet siv- 'sy'. Dette er udbredt overalt hos Europas og Asiens Tatere. — Til Sanskritroden sīv- 'sy' (beslægtet med lat. suōre, vort sy). (Bm. I 241, M. VIII 63).

sjalo, mæt. — Egl. čalo, et alm. Sigøjnerord. — Maaske opr. 'som har spist', til Sanskritroden čar 'spise' (?). (P. I 425, II 201, M. VII 186).

sjavo, Barn (sjaves 'Børn'. Ogsaa noteret tjavo). Den sædvanlige, over Europa udbredte Form er čavo 'Barn'; herfra har Stockholmerslang laant tjavo 'grabb', og fra en tilsvarende Hunkønsfom: tjaj, tjejj 'flicka'. (Derimod har Prosper Mérimée [i sin berømte Nouvelle Carmen, Slutn.] med Urette sat Sigøjnerens Navn Romanichel i Forbindelse hermed). — Ordets Oprindelse er ikke fuldt opklaret. Man har med størst Sandsynlighed foreslaaet pāli čhāpa(ka) 'Barn', 'Unge'. (P. II 181, M. VII 188).

sjegte, 7. En ejendommelig og enestaaende Form. Nærmest staar det ved de norske Fanters schuh eller sytt '7', som Sundt antager for udgaaet fra finsk seitsemen (S. skriver fejlagtigt seittemen); sml. at de livlandske Sigøjnere har laant estisk seitze. Hellere end at gribe til denne Udvej synes man for de danske Sigøjneres Form at maatte antage analogiske Indflydelser, dels fra sjov '6', dels fra ockte '8'. Vokalen *e* turde være en Rest af epta, det sædv. europæiske Sigøjnerord for '7' (af nygr. ἑπτὰ, beslægtet med lat. septem, vort syv). (P. I 215, 221, M. VII 210).

sji, intet (i Forbindelsen pen sji 'Sig intet!'; sml. nak). Egl. či eller čiči 'intet' (deraf 'ikke'). Ogsaa i England er noteret pen čiči 'Sig intet!'. — Det alm. udbredte Sigøjnerord synes at være lig kurdisk og persisk či 'noget' (sml. či 'ikke' i Pamirdialekten Mindjani [Gauthiot]), hvad enten man nu skal tænke sig et Laan fra Iransk eller (rimeligere) Arv fra Fælles-Arisk. Med Hensyn til Betydningsudv. kan sml. fransk rien 'intet', egl. 'Ting'. (P. I 274, 323, M. VII 189).

sjildo, kold. (Es wird childo ada rat 'Det bliver koldt i Nat'. Hertil: Sjillst du? 'Fryser du?'). 'Kulde' hedder alm. hos Sigøjnerne šil, hvortil der dannes Adjektiver (šilalo, šildo) og Verber; fra et af de sidste udgaar Stockholmsforbrydernes sjylla 'frysa' og rimeligvis ogsaa de norske Fanters kjöldra 'fryse', som Sundt unødigt henfører til no. kjöl eller lappisk goallot; disse Ord behøver kun sekundært at spille ind. — Man knytter naturligt Ordet til sanskrit śitala (med palatait *s*; Pāli og Hindustāni har normalt *s*). (P. II 231, M. VIII 70).

sjip, Sprog. — Findes i Former udgaaende fra čib overalt hos europæiske Sigøjnere (asiat. džib); Grundbetydningen er 'Tunge' (sml. lat. lingua, vort Tunge i begge Betydninger). — Udgaar fra hindust. džībh, svarende til sanskrit jihvā (trods visse Vanskeligheder, vistnok beslægtet med lat. lingua, ældre dingua, vort Tunge). (P. II 215, M. VII 189).

sjon, hør. (Sjon de goi [o: gajo] de rakker 'Hør, hvad Manden siger!'). Af det fælleseuropæiske Sigøjnerverbum šun-āva 'jeg hører'; der findes, f. Eks. i Tyskland, en Biform hunāva, hvoraf de stockholmske Forbryderes hunna 'höra'. — Hører ligesom hindust. sunnā

- (med *n* fra Præsensstammen generaliseret) til Sanskritroden śru 'høre' (af *klu- i lat. cluere 'høre', hvoraf cliens 'hørig', 'Klient', og i vort Lyd 'Stilhed', egl. 'Lytten'). (P. II 221, M. VIII 73).
- sjokhra**, Frakke. — Udgaar ligesom de norske Fanters tjokka 'Skjørt', 'Fruentimmerkjole' fra en bl. a. i Finland anvendt Normalform z. čocha; sj gengiver, som regelmæssigt i vore Optegnelser, č (tš) og khr er et Forsøg paa at udtrykke ach-Lyden (sml. sv. z. rottja 'kjol' [for tfo(χ)ra?] og gorgepen ovenfor). — Til Grund ligger slavisk čoha 'Kofte', der igen er det i Vest- og Midtasiens stærkt udbredte tyrkiske čoka 'Tøj'. (P. II 178, M. VII 193).
- sjoklo**, Fugl (saaledes M.; „de fremmede siger anderledes“). Minder mest om det i Tyskland optegnede tschirrkülo; det ubetonede u er ved Sammentrækningen blevet herskende Vokal. Normalformen hos Europas Sigøjnere er čiriklo. — Udgaar fra čirijā, Hindustāniordet for 'Fugl', hvoraf čiriklo er Diminutiv (sml. ital. ucello, fr. oiseau, egl. 'lille Fugl'); sml. z. manr-iklo 'lille Brød'. (P. II 199, M. VII 192).
- sjol**, fattig (sjol ker 'Hytte', egl. 'fattigt Hus'). En Biform til tjorro, se dette.
- sjov**, 6. („Der er v“). Er det fælles Sigøjnerord for 'seks'. Formerne er šob, šov eller šo(u). — De udgaar, delvis svarende til prākrit čha(ha), fra sanskrit śaś '6' (beslægtet med lat. sex, vort seks). (P. I 221, Bm. I 261, M. VIII 71).
- sjugar**, køn(t). (Hertil Hunkøn sjukni: Dik de bare sjukni kakni 'Se den store, kønne Høne!' — Laant af Keltringerne som sjoger 'god', 'brav', 'smuk', af Stockholmsforbryderne som sjukkert = 'vakkert', en sjukki tjejj'en vacker flicka'). Er lig de europ. Sigøjneres šukar 'smuk' (i Pyrenæerne fukara, med *f* for š). — Udgaar fra oldindisk šukla 'lys', 'hvid', 'ren'. (P. II 223, Bm. I 268, M. VIII 72); sml. til Betydningsudviklingen spansk pulido 'nydelig', egl. 'poleret' og ty. nett 'nydelig', egl. 'ren', 'skinnende': fransk net, lat. nitidus.
- sjukkel**, Hund [ogsaa jukkel eller jukle: Der jukle will vri 'Hunden vil ud'. — Herfra Keltringernes juggel. jukkel 'Hund', medens deres høvl er tysk Rotvælsk; Stockholmerslang har jycke, ogsaa = 'Individ']. Den normale Form er z. džuklo (Hunkøn -i) 'Hund'; hos de svenske Tatere findes gyeklo 'en rigtigt stor rackare, vaktmästare och polis-karl' (Bugge 154) — med en for Sigøjnerforhold yderst karakteristisk Betydningsovergang (sml. mastin i spansk Tyvesprog = 'Rets-tjener', egl. 'Køter'). — Svarer til sanskrit jukuṭa, jakuṭa 'Hund'. (P. II 213, M. VII 209); *t* mellem Vokalen har givet *l*, som i prral = oldarisk bhrātā 'Broder'.
- sjupni**, Pisk. („H.... M. rettede det til sjubna, men den gamle har sagt mig sjubni“). Egl. čupni 'Pisk' 'Krabask' (at aflede eng. jockey 'Rideknægt' heraf, som man har forsøgt, er naturligvis ganske dillettantisk). Den ældre Form, f. Eks. bevaret i Finland, England og Hellas, er čukni. Den opr. Betydning er, ejendommeligt nok, 'Tobakspibe'; denne er den eneste kendte hos de græske Sigøjnere. — Beslægtet med hindust. čhučī 'Pibe'. (P. II 181, Asc. 8, M. VII 196).

- skorni, Støvle.** — Et hos Centraleuropas Taterer velkendt Ord: škorni eller skorńe. — Fra (slav., f. Eks.) serbisk skornja 'Støvle' (hvorfra ogsaa nygræske Dialekter har skurija). (P. II 233, M. VIII 70).
- ? **smørgel, røget.** — Et uklart Ord. Snarest Rotvælsk (sml. smerren 'Toback' i et Duisburger Vocabular fra 1724, Kluge p. 184).
- sonnekaj, 'Guld'.** (Heraf Keltringernes sonnekai, sonnekay). Et overalt kendt Sigøjnerord, hvis forskellige Former (somnakaj f. Eks. i Bøhmen, Rumænien og Hellas) beror paa et sovnakaj. — Første Led heri svarer øjensynlig til pāli s(o)vaṇṇa, sanskrit suvarṇa 'Guld'; om 2. Led kan være -kāra i suvarṇa-kāra 'Guldsmed', er mere tvivlsomt. (P. II 227, Bm. I 343, M. VIII 66). Snarere er det maaske -kār(y)a 'Arbejde', altsaa egl. 'forarbejdet Guld'; sml. at rup 'Sølv' egl. er 'noget forarbejdet'.
- sorelto, Pindsvin.** — Er lig de tyske Sigøjneres soretto 'Pindsvin', 'Mus'. — Maaske fransk souris, ældre soriz 'Mus'; skulde Sigøjnerendelsen -o være sat for -s i -ts, -z?? (P. II 239, Pisch. 26).
- stadik, Hat** (ogsaa stari: „forskellige Dialekter“. Hertil starjeskero 'Hattemager'. — Laant af de jyske Keltringer som stadi, hvoraf de, mulig ved Kontamination med Kristari [se Tillæg], har dannet det mærkelige Kristadi 'Hat'; af Stockholmsforbryderne som stadjā 'hatt'). Findes i de fleste eur. Dialekter i Formen stadi(k). — Udgaar fra nygræsk σιαδί '(Straa-)Hat', egl. 'Skygge'. (P. II 243, M. VIII 66).
- stamme, Stol** (ogsaa stamno: „o eller e i Endelsen er ikke let at fatte“). Findes hos norske Taterer som stamlon, hos tyske som stammin; disse Former er mulig paavirkede af germansk Stol. Ellers er Normalformen skammin eller skamni. — Af nygræsk σκαμί, en Afledning af lat. scamnum 'Bænk' 'Skammel'. (P. II 243, M. VIII 64).
- stanje, Stald.** Alm. eur. Sigøjnerord. Af serb. stanje 'Stald'. (P. II 245, M. VIII 66).
- star, 4.** — Overalt hos Europas Sigøjnere štar, asiat. štai. — Er lig präkrit og pāli čattāro, sanskr. čatvāra '4' (af indoeur. *qetwor-: lat. quattuor, vort fire). (P. I 221, VIII 71).
- staripen, Arrest.** — En regelmæssig Afledning (sml. stillepen under stildo) af Verbet (a)starāva 'jeg griber', 'arresterer'. — Dettes Oprindelse er ikke opklaret (snarest til Sanskrit-Roden sthā 'staa'). (P. II 246, M. VII 169).
- sterne, Kat.** — Er de tyske Sigøjneres štirna 'Hankat'. — Af ukendt Oprindelse. (P. II 247).
- stildo, arresteret.** (Dertil: stillepen 'Arrest', hvoraf Keltringernes stillepenne 'Arrest'. Af det tilsvarende Verbum har de stilen 'anholde' 'sætte fast' — svarende til de stockholmske Forbryderes stilla 'gripa', arrestera (för förbrydelse, icke lösdrifveri), äfven ädömma straff). Stillepen er en regelmæssig substantivisk Afledning, stildo et Fortids Participium til Sigøjnerverbet stil-āva 'jeg griber', 'anholder'. — Af usikker Oprindelse; sml. staripen. (P. II 220, 246).
- taddo, varm.** (Kam dives taddo 'Solen varmer [egl. varm] i Dag'). Egl. tato 'varm'. Alm. udbredt Taterord. — Lig präkrit tatta, assi-

- mileret af sanskrit *tapta* 'ophedet', af Roden *tap* 'varme' (beslægtet med lat. *tepēre* 'være lunken', *tepidus*, hvoraf fransk *tiède*). (P. II 283, M. VIII 76).
- taflo**, Bord. — Svarer til de norske Sigøjneres *taflan*, de finskes *taffla*, de tyskes *tafla*. — Som vort *Taffel* et *Laan* fra Tysk: mht. *tavele* eller *mnt. taffel* (af lat. *tabula* 'Bræt'). (P. I 201, II 283).
- tamlo**, mørk. (Dik *vat tamlo* 'Se, hvor mørkt!'). Saaledes overalt hos Sigøjnerne. — En Afledning af sanskrit *tamah* 'Mørke' (hvertil hører lat. *temere* 'i Blinde', egl. 'i Mørke'). (P. II 282, M. VIII 75).
- tatjes**, ja („hos Kedelflikkerne“). Egl. z. *čačes* 'sandelig', et Adverbium til *čačo* 'sand'. — Medens vort *tatjes* skyldes en Dissimilation (t — tj af č — ě), er det tilgrundsiggende *čačo* opstaaet ved Assimilation (med č — ě for s — ě) af hindust. og pāli *sačča* = sanskrit *satja* 'sand' (beslægtet med vort *sand*). (P. I 318, II 178, M. VII 185).
- thobli**, Tobak. („Det hedder *thobli*, ikke *thuvel*; sml. *tovlo* DSt. 1909, 107). Lig de tyske Sigøjneres *tubelli*, ældre *thuvēli* 'Røgtobak'; heraf har Stockholmsforbryderne ved en ejendommelig Spaltning i *Køn skabt* 1) *tiali* 'cigaret eller tuggtobak', 2) *tialo* 'tobak'. Ordet er en Afledning af z. *thuv* 'Røg'. — Det svarer regelmæssigt (med *th* af *dh* og *v* af *m*, sml. under *jiv*) til indisk *dhūm(a)* 'Røg' (beslægtet med lat. *fumus* 'Røg'). (P. II 297, M. VIII 81).
- tikno**, lille. — Saaledes overalt hos Sigøjnerne. — Svarer til Pāliadjektivet *tikhina* = sanskrit *tikṣṇa* 'skarp' (deraf 'tynd', 'lille'). (P. II 281, M. VIII 82).
- tirjeskero**, Skomager. — Ligesom ty. z. *tirach-engero* er det en Afledning af z. *tirach* 'Sko', tildels 'Støvle'. — Synes at være et gammelt iransk Kulturord: ossetisk *teracha* 'Støvle' (cf. Sjögren, Ossetische Sprachlehre p. 473). (P. II 256, M. VIII 84). Mon ikke egl. tyrkisk *čaryq* 'Støvle' 'Mocassin'?
- tjar(es)**, slik! („Formen *paa -es* maaske fra fremmede Sigøjnere, som et *Citat*“. *Tjares ma bul* 'linge *culum meum!*'). Af Verbet *čarāva* 'jeg slikker', egl. 'græsser', en Afledning af z. *čar* 'Græs'. — Til hindust. *čhār* 'Grønsvær' og Sanskritroden *čar* 'græsse' 'æde'. (P. II 212, M. VII 187).
- tjor**, Tyv. (Hertil *tjoropen* 'Tyveri', *tjorropaskero* 'Tyv, Keltring' og *tjorropaskeri* 'Tyvekvind'. — Fra den heri indeholdte Verbalstamme har de jyske Skøjere laant dels *kjorer* 'stjæler' 'en Tyv', dels *shurer* 'en Tyv' og *schurepen* [= *schureri*] 'Tyveri'. Parallelt hermed har de stockholmske Forbrydere en *tjår*, *tjål* = 'tju' og ett *tjår*, *tjål* = 'stöld'). Sigøjnerne har overalt *čor* 'Tyv' og *čorāva* 'jeg stjæler'. Svarende til hindust. *čōr* 'Tyv', af Roden *čur* 'stjæle'. (P. II 200, Asc. 46, M. VII 194).
- tjorro**, stakkels. (Tjorro *rom!* 'Stakkels Mand'. Egl. *čorōro* af *čorōlo*, begge optegnede i Tyskland. Det sidste, hvorfra ogsaa vort *sjol* 'fattig', udgaar, er en Udvidelse af *čor* (= fin. z. *čuōro*) 'stakkels' — Svarer til *čhōrō* i Sindhisproget: 'forældreløs'. (P. II 211, M. VII 195).

- Tjurari** en Sigøjnerstamme (Kludesamlere). — Oprindelse usikker. Bruges som de andre Stammenavne med foransat *le*, se dette.
- tjuri**, Kniv. — Hedder overalt hos Sigøjnerne, ogsaa i Armenien og Ægypten, *čuri*; fra sv. z. *čuriž* har de stockholmske Forbrydere laant *tjuring*; sml. fransk argot *chourin*, *surin*, den sidste Form ogsaa i Skyttegravsproget 1914—18. — Det gaar gennem Prākrit tilbage til sanskrit *čuri* 'Kniv'. (P. II 210, M. VII 197).
- transōri**, Tallerken. (Tryk paa 2. Stavelse). Kendes kun i Finland (*transuris*) og Tyskland (*transchūri*). — Det maa være et gennem vesttyske Dialekter optaget Laan fra fransk dial. *trancho(i)r* 'Forskærerbræt' (hvoraf ogsaa eng. *trencher*). (P. II 291)
- trin**, 3 (i forvansket Form optaget i de vestgøtiske Handelsfolks hemmelige Sprog; *beatrins* '3', se Sundt p. 393). Saaledes overalt hos Sigøjnerne, svarende til sanskrit *triṇi* '3' (beslægtet med lat. *tres*, vort *tre*). (Bm. I 337, M. VIII 84).
- truslo**, størtig. (*trusli* DST. 1909, 107 er vel en Hunkønsform?) Egl. *trušalo*, afledt af *truš* 'Tørst' = sanskr. *tršā* 'Tørst' (beslægtet med lat. *tostus* 'forbrændt', vort *Tørst*). (P. II 292, Asc. 27, M. VIII 85).
- tulo**, fed. — Den eur. Normalform *thulo* svarer til *pāli thūla* (sml. sanskrit *sthūla*) 'fed', 'grov'. (P. II 296, M. VIII 81).
- tūt**, Mælk („med lang u-Lyd“). Den sædv. z. Form *thud* svarer til hindust. *dūdh* (eller rettere til et **dhūd*) 'Mælk' af Sanskritroden *duh* 'malke'. (P. II 297, M. VIII 81). Sml. (vest)tibetansk *thud* 'Ost' (fra det tidl. Prākritsprog i Khotan?).
- vala**, Flaske. (Fra en ældre Biform udgaar de jyske Keltringers *valin* 'Glas'). Maa være en Ændring af *valin*, der f. Eks. i England og Tyskland betyder 'Flaske', egl. 'Glas'. — Af nygr. *ῥάλλ(ν)* 'Glas' (fra en gr. dial. Biform *jali* udgaar bl. a. de norske Sigøjneres *ali* 'Glas'. (P. II 69, M. VIII 90).
- vasjt**, Haand. (Dillendraf in der *wasjt* 'spaa i Haanden'). Svarer til det i Sverige noterede *varjt*, hvoraf Stockholms Forbrydere har laant det mærkelige *vasslon* 'handen'. Normalformen er i Europa *vast*, i Forasien *hast*. — Udgaar fra en arisk Form, svarende til sanskrit *hasta* 'Haand' (de fleste nyindiske Sprog har her *th* eller *t* for *st*; sml. under *kasjt*). (P. II 86, M. VIII 92).
- vesj**, Skov. (In der *vesj* 'i Skoven'). Ordet for 'Skov' har overalt i Europa Former, der udgaar fra *veš*; fra sv. Tatersprog har Stockholms Forbrydere: *visjan* 'landet' 'landsorten', hvoraf igen *visjomskis* 'bonde'. (En anden ejendommelig Betydningsudvikling foreligger i det spanske Sigøjnersprog, hvor *beči* har faaet Betydningen 'Ø'; sml. den modsatte Overgang i russ. dial. *ostrovъ* og finsk *salu*, der begge betyder 'Skov', men opr. 'Ø'). — Bedst svarer hertil forskellige iranske Ord, bl. a. Awromāni *wēšā*; mulig foreligger dog ikke Laan fra disse, men Arv fra et fællesarisk Grundlag. (P. II 85, M. VIII 93).
- vesjte**, 9. — Aldeles uklart Ord. (Lappisk *åftse* '9' tør man neppe tænke paa, da de norske Fanter gerne har *nin*, efter norsk *ni*; og den mærkelige Overensstemmelse med *vičid* '9' i flere kaukasiske Sprog

- maa vel være tilfældig). 'Ni' hedder sædv. hos Europas Sigøjnere enja (af nygr. *ἐννεά* '9', beslægtet med lat. novem, vort ni). (M. VII 210).
- vokle**, Vindue. — Noteret i Tyskland som wogli, wochnin, men ellers ukendt. — Maa være et Laan, snarest fra vendisk (i Lausitz) vokno = slavisk okno 'Vindue', en Afledning af oko 'Øje' (med samme Betydningsforskydning som i vort Vindue, egl. 'Vind-Øje'). (P. II 77).
- vri**, ud. (Der jukli will vri 'Hunden vil ud'). Et fælles eur. Sigøjnerord (a)vri 'ud'. — Udgaende fra en Prækritform baharē 'ude' bāharu (sansk. vahis) 'Yderside'. (P. II 301, M. VII 172).
- vude**, Dør. — Udgaar, ligesom skand. z. buddar, buddan og sp. z. bundal, fra den europæiske Normalform vudar. — Denne beror paa en ejendommelig Konsonantomstilling af en Prækritform duvāru, svarende til sanskrit dvāra 'Dør' (beslægtet med gr. *θύρα*, lat. foris 'Dør' og vort Dør). (P. II 78, M. VIII 95).
- zap**, Snog, Slange; se *sap*.

Det Sprog, hvis Ordforraad her er meddelt og saa vidt muligt ført tilbage til sin nære eller fjerne Oprindelse, har, som man maatte vente, i mange Henseender, en ufuldkommen Karakter.

Noget selvstændigt og konsekvent Lydsystem er aabenbart ikke længer tilstede. Saa vidt man af Optegnelseens Lydgengivelse kan slutte, bruges væsentlig de danske eller tyske Lyd; det oprindelige *č* (som engelsk *ch*) er saaledes erstattet af *tj* eller *sj* (se under *tjar*, *tjor*, osv. *sjal*, *sjavo*, osv.), det oprindelige *ǰ* eller *dž* (som engelsk *j*) af *sj* eller endog af *j* (se *sjip*, *sjukkel* el. *jukkel*, *junglę*). En Tilbøjelighed til at svække alle ubetonede Vokaler til *e* [ə], skyldes tydeligt dansk Indflydelse. — Omvendt tyder Optegnelseens *b*, *d*, *g* for Sigøjnersprogets *p*, *t*, *k* (*gambani* for *kampani*, *girtsjima* for *kręma*, *matdo* for *matto*) paa, at Konsonantsystemet for Lukkelydenes Vedkommende, har været som det romanske eller slaviske, ikke som det danske: man har haft virkelig stemte og virkelig ustemte Konsonanter, ikke vore pustedede *p*, *t*, *k*. (En ganske ejendommelig Bekræftelse herpaa vilde det være, hvis Prof. J. Mikkola har Ret i, at de finske Sigøjneres *zurupos* 'Husmandssted' (= sv. *torp*) udgaar ikke fra sv. *torp* [eller nordisk *þorp*], men fra dansk *torp*, hvori det pustedede *t* for uvante Øren kan lyde som *ts*). Derimod har vor Dialekt, som det synes, i enkelte Ord bevaret Sigøjnersprogets aspirerede Konsonanter *ph*, *th*, *kh* (*thubli*, *khas*). Den maa som den tyske Dialekt ogsaa have haft *χ* (*ach*-Lyden), f. Eks. i *χoχopen* 'Løgn' og *χackerdi* 'Brændevin', Ord, der hos os er optegnede som *gorgepen* og *gasjedi* eller *rasjedi*.

Hvad angaar Formsystemet befinder vor Dialekt sig i fuldstændig Opløsning. Sigøjnersprogets rige Verbal- og Nominalbøjning er, saa at sige, helt tabt og erstattet med tyske eller danske Forstavelser og Endelser. Kun enkelte Rester af Kønsbøjning findes: jungle gajo 'grim Mand', jungli gaji 'grim Pige'. — Det hænger sammen hermed, at næsten alle Smaaord, f. Eks. Forholds- og Bindeord, er tabt — ligesom overhovedet en meget stor Del af Ordforraadets mest abstrakte Elementer.

Paa Orddannelsens Omraade synes der endnu at være en vis Aktivitet. Man danner saaledes Adjektiver paa -isk: rupisk 'Sølv-' af rup, panisk 'Vand-' af pani; man danner Personbetegnelser paa -skero: dramaskero 'Læge' (af drab 'Lægemedel'), tirjeskero 'Skomager' (triak 'Støvle'), sivjaskero 'Skræder' (af siv-'sy') og Handlings- og Genstandsbetegnelser paa -pen: tjoropen 'Tyveri', rivepen 'Klædning', khelepen 'Dans'. Virkelig levende er disse Suffixer dog aabenbart ikke; i adskillige Tilfælde er de tilgrundliggende Ord nemlig ikke længer kendt.

Det følger allerede heraf, at nogen selvstændig Syntax kan der ikke være Tale om. Et Sprog, der bortset fra enkelte stivnede Rester har tabt alle de oprindelige morfologiske Elementer og tillige alle abstrakte Partikler, har derved mistet sin Selvstændighed. Det hele, der er blevet tilbage, er egentlig kun paa Ordforraadets forholdsvis overfladiske Omraade Privatdialekter indenfor det nye Sprog. „Det er intet Sprog: Højtysk, Plattysk, Romani — intet rent“. Og med dette private følger Usikkerheden; der er ikke længer nogen Norm: „Mine Hjemmelmænd siger eet den ene Gang, et anden en anden Gang, og er aldeles ikke sikre, ligesom de indbyrdes kan være uenige“.

Alligevel turde selv disse spredte Rester af et næsten uddødt Sprog have sin store Interesse. De bærer i sig interessante Vidnesbyrd om de Mennesker, der gennem Aarhundreder har talt det; dels om deres Psykologi (mange Betydningsforskydninger er saaledes karakteristiske for Sigøjnermoral), dels ogsaa om deres Historie.

Det kan allerførst slaas fast, at med Keltringe- og Tyvesprog, være sig tysk eller dansk, har vi her slet ikke at gøre. Ganske vist findes der, som i det foregaaende paavist, et ret betydeligt Antal fælles Elementer. Men det store Flertal af disse (f. Eks. Dorphs: bakra 'Faar', balo 'Svin', jukkel 'Hund', lovi 'Penge') beror paa Laan fra Sigøjnere til Keltringer og ikke omvendt; se

iøvrigt Tillæget. Det er her som i andre Lande, f. Eks. meget tydeligt i Sverige (Stockholm), Forbrydernes kunstige og hemmelige Sprog, der drager Næring til sig fra Taternes naturlige Tale. Naar vore Sigøjnere alligevel omvendt har optaget enkelte rotvælske Gloser (kime' Lus'; rimeligvis jandéli 'Pibe' og maaske smergel 'røget'), er det aabenbart noget isoleret og sent, maaske endog en ren Tilfældighed. Hvem veed, om ikke en og anden af disse Gloser er husket og meddelt mere som et Fremmedord end som et virkeligt Element i Sproget? — At Keltringernes rotvælske og Sindiernes romaniske Ordforraad er to helt forskellige Verdener, kan nogle Exempler let vise.

	Keltringesprog (Dorph)	Sindi (Miskow)
'Aar'	Jarm	bersj
'Barn'	Grumsling	sjava
'Bonde'	Tulle, Hagni	gajo
'Sigøjner'	Smælem (egl. hebraisk; se p. 98)	rom, Sindi
'Broder'	Bratrum (kunstig lat. Endelse)	prral
'Bøsse'	Sneller, Klesái, Kristál	poske
'Dans'	Drallers, Ringel	khelepen
'Herregaard'	Skruppekass (af Kass 'Hus')	litze
'Gaas'	Platfinke	papeje
'Haand'	Grammik, Fæme	vasjt
'Spillekort'	Trumffakker (af fakke 'gøre')	pelskan
'køn'	qvant	sjuker
'Værtshus'	Byskass (af bys 'drikke')	girtsjima
'Sognefoged'	Brunnebings (af Bings 'Herre')	moskero

Den her paa nogle karakteristiske Punkter koustaterede Ulighed er gennemgaaende. Ligesom det ved H. P. Hansens Undersøgelser (Natmændsfolk og Kjæltringer i Vestjylland, 1922) er konstateret, at de jyske Keltringer ikke er Sigøjnere, og at det altsaa var ganske med Urette, naar Dorph kaldte 2. Udg. af sit rotvælske Lexikon for „De jyske Zigeunere og en rotvælsk Ordbog“, saaledes kan det nu fastslaas, at vore Sindier ikke — i al Fald ikke i Sprog — er Natmandsfolk eller „Keltringer“. Det ægte romaniske har principielt intet med Rotvælsk at gøre; dette gælder i Danmark saa vel som andetsteds.

At nu paa den anden Side det her meddelte Ordstof udgaar fra den ægte Sigøjnertradition, det kan vises paa mange Maader; dels ved en Sammenligning med Optegnelser af Sigøjnersprog fra andre Lande, dels ved en sproglig Analyse af de enkelte Ord med

Hensyn til deres Oprindelse. (Om Enkeltheder henvises til Ordlisten).

Sammenligner man det af Miskow optegnede Ordforraad med den ældste i Europa nedskrevne Liste over Sigøjnerord, viser der sig følgende Overensstemmelser:

	Vulcanius 1597 (Kluge, p. 113)	Miskow
'Øje'	achan	jak (ung. z. akh)
'Faar' ('Vædder')	baero	bakkri
'Haar'	bal	bal
'Sten'	bar	bar
'Djævel'	beinck	beng
'Regn'	brischindo	brisjen
'Rumpe'	bul	bul
'Kniv'	chouri („ch Hispanicum“)	tjuri
'Fader'	dade	dad
'Moder'	daio	dai
'Frue'	erani	rani
'By'	foros	foro
'Skjorte'	gad	gait
'Kone'	gagi	gaji
'Landsby'	gaue	gav
'Hund'	juket [o: jukeʔ]	jukkel
'Penge'	loue	love
'Kød'	maasz	mas
'Brød'	manron	maro
'Vin'	mol	mol
'Lys'	momeli	momle
'Næse'	nak	nak
'Vand'	panin	pani
'drikke'	pi-	piv-
'Herre'	rai	rai
'Guld'	sonakai	sonnekaj
'Haand'	vast	vasjt
'Dør'	vouda	vudde
'Barn'	χauca („χ ut Hispanic“)	sjavo
'Ild'	yago	jag
'Æg'	yanre [Flertal]	jaro

En saadan gennemgaaende og nøjagtig Overensstemmelse kan umulig bero paa nogen Tilfældighed. Den kan kun fortolkes paa een Maade: som et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at Sproget hos vore Sindier hører til samme nationale Tradition som det, der i 16. Aarh. taltes af Cingari (o: Sigøjnerne) i Flandern.

Nu er det endvidere et Faktum, at alle disse Ord og det store Flertal af de øvrige i Danmark optegnede findes i alle de bedst bevarede Sigøjnerdialekter, f. Eks. i Finland, Spanien og Grækenland. Man maa heraf slutte, at der gaar en ubrudt Tradition tilbage fra vore danske Tatere til de Skarer, der i Aarene o. 1417 spredtes over Europa. — Ad hvilke Veje denne Spredning før og efter dette Tidspunkt er foregaaet, derom kan en Række Grupper af Laaneord aflægge Vidnesbyrd. Nogle af disse findes kun i enkelte Dialekter; de vidner om disses specielle Forbindelser, oftest i sen Tid. Andre er fælles for alle Europas (tildels ogsaa for Ægyptens og Forasiens) Sigøjnere og vidner om deres fælles Skæbne i fjernere Tider.

Allerførst maa her nævnes det mærkelige brass 'Messing', der ganske bestemt synes at pege hen paa Paavirkning fra de engelske tinkers. — Af langt større Betydning blandt de nære og relativt sene Berøringer er dog de Laan, der maa være optaget i Tyskland: taflo 'Bord', sano 'Fløde' (begge fra Tysk), jandéli 'Pibe' (fra Rotvælsk, opr. fra Fransk), transöri 'Tallerken' (genem Tysk fra Fransk).

Herhen hører ogsaa gadschenis 'Tysk', Adverbiet til de tyske Sigøjneres gadžkěno 'tysk', egl. 'Bonde', 'bofast Mand'. Naar vore Tatere har beholdt Betydningen 'tysk' og ikke ændret den til 'dansk', vidner dette tydeligt om deres Oprindelse fra Tyskland.

Laan fra romanske Sprog har vore Sindier kun i ringe Grad; et Par franske Ord, der snarest er optagne i Tyskland, er allerede nævnt. Det samme er maaske Tilfældet med molino 'Mølle' og mai 'mere'; begge er italienske Ord, men gaar mulig kun gennem Rotvælsk, som er stærkt italiensk paavirket (gallina 'Høne', domes 'Hus'), tilbage til Italien. — Sigøjnerne er ikke kommet til os fra de romanske Lande, men fra Sydøsteuropa: langs Donau fra Balkanhalvøen. Herom vidner dels Efterretningerne fra 1417 og følgende Aar, dels en lang Række Laan fra sydøstlige Sprog.

Fra Slavisk stemmer saaledes masaskr 'Is' (mulig dog litauisk), vokle 'Vindue' (nærmest fra Sproget i Lausitz), golf 'Bukser', sjokhra 'Frakke', girtsjima 'Kro', -bovi 'Bønner' (i kalabovi 'Kaffebønner'), kommöra 'Stue' [mange Sigøjnere og ligeledes de jyske Keltringer har ogsaa det slav. izba 'Stue'], poske 'Bøsse', ratsi 'And' — de fleste af disse snarest fra Sydslavisk, altsaa Ser-

bisk og Bulgarsk. (Karakteristisk er det, at flere af de samme Ord fra Slavisk er trængt ind i Rumænsk og Ungarsk).

Mod Balkanhalvøen peger ligeledes aldeles bestemt de talrige og vigtige Laan fra Nygræsk. Selv i vor lille Samling findes et ikke ringe Antal: drom 'Vej', foro 'By', litze 'Herregaard' (egl. 'Slot' 'Fæstning'; alle 3 Ord vidner om den organiserede Statsmagt og overlegne Kultur, som Sigøjnerne før 14. Aarh. mødte i det byzantinske Rige); endvidere gambani 'Ur', egl. 'Klokke', klint 'laaset' (fra klidin 'Nøgle'), kukavi 'Kedel', stadik 'Hat', stamne 'Stol', vala 'Flaske', egl. 'Glas'. Den sidste Række fortæller tydeligt om højere materiel Kultur, set og lært hos Byzantinerne. Et betydningsfuldt Vidnesbyrd om, at Sigøjnerne ogsaa paa aandelige Omraader har lært og laant af Grækerne, er flere Sigøjner-Talord: epta '7', ochto '8', enja '9'; disse, hvoraf ejendommeligt nok kun oekte '8' er bevaret i Danmark (sml. sjeigte '7', vesjte '9'), er rent nygræske; ligeledes Artiklen *o* (fem. *i*).

Sigøjnerne maa være komne til Grækenland fra Asien. Herom vidner dels en Del Tilfælde, hvor de asiatiske Sigøjnerdialekter ikke har de græske Laan, men asiatiske Ord; saaledes naar de for '7' bruges det fra Persisk laante haut. Herom vidner ogsaa tydelige Berøringer dels med Kaukasisk og Armenisk, dels med iraniske Dialekter. — Fra Armenisk stammer saaledes af Ordene i vor Samling graī (egl. grast) 'Hest', kotder 'Stykke' og bof 'Ovn'. Med Kurdisk stemmer f. Eks. bakhri 'Faar', bar 'Sten'; med Afghansk mal 'Ven' og kako 'Onkel'. Disse Overensstemmelser, der tyder paa en Vandring gennem de vidtstrakte af Iraner beboede Egne, kan neppe bero paa noget Tilfælde. Om man skal regne med Laan fra disse Sprog, kan dog være noget tvivlsomt. Hvis nemlig det oprindelige Sigøjnersprog (som det kan gøres sandsynligt, se nedenfor) har staaet disse iranske Dialekter ret nær, saa kan der her lige saa vel foreligge fælles Arv som senere Laan.

Naar Sigøjnerne engang før 14. Aarh. er kommet til det byzantinske Riges lilleasiatiske Provinser Øst fra, fra Armenien og Kurdistan, saa er der eet mægtigt Folk, som de ikke har kunnet undgaa en vis Berøring med: Tyrkerne. Laan fra Tyrkisk til Sigøjnersproget har man imidlertid ikke konstateret (undtagen gennem Slavisk, se sjokhra); Miklosich, som specielt havde studeret de tyrkiske Elementer i Balkansprogene, nægtede Muligheden af saadanne Laan. Alligevel er der to, muligvis egl. sammenhørende

Ord, som det kunde være fristende at tilskrive tyrkisk Oprindelse. Det ene er Sigøjnerordet for 'Penge': love, egl. Flertal af lovo 'Mønt'; dette vilde naturligt kunne identificeres med lofa 'Løn', 'Pris', 'Betaling', der hos Byzantinerne er overleveret som et 'tyrkisk' Ord (egl. vistnok et Laan fra arabisk 'alufa 'Løn').

Det andet er selve Ordet Sigøjner, sv. Sigenor, tysk Zigeuner; dette gaar tilbage til Slavisk: bøhmisk cigán, svarende til ungarsk cigány og rumænsk cigan. I Bulgarsk og Nygræsk findes Former med og uden *a*:- (a)ciganъ, (â)τολκanos, τολγανος; fra den sidste Form udgaar Osmanernes čingâne og Italienernes zingano (nu dissimileret til zingaro). — Dette Ords Oprindelse har været i sjelden Grad omstridt og har givet Anledning til de mest urimelige Formodninger. Saaledes satte man i 18. Aarh. Sigøjner i Forbindelse med Ceylon — hvilket Holberg i sin 'Jødernes Historie' med god Grund afviste, ganske vist med det, som det nu vides, fejlagtige Argument, at Sigøjnersproget intet har med Singalesisk at gøre. Snart har man (L. Wiener) villet fortolke Navnet som et lydmalende Ord, hentydende til Taternes Metalarbejde (sml. eng. tinker); snart gjort det til en Afledning af et persisk Ord for 'Harpe' eller 'Cither' (M. J. de Goeje). Længe identificerede man, paa Grund af en overfladisk Navnelighed, Sigøjnerne med Sigynnai, et Balkanfolk hos Herodot (Malte-Brun, endnu H. Bataillard 1875—76); mest sættes de i vore Dage i Forbindelse med Athinganerne, en kristelig Sekt i Lilleasien. Selv Miklosich (VI 55 ff), der med stor Lærdom og Skarpsindighed har forsvaret denne Gisning, formaar dog ikke at gøre Rede for, hvorledes Byzantinerne (ved Forveksling?, til Spot?) skulde kunne overføre Navnet paa en Sekt af Kristne paa en fremmed Nomadestamme. — Langt sandsynligere vilde det være at antage, at der til Grund for Sigøjnernavnet laa det tyrkiske Adjektiv čygań 'fattig'. Dette findes i de af Vilh. Thomsen tydede oldtyrkiske Indskrifter; og Vilh. Thomsen har selv i sine Privatforelæsninger over disse antydnet, at vi her muligvis havde det omstridte Navns egentlige Grundlag. Hvad først Betydningen angaar, kunde neppe noget Navn være mere træffende for de ofte tiggende Tater; meget ofte kalder Sigøjneren sig selv čorro rom 'fattig Mand', 'stakkels Sigøjner'. Udbredelsen kan naturligt være sket f. Eks. fra Azerbeidjan eller Lilleasien til Byzantinerne; disse kan meget vel fra Tyrkerne have laant Navnet paa et Folk, som kom til dem fra de

af Tyrkerne dengang besatte Egne. Hvad endelig Formen angaar, saa kan *čygań* uden Vanskelighed være gengivet i Græsk ved *ταίγγανος* (med *τσ* af *č*; *ι* af *y*; *γγ* = *ng* af lukket *g*; *ν* af *ń*); og herfra udgaar, som nævnt, saa vel den italienske og osmaniske som de slaviske og øvrige europæiske Former.

Naar alle tydelige Laan er udskilt af Sigøjnersprogets Ordforraad, bliver der dog en Grundstamme tilbage, der selv i vor lille (o. 200 Ord tællende) Samling udgør langt den største Del. Denne Grundstamme er aldeles utvetydig arisk; d. v. s. den hører til den Gren af den indoeuropæiske Sprogæt, hvis to Hovedrepræsentanter er Indisk (Sanskrit med Pāli, Prākrit, osv.) og Iransk (Oldpersisk, Avestasproget, Kurdisk, Afghansk, osv.). Et Hovedkendetegn for denne Sproggruppe er Sammenfald af opr. *e* og *o* til *a*; 'Tand' (lat. *dens*) hedder saaledes hos Sigøjnerne *dand*, 'Ild' (lat. *ignis*) hedder (*j*)*ag*, medens 'fire' (lat. *quattuor*) hedder *star*, 'fem' (lat. *quinque*) *pansj* og 'mig' (lat. *mē*) *ma* — ganske stemmende med Indo-iransk, men ikke med de øvrige Sprog af vor Æt. At denne Overensstemmelse er gennemgaaende og systematisk, er vist i Ordlisten, hvor det store Flertal af oprindelige Sigøjnerord har kunnet sættes i Forbindelse med (øst)iranske og især med indiske, specielt nordvestindiske, Ord.

Man har fortolket dette Faktum paa forskellig Maade. Enten har man (med MacRitchie) antaget, at Sigøjnerne var identiske med den indiske Stamme *Jat* fra Provinsen *Sindh* ved Indusflodens nedre Løb; *Ascoli* føjede hertil (aabenbart for at forklare de ejendommelige Ligheder med Øst-Iransk), at de længe maatte have boet i Forbindelse med Afghanerne. Eller man mente (som *Leland* og *Sir G. A. Grierson*), at de skulde sættes i Forbindelse med den især i det østlige *Hindustan* forekommende *Musikerkaste Dōm* (hvoraf Navnet *Rom*, s. d.). — Nogen ganske speciel Overensstemmelse med de nyindiske Dialekter i den ene eller anden af disse Egne er det imidlertid ikke lykkedes at finde. *Miklosich* hældede derfor til den forsigtige Anskuelse, at Sigøjnersproget ganske vist hørte til de indisk-ariske Sprog (Prākrit), men ikke udgik fra noget af de bekendte 7 nyindiske (*Hindustāni*, *Sindhi*, *Bengali*, osv.).

Nu er det imidlertid i de seneste Aar lykkedes at finde en Sproggruppe, hvortil Sigøjnersprogets ariske Elementer særlig nøje knytter sig. Disse Sprog tales i de nordvestligste Dele af Indien (*Kafiristan*, *Kashmir*, osv.), og de har den Ejendommelighed, at

skønt de tydelig er ariske, altsaa indo-iranske, er det vanskeligt at afgøre, om de er specielt indiske eller specielt iraniske. Snarere synes de at danne een eller flere Grupper for sig — saaledes at det altsaa nu kunde blive nødvendigt, at dele Arisk i Indisk, Iransk og disse (de saakaldte Piśāca-, maaske egl. indoskythiske) Sprog.

Heroppe i Kafirstan i en Højde af 12000 Fod og mere tales et Sprog af denne Gruppe, det veroniske, som paa et højst ejendommeligt Punkt stemmer med Sigøjnersproget: Her ved Indiens yderste Grænse i Nordvest, men intetsteds i det egentlige Indien, har man den for Sigøjnersproget karakteristiske Overgang af *t* og *d* mellem Vokalen til *l* (se under *pral* og *sjukkel*). Men samme Overgang findes paa iranske Dialektomraader yderst i Nordøst; Grænserne for de enkelte Træk, der konstituerer Dialekterne, skærer ganske naturligt hinanden her i disse isolerede Bjergegne.

Naar de vestligste Dele af Himalaya saaledes fra Sprogvidenskabens Side udpeges som Sigøjnernes Hjemstavn (ogsaa en Række tydelige Berøringer med Vest-Tibetansk peger herhen), saa turde denne Lokalisering ogsaa fra et geografisk Synspunkt være meget sandsynlig. Medens man vanskelig vilde kunne forklare sig, at et Folk fra Hindustan vandrede op over Passerne til Iran (Strømmen er fra ældste ariske Tid og til vore Dage altid gaaet den modsatte Vej), saa er det saare forstaaeligt, at en Befolkning fra fattige og ugæstmilde Bjergegne søger ned til de rigere Sletter, dels i Indien dels i Iran, og dør søger deres Udkomme f. Eks. ved Musik. Sigøjnerne (Rom) og formodentlig ogsaa de indiske Dom kan saaledes maaske betegnes som Himalayas Savoyarder.

TILLÆG

(Sigøjnerelementer i Dorphs Rotvelske Ordbog, der ikke længer er forefundne af Miskow; sml. M. Beitr. III, 552—56).

antru, Æg. Egl. *anro*; se under *jaro*.

bolis, en By. Ogsaa stormbolis 'Stad' 'Kjøbstad'. — Maaske (ad hvilken Vej?) fra gr. *πόλις* 'By'; sml. Stambul af *εἰς τὴν πόλιν*.

bór, lybsk Skilling. Lig z. *bar*, der i Skandinavien og Finland betegner 'Mark', i England 'Pund Sterling'. — Af ukendt Oprindelse.

geb, Hul. Er lig z. *chev* (skand. z. *kjev*, fl. z. *cheo*, polsk z. *geb*). — Pott (II 162) sammenligner sanskr. *guhā* 'Hule'; vist med Urette (M. VII 220). Langt snarere er Ordet et Laan fra kaukasisk *χevi* 'Slugt'.

gltsehin, Nøgle. (Ogsaa *klidin*. Se under *klint*.) Lig ty. z. *gličín*. Vistnok Kontamination af *klidin* (af nygræsk) og slavisk *ključъ* (heraf ogsaa ung. *kules*).

- hanj**, Brønd. Lig fi. z. hāni, eng. ung. z. hanik; Normalform chani(ng), svarende til sånskrit khani 'Minegang', af Roden khan 'grave' (Asc. 51, M. VII 219).
- isba, isma**, Kammer, Værelse. Lig ty. z. isma, spansk og rum. z. isba. Af slavisk izba, istba; et fællesslavisk Laan fra ældre germansk stuba 'Stue', egl. 'Badstue'; sml. ital. stufa, fransk étuve.
- jup**, Lus. = Skand. z. ju. Ligesom ty. rotv. schuvi af z. dzu(v); hindust. dzū, svarende til sanskr. jūka (M. VII 210).
- kalsling**, Støvle. Lig skand. z. kalsing. Ikke alm. Sigøjnerord. Snarest gennem Rotvælsk fra ital. calzo, calza (lat. calcea) 'Fodtøj'.
- kiss**, Pengepung. Alm. i ty. Rotvælsk, hvortil det snarest er laant fra Hebraisk (se Ascoli, Kritische Studien, p. 175). Dog findes det ogsaa som kisi i mange Sigøjnerdialekter: i Tyskland og England, Spanien og Italien, Polen og Ungarn samt paa Balkan; og disse maa ligesom Hindustāni have Ordet fra arab. kīs. Dette gaar ligesom den hebraiske Form og gr. κίσις i sidste Instans tilbage til Mesopotamiens gamle Kultursprog (kīsu), hvorfra netop adskillige Handelsudtryk har bredt sig over Forasien (se V. Brøndal, Substrater og Laan 1917, § 93).
- klirobáskero**, Arrestforvarer. Endelsen tydelig sigøjnerisk, sml. dramaskero, tirjeskero, sivjaskero i Ordlisten. Stammen, der for Miklosich er uklar, turde være en Omdannelse af klidin 'Nøgle'; b maa skyldes en Analogi, sml., at ty. Sigøjnere har kurepaskero 'Soldat' ved Siden af kuremaskero.
- kristár**, Kiste, Koffert, Skrin. Lig ty. z. chistari. Maaske af Nygræsk; sml. κίστη 'Kurv', hvoraf gennem Latin vort Kiste.
- manterik**, Sirts, Katun. Ikke optegnet hos Sigøjnerne; kan dog mulig gennem dem være kommet fra Slavisk: æ. polsk inderaki 'Kjole', af ty. Unterrock.
- matrill**, Kartoffel. Ligesom ty. rotvælsk matrelchen af ty. bøhm. z. matrêli. Vel en Forvanskning af fransk pomme de terre (?).
- mollivo**, Bly. Som rotv. mulve af ty. z. molëvo. Egl. nygr. μολύβιον.
- murris**, Mund; Mundfuld, Snaps, Taar (hvoraf murriser 'bruger Mund', mukker, knurrer, gjøer; 'kysser'). Mulig Omdannelse paa -is af z. mui (eng. slang. mooe); se under moskero.
- piri**, Blod. Sikkert en Fejl; if. Miklosich for: piri 'Gryde'. Maaske snarere for: *pirri (egl. pirëni) 'Brud', idet Blod kan være fejlhørt for Brud (?).
- pór**, Fjeder. Lig z. por(i); sml. sanskr. parṇa '(Sving)fjer'.
- puur**, Rumpe. Lig z. pori; af ukendt Oprindelse.
- rotso**, Rug. Ligesom rum. z. rožgo og ung. rozs af slavisk рѣзь, der (som finsk ruis) udgaar fra germansk *rugiz, vort Rug.
- ruk**, Brænde. Alm. z. ruk(h) 'Træ'. Lig pāli rukka, sanskr. vrkša 'Træ'.
- sero**, Sø. Ty. z. zero 'Dam', 'Sø', 'Hav'. Pott (II 239, cf. M. I 15) formoder Laan fra russisk ózero 'Sø', hvor o- af Sig. skulde være opfattet som best. Art. Sml. dog pers. dial. zrē, beluč. zirā 'Hav'.
- shak**, Kul. Som af Dyrlund (p. 342) erkendt, er 'Kul' her Fejl for 'Kaal'. Lig z. šach 'Grøntsager'; sanskr. śāka 'Gemyse'.

- shambóni**, Tobakspibe. Lig skand. z. sambona, fi. z. samuna. Af nygr. *τζαμπούνα*, der igen er ital. zampogna 'Sækkepibe', 'Hyrdesløjte'; ligesom rum. cimpoae udgaaende fra gr. *συμφωνία* 'Samklang', hvoraf 'Musikinstrument'.
- sjuert**, mandligt Lem. Oprindelse hidtil ikke erkendt; H. P. Hansen formoder ganske vilkaarligt Sammenhæng med *stiv* (!). Ordet kan ikke skilles fra rotvælsk schorden 'lade Vandet'; af z. čord 'udgydt', čorâva 'jeg gyder'. Sml. hindust. čhōrnā 'to let go' (M. VII 194). Mht. Betydningsovergangen, se minsjt.

LITTERATUR

(De her nævnte Værker og Afhandlinger er ovenfor citerede alene ved Forfatternavn eller med forkortet Titel. — En meget omfattende Sigøjnerbibliografi ved George F. Black er udgivet af *Gypsy Lore Society* som *Monograph No. 1*. London 1914).

Ascoli (G. I.), *Zigeunerisches*. Halle 1865. (cit. Asc.).

Beames (John), *A comparative grammar of the modern Aryan languages of India*. London 1872—79, I—III. (cit. Bm.).

Bugge (Sophus), *Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner (Beiträge zur vergleichende Sprachforschung I, p. 135—55)*. Berlin 1857).

Dorph (N. V.), 1) *Rotvælsk Lexicon*. Viborg 1824. 2) *De jydsk Zigeunere og en rotvælsk Ordbog*. Kbh. 1837; cf. *Maanedsskr. f. Litt. XVIII* (1837). (Henrichsen).

Dyrlund (F.), *Tatere og Natmands-Folk i Danmark*. Kbh. 1872 [p. 331—58 om Sproget]; cf. *Revue critique* 1876, p. 352—58 (E. Beauvois).

Finck (F. N.), *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Marburg 1903. *Die Sprache der armenischen Zigeuner*. St. Petersburg. (Ac. Imp.—Mém. 8. VIII, 5). 1907.

Gauthiot (Rob.), *Quelques observations sur le Mindjâni (Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. XIX, 133—57)*.

Grierson (G. A.), *The Pišāca languages of North-Western India*. London 1906.

Hansen (H. P.), *Kjæltringsproget i: Troldeagn og dunkel Tale* (Festskr. E. Tang Kristensen) ed. G. Knudsen, Kbh. 1917, p. 70 ff.

Kluge (Friedrich), *Rotwelsch I*. Strassburg 1901.

Littmann (Enno), *Zigeuner-Arabisch*. Bonn-Leipzig 1920.

Macalister (R. A. Stewart), *The language of the Nawar or Zutt, the Nomad Smiths of Palestine* (Gypsy Lore Society Monographs No. 3).

Miklosich (F. von), 1. *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten I—IV, i: Sitzungsberichte der Wiener Akad.* 1874—78. (cit. M. Beitr.). 2. *Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's I—XII i: Denkschriften d. Wiener. Akad.* 1872—80. (cit. M.).

Pischel (R.), *Beiträge zur Kenntnis der deutschen Zigeuner*. Halle 1894. (cit. Pisch. efter v. Sowa).

Pott (A. F.), *Die Zigeuner in Europa u. Asien, I—II*. Halle 1844—45. (cit. P.).

Prince (J. Dyneley), The English-Rommany jargon of the American roads (*Journal of the American Oriental Society* 28, p. 271—308; cf. ib. 29, 232—35 [G. A. Grierson]).

Sowa (Rudolf v.), Wörterbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner. Leipzig 1898. = Abh. f. d. Kunde d. Morgenlandes XI, 1.

Sundt (Ejlert), Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge; bidrag til kundskab om de laveste Samfundsforholde. Christiania 1850.

Thesleff (Arthur), 1. Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner i: *Finska Vetenskaps Societetens Acta* 29,6. Helsingfors 1901. 2. Stockholms förbrytarespråk och lägra slang. Sthk. 1912.

Ulrich (Arvid), 1. Ett och annat om rommanespråket (Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv 1909, p. 96—101). 2. Ett och annat ur Sigenarspråket (ib. p. 102—06).

CHRISTIAN BARNEKOV-MOTIVET I SPANSKE SAGN OG VISER

AF

HANS AAGE PALUDAN

Under mine Studier i de spanske Romancer er jeg paa forskellig Maade ofte kommet tilbage til en af disse gamle Folkesange, som der maaske kunde være Grund til at henlede Opmærksomheden paa i Sammenhæng med en omstridt Episode, der — legendarisk eller ej — knytter sig til vort Fædrelands Historie.

Man finder den spanske Romance, der har nydt stor Popularitet og været meget udbredt, som Nr. 981 i Agustín Duráns *Romancero general*, som findes paa vore Bibliotheker.

Den kan i Oversættelse maaske gengives saaledes:

Dersom Eders Hest de dræbte,
Konge, da bestig min Ganger;
Staar I selv ej fast paa Foden,
Kom, jeg løfter Jer paa Arme;
Sæt den ene Fod i Bøjlen,
I min Haand her sæt den anden.
Vogt Jer nu, thi Skaren voxer:
Red Jer, selv om jeg maa blive! . . .
Hvad i mit Liv I har saaet,
Giver jeg nu Jer med Renter:
Aldrig har den gode Jordbund
Nægtet Frugter nogen Sommer.
Ej forpligter jeg Jer ved det,
Ingen Tak derfor I skylder;
Saadan ydmyg Hensyntagen
Er Vasallen Kongen skyldig.
Og hvis Sandhed her jeg taler,
mine Landsmænd ej skal sige
Højt mod mine hvide Lokker:
Jeg Jer skylder, ej betaler;

Og Castiliens Kvinder ikke,
 At jeg deres Ægteherrer
 Lod paa Valen døde ligge
 Og slap selv derfra med Livet.
 Mindre Grund Æneas havde,
 Thi da han det samme gjorde,
 Blot sin Fader han jo frelste,
 Men jeg frelser alles Fader.
 Skulde jeg ved Skæbnens Ugunst
 Segne nu i Kampen blodig
 Træt til Jordan, sønderslaaet,
 I Jer Tjeneste, min Konge,
 Diágoté jeg Jer befaler;
 Tag Jer kærligt da af Drengen,
 Vær hans Fader og hans Værner,
 Være Gud saa Eders Værner; —
 Disse Ord Montañas Ridder,
 Hitas og Buitragos Herre,
 Talte til Kong Juan den Første,
 Gik i Kampen og fandt Døden.

Dette er Romancen om, hvordan „Don Juan I af Castilien frelser sig i Slaget ved Aljubarrota paa Pero Gonzalez de Mendozas Hest“, taget fra den gamle *Romancero general* (1602—05). Og vi genkender jo her en Episode ganske svarende til den, som fortælles om Christian IV og Christian Barnekov i Slaget paa Skellinge Hede i Halland 1612. Blot at den digteriske Udbreden sig i mytologiske Enkeltheder og andre Almindeligheder maa synes lidet vel anbragte midt i Kampens Larm; ialtfald virker Chr. Barnekovs: „Kongen min Hest, Fjenden mit Liv og Gud min Sjæl!“ anderledes knapt og fyndigt (— i en anden ridderlig Tonart udbryder en Trouvère: „A Dieu mon âme, ma vie au roi, mon coeur aux dames, l'honneur pour moi!“).

Hvor kendt denne Parallel er blandt danske Historikere, ved jeg ikke; jeg finder den ikke anført hverken i Paludan-Müllers eller i Brickas Indlæg (Nykjøbing Cathedralskoles Program 1870; Historisk Tidsskrift 4. Række III) saalidt som i Biografisk Lexikon. Jeg meddeler derfor i Oversættelse de historiske Omgivelser efter Don Modesto Lafuente: *Historia general de España, tomo VII*, p. 372 om „det berømmelige Slag ved Aljubarrota“ mod Portugiserne d. 14. August 1385:

„Kongen, Don Juan [† 1395] blev, lidende som han var, ført afsted paa en Baare. Da Castillanerne saa, at de var ved at lide

Nederlag, satte de ham paa et Muldyr, og da de blev nødt til at trække sig tilbage i Hast, gav Pedro González de Mendoza, hans Hushovmester, ham sin Hest, paa hvilken han, syg som han var, flygtede fra Slagmarken og kom med stort Besvær frem til Satarén otte Mil borte. Der forefandt han et Krigsfartøj og sejlede ned ad Tajo til Lissabon, hvor den castillanske Flaade var, og med den vendte han tilbage til Sevilla, " hvorfra han sammenkaldte Cortes til Valladolid.

Men i Convocationsskrivelserne, som Lafuente anfører, og hvor Kongen kommer ind paa Slagets Gang og sin Flugt, nævnes intet om denne Episode — ganske som Bricka fremhæver om Christian IV og Barnekov, — og ligeledes tier alle de ældre Kilder. Saaledes ogsaa Froissart, skønt han (ed. 1574) i 3die Bogs 15. Kapitel beretter udførligt nok om „la bataille de Juberoth“. Begivenheden omtales første Gang i Melchior de Santa Cruz' *Floresta*¹ (Toledo 1574, ofte optrykt), altsaa — ligesom for Barnekovs Vedkommende — først et Par Hundrede Aar efter den fejrede Bedrift. Da blev den ogsaa behandlet i dramatisk Form i en kendt *comedia famosa* af Luis Vélez de Guevara (1570—1643): *Si el caballo vos han muerto y Blasón de los Mendozas* („Dersom Eders Hest de dræbte eller Mendozaernes Vaabenskjold“), der som saa mange Stykker af andre Forfattere ogsaa har gaaet under Lope de Vegas Navn. Og uden Tvivl maa den her behandlede Episode sættes i Klasse med andre glimrende Fictioner, der opdigtes (og i Spanien med livligere Fantasi end noget Steds i saadanne Tilfælde!) for at kaste Glans over en Slægts Stamfader eller Aner overhovedet; Professor Menéndez Pidal i Madrid meddeler mig i et Brev, at Romancen er „*legendario; ó mejor dicho carece de fundamento histórico*“ (sagnagtig eller rettere sagt mangler historisk Grundlag).

Det vil ogsaa let indses, at skønt Durán kalder Romancen „meget gammel“, savner den det ægte gammeldags folkelige Præg:

¹ *Floresta Española, de apothegmas, o sentencias, sabia y graciosamente dichas, de algunos Espanoles* (Barcelona 1609). *Segunda parte, cap. III (De capitanes, y Soldados) no. X.*: »Pedro Gonzalez de Mendoza, Fader til Don Diego Hurtado, og som var Admiral, var med i [Slaget ved] Aljubarrota, og da han saa Kongen Don Juan, den Første af dette Navn, i stor Fare, tog han ham op paa sin Hest og førte ham ud af Slaget. Og da han saa ham bragt i Sikkerhed og ønskede at vende tilbage [til Slaget], vilde Kongen paa ingen Maade tillade det. Men han vendte tilbage: Gud forbyde [sagde han], at Guadalajaras Kvinder skal sige, at jeg fik deres Mænd ud med og forlod dem døde.“

den citerer Æneas, den henfalder til affecterede Sentenser og archaiske Former; Slutningens helt groteske Opremsning henviser en just til at formode en genealogisk Fiction. Ogsaa Menéndez y Pelayo (*Tratado de los Romances viejos* II, Madrid 1906, p. 165, Anm. 2) erklærer den udfra saadanne Kriterier for sen, først populariseret gennem Theatret (Guevaras Stykke). Han fremhæver især, at Ayala, som blev taget til Fange i Aljubarrota-Slaget, i sin Krønike vel har Mendoza paa sin Dødeliste fra Slaget, men ikke mæler et Ord om saadanne Omstændigheder ved hans Fald. Desuden kan det uden videre fastslaaes (gennem Salazar y Mendozas *Cronica del Gran Cardenal de España*, Toledo 1625), hvem Romancens Forfatter var, — nemlig den kendte Komediedigter Hurtado de Velarde, sidst i 16. Aarhundrede. General D. Crispin Ximénes de Sandoval har skrevet et Værk „*La batalla de Aljubarrota*“ (Madrid 1872), hvori han nævner Mendozas Bedrift som sagnagtig og sidestiller den med Bernardo del Carpios Befrielse af Kong Alfonso III ved Benavente [herom fortæller en Romance, Duráns No. 628] og Rodrigo Cisneros' af Alfonso VI i Slaget ved la Sagra (hvorom nedenfor).

Et lignende Tilfælde behandler E. Cotarelo y Mori i en heraldisk Artikel i *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 1903 (3. época, año VII, tomo 9, p. 13 ff.) om Slægten Giróns Vaaben (*Las armas de los Girones*); han synes ganske vist (p. 21) som Lafuente at anse Fortællingen om Mendoza for historisk! Han anfører følgende om Oprindelsen til Girón'ernes, Huset Ureñas, Adel, — de senere Hertuger af Osuna: Ifølge Genealoger og Vaabenbøger havde Don Rodrigo González de Cisneros den Lykke i et Slag mod Maurerne sidst i det 11. Aarhundrede at frelse Kong Alfonso VI's Liv ved at give ham sin Hest til Flugt, medens han selv faldt fangen i Fjendens Hænder, — altsaa som Wenzel Rotkirch, der frelst Christian IV ved Lutter am Barenberg. Men for at Kongen nu ikke skulde glemme ham denne Tjeneste, var han betænksom nok til, inden de skiltes, og Kongen red bort paa hans Hest, at skære tre Frynser eller Stykker af Kongens Vaabenfrakke (*cota de armas*); han vilde nemlig, i Modsætning til Pedro de Mendoza, nok sikre sig sin Løn. Da han saa kom ud af Fangenskabet, fremstillede han sig for Kongen, der ifølge nogle Fremstillinger havde lønnet en anden for Bedriften, en Bedrager, som paastod at være den uforfærdede Redningsmand. Men Rodrigo foreviste i hele Hoffets Overværelse de tre Stykker af Kongens Klædning som Pant fra

Slaget; og da Kongen saa bød ham selv udtale, hvad han ønskede som Løn, forlangte D. Rodrigo blot Tilladelse til i Fremtiden at føre som Skjoldmærke de tre Frynser (*girones*) tilligemed Hesten, for at minde kommende Generationer om denne Troskabshandling mod Kongen. Denne lønnede ham med Vaaben og Gods, og Familien fik fra da af Navnet Giron.

Denne Tradition savner ethvert historisk Grundlag, siger Cotarelo. Dels kendte man paa Alfonso VI's Tid († 1109) og hundrede Aar senere endnu ikke til at male Familievaaben paa Skjoldene (*blasones*), dels finder man under en af denne Konges nærmeste Efterfølgere, Alfonso VII († 1157), allerede Familien Girón omtalt, men uden dette Vaaben: den brugte nemlig da, indtil 13.—14. Aarhundrede, samme Vaaben (*armas*) som Slægten Cisneros, men det er ganske forskelligt derfra.

Efter 1340 var imidlertid Giron'erne af politiske og andre Forhold blevet skilt fra Cisneros'erne og besvoglede med den bærømte Slægt Téllez de Meneses, som Lope de Vega har fejret, og de levede væsentlig i Portugal, hvorfra saa Dom Antonio Tellez Girón muligvis har bragt sit nye Vaabenskjold med tilbage til Spanien (ca. 1383), — maaske efter Mendoza'ernes Exempel, formoder Cotarelo. Paa den Tid gik Tilbøjeligheden i Heraldiken netop i Retning af „*armes parlantes*“.

Historien dukker op i 15. Aarhundrede hos Gracia Dei, det katholske Kongepars *rey de armas*, i det poetiske *Nobiliario*, i Hernan Mejías *Nobiliario vero* (Sevilla 1492); og især i Ayalas *Libro de los linajes* (Slægternes Bog, MS. i Biblioteca nacional, Madrid) fortælles den med megen Fantasi, endog saaledes, at Rodrigo, efter at have trængt Fjenden tilbage fra Kongens Person og sat ham paa sin Hest, afskar Frynsen (her tales kun om een) og overgød den med Hedningeblood, „hvoraf hans Sværd var meget farvet“. — Saaledes var Traditionen fuldt uddannet i det 15. Aarhundrede.

— Læsere af Victor Hugos „Hernani“ vil erindre en lignende Familielegende, aldeles svarende til den danske, i den storslaaede Scene (Act III Sc. 6) i Anegalleriet paa Silvaernes Borg i Aragón. Den gamle Ruy Gomez de Silva forestiller i faa og virkningsfulde Ord den unge Don Carlos (o: Carl V) ethvert af sine Anebilleder. Ved et af dem falder Ordene:

— Christoval. — Au combat d'Escalona, don Sanche
Le roi, fuyait à pied, et sur sa plume blanche

Tous les coups s'acharnaient, il cria: Christoval!
Christoval prit la plume et donna son cheval.

Her har vi en helt fingeret Slægtstradition med Reminiscens fra Henri IV's panache ved Ivry (vi mindes ogsaa i Norden Guldhjælmen i Slaget paa Stord). Escalon er en lille By i Provinsen Toledo, og der kendes intet saadant Slag. Jvf. Joh. Visings og Julien Barats Udgave af „Hernani“ (Stockholm 1914). —

Endelig har jeg i Tilknnytning til Portugiserkongen Sebastians Historie fundet et lignende Træk antydet et enkelt Sted, men ligesaa lidt historisk bekræftet som noget af de tidligere nævnte. En Romance (paa Spansk) fortæller om det store Slag mod Maurerne 1578 ved Alcacer (-Kebir) i Nordafrika (d. e. med alm. spansk Transcription af det arabiske Navn simpelt hen *Alcazar quivir*, den store Borg); Sebastian havde uforsigtigt og utilstrækkelig forberedt indladt sig derpaa; han blev slaaget og fandt selv Døden, efter at tre Heste var blevet skudt under ham. Romancen om Slaget ved Alcacer findes med dansk Oversættelse af Sophus Schandorph i Berggreens „Folkesange og Melodier“, 2. Udg., Bd. VII (Kbh. 1866); der er den taget fra Chr. Fr. Bellermanns Samling „Portugiesische Volkslieder und Romanzen“ (Leipzig 1864), No. 13, og der igen fra Miguel de Leitão de Andrade: *Miscellanea de [o: do] Sitio de Nossa Senhora* (Lisboa 1629) (som jeg ikke har set). Den er strofisk og med Omkvæd — altsaa ikke nogen egentlig *romance*, — og Strofe 12—14 lyder i Schandorphs Oversættelse:

Kongen overalt man skuer,
Døden i hans Fodspor følger;
Sværdet blodigt, brudt er Lansen,
Og hans stolte Ganger styrtet.
:| Den Lusitaner. |:

Thi med Brystet gennemboret
Kan den længer ham ei bære,
Og han Georg d'Albuquerque
Om hans Ganger nu maa bede.
:| Den Lusitaner. |:

Gjerne Georg den ham giver,
Kongen svinger sig i Sadlen;
Men med Eet man seer ham segne,
Snart vist Dødens sikke Bytte.
:| Den Lusitaner. |:

Vi ser her en lignende Episode igen, men som ikke angives at have reddet João's III's ulykkelige Søn, idet Sangen altsaa slutter med Kongens Død. Jeg har ikke fundet nogen Hentydning til en saadan Begivenhed i Beretningerne om Slaget ved Alcacer-Kebir,

og hellerikke i de forskellige dramatiske Arbejder med Sebastian som Helt synes den at forekomme: Lope de Vega skrev en „*Tragedia del Rey Don Sebastian y Bautismo del príncipe de Marruecos*“ i 3 Acter, af hvilke Vélez de Guevara nærmere udførte den første i sit Spil „*El rey Don Sebastian*“, der vel handler om Slaget, men ikke om Hesten; endnu imiterede Francisco de Villegas Guevaras Stykke i sin „*Rey Don Sebastian y Portugués más heroico*“.¹

De her fremdragne Exempler kunde utvivlsomt suppleres med andre fra Omraader, der ligger udenfor min Kundskab. Meget tyder jo ialtfald paa, at vi her staar overfor et Vandremotiv, der uden paaviselig Forbindelse har slaaet Rod forskellige Steder og til forskellige Tider, — paa lignende Maade som Dr. Gigas har paavist det for den legendariske Episode med Marsk Stig og Fru Ingeborg og et aldeles tilsvarende Forhold i Aragoniens gamle Historie (yderligere udformet af Lope de Vega), med de af ham og Steenstrup anførte Paralleler². Men da jeg ikke før har set dette af mig fremdragne Stof bragt i Forbindelse med vor Historie, har jeg villet gøre opmærksom paa et — som det synes mig — ret værdifuldt Supplement til Sammenligning med, hvad Paludan-Müller og Bricka har givet i deres Studier over Christian Barnekov.

¹ Ejheller i Fernando de Herreras berømte Digt om Alcázar-el-Kebir (oversat i Gigas: Udvalg af spansk Lyrik fra 16. og 17. Aarh., København 1912).

² Nord. Tidsskrift for Filologi 1883. Gigas: Litteratur og Historie I (1898). Revue hispanique LIII, 1921, S. 12 ff. Steenstrup: Vore Folkeviser, S. 274.

STUDIER OVER VORE ÆLDSTE VISEHAANDSKRIFTER

I. OM PAALIDELIGHEDEN AF VISEHAANDSKRIFTET „KAREN BRAHES FOLIO“¹.

VED

H. GRÜNER NIELSEN

MEDENS Folkeviseopskrifter fra Nutidens Bondetradition maa antages at være paalideligt optegnede, giver de gamle Opskrifter i Adelsvisebøgerne langt fra altid nogen nøjagtig Gengivelse af den traditionelle Overlevering. Den Metode, som Anders Sørensen Vedel bruger i sin trykte Visebog 1591, at sammenarbejde, omdigte og forbedre de ham overleverede Visetekster er — om end i ringere Maal — brugt i flere Visehaandskrifter baade ældre og yngre end Vedels Udgave. Det er derfor af største Værdi ved Benyttelse af de gamle Visetekster først at have nøje Kendskab til det enkelte Haandskrifts Tilblivelseshistorie og dets Afhængighedsforhold til andre Haandskrifter, — det gælder om ved hvert Haandskrift at sætte sig ind i Samlerens Arbejdsmetode. Det er først nu, da Udgaven af „Danmarks gamle Folkeviser“ er afsluttet for Adelsvisehaandskrifternes Vedkommende², at det er muligt at faa noget Overblik over disse Forhold.

Som Eksempel skal jeg i det følgende dvæle ved det mest berømte og et af de største af alle danske Visehaandskrifter, „Karen Brahes Folio“, saaledes kaldet, ikke fordi det skylder Karen Brahe (f. 1657,

¹ Til Haandskriftsammenstillingerne er benyttet Registranter i Dansk Folke-minde-samling udarbejdede af Axel Olrik. Haandskriftsbeskrivelsen er udført med Assistance af Stud. mag. Erik Kroman.

² Det maa dog erindres, at Dronning Sofias Hskr. ikke er benyttet mellem Nr. 57 (i Till. til IV. Bd.) og Nr. 182, og at Vibeke Bilds mindre Folio ikke er benyttet før IV. S. 820. Helt ubenyttet er 15 Viseopskr. i et Bonde-Visehskr. fra Als o. 1700 (fundet i 1921 af Dr. phil. Henrik Ussing).

d. 1736) sin Oprindelse, men fordi det har hørt til hendes Bibliotek, nu i Landsark. i Odense. Haandskriftet er tidligere med Anvendelse af stor Skarpsindighed udførligt gjort til Genstand for Omtale af Dr. phil. Sofus Larsen (i „Tilskueren“ 1916, S. 148), der med Rette sætter Hskr. langt længere ned i Tiden end antaget af Svend Grundtvig og Axel Olrik. En ny Undersøgelse af Haandskriftet har dog bragt flere Resultater end omtalt af Sofus Larsen.

Dr. S. Larsen kommer ikke i nævnte Artikel ind paa Visehaandskriftets Forhold til de andre Visebøger, men i sit nylig udkomne lærde Værk (1923) om Ebbe Skammelsensvisen tager han Standpunkt i Spørgsmaalet om Haandskriftets Forhold til Tragica's Tekster. Det forekommer mig dog, at Dr. Sofus Larsen under sin Viserestitution gør for megen Ære baade af Karen Brahes Foliohskr. og af Tragica, og at det snarere skulde have været fremhævet, at Vers, der findes i Karen Brahes Folio, altid bør betragtes med størst mulig Forbehold. Heller ikke kan Lighedspunkterne mellem Vers i Karen Brahes Folio og Tragica anføres som Bestyrkelse for Ægtheden af Fællesvers i begge Kilder, thi — som senere skal vises — er den rette Forklaring sikkert den, at Tragica har kendt og benyttet selve Foliohaandskriftet. — Men jeg skal nu gaa over til den nærmere Begrundelse.

KBF er et i et nyere hvidt Pergamentsbind indbundet Papirshaandskrift i mindre Folioformat (o. $27\frac{1}{2} \times 19\frac{1}{2}$ Cm.), Nr. 324 („1639“) i Karen Brahes Bibl., Odense. Det udgør nu 317 Blade; Pagineringen er dog først tilsat i 19. Aarh.s Midte af Svend Grundtvig, før Haandskriftets sidste Indbinding, Beskæring og Konservering fandt Sted. Foruden de nævnte 317 Blade i Hskr. findes et første Blad, der har været sammenklæbet med det ældre Bind. Dette tidligere Bind skildres af Svend Grundtvig¹ som et „helt sortprikket Kalveskind med Bøgespaanssider“. Svend Gr. omtaler dette Bind og Beskæringen som det oprindelige, saa „Bogen har været indbunden før den toges i Brug“. Der er dog i Tidens Løb foretaget store Forandringer; saaledes er der mellem Bl. 306 og 307 indsat ét Blad og mellem Bl. 309 og 310 indsat to Blade med andet Vandmærke end de to sædvanlige; endvidere er Bl. 314 vendt galt, og Bl. 311—314 hører til efter Bl. 315. Endvidere er Registerets Blade saa slidte i Randen, at de vist ikke kan have haft deres oprindelige Plads, hvor

¹ Se DSF 54 Bl. 220.

de nu er, midt inde i Bogen efter den ældre Del af Hskr., men maa have hørt hjemme bagest i Bogen, hvor Bladene er stærkt medtagne.

Haandskriftet manglede, dengang Grundtvigs Foliering fandt Sted, flere Blade, nemlig ét foran Bl. 1; ét eller to mellem Bl. 164—5 og mellem Bl. 174—5, ét Bl. mellem Bl. 196—7, ét Bl. mellem Bl. 295—6; desuden nogle Blade mellem Bl. 307—8, Bl. 310—1 og Bl. 315—6. Det manglende Blad mellem Bl. 174—5 var allerede forsvunden før 1672, thi Dorothea Thotts Hskr., der er skrevet dette Aar, og Tegnèrs Hskr. — eller snarere deres Forskrift — har under Afskrivningen af KBF ikke bemærket Lakunen, men sammensmelter fejlagtigt KBF Nr. 131 og 132 til én Vise. Muligvis har alle de andre nu manglende Blade ogsaa været forsvundet før 1672, undtagen det manglende Blad foran Bl. 316, indeholdende Begyndelsen af en Skæmtevise (KBF Nr. 212), thi denne findes fuldstændig afskrevet i Dorothea Thotts Hskr.

Den største og ældste Del af KBF (Bl. 1—264) er skrevet i 16. Aarh. med en og samme øvede (men ikke særlig pyntelige) Haand og omfatter „203“ — som senere skal vises rettere nøjagtigt to Hundrede Viser —, alle hørende til „Danmarks gamle Folkeviser“ med Undtagelse af Nr. 67 (en Vise om en Jomfru, der røves af en Dværg) og Nr. 193b, en Stump af en lyrisk Vise, blot indskrevet af en Fejltagelse.

De første 57 Viser er indskrevet af Skriveren uden at blive nummereret, men straks derefter er Nummereringen af disse Viser foretaget med en Haand, der ikke er Skriverens, men rimeligvis Visebogens Ejers. Under Nummereringen er der imidlertid sket det Uheld for ham, at Nr. 21—57 er nummereret forkert, idet to Viser har faaet Tallet tyve; men Fejlen er straks opdaget og rettet helt igennem. Fra Nr. 58 indfører Skriveren selv Nummereringen, idet han nu bruger den Skik straks at skrive næste Vises Nummer, saa snart en Vise er indskreven. Viserne Nr. 106—108 mangler i Hskr.; men det kunde synes at have været Mening, at de senere skulde indføres, thi for det første staar fire Blade tomme efter Nr. 105, og dernæst har samme Haand, som har nummereret de første 57 Viser i Hskr. — øjensynlig til Vejledning for Skriveren — anbragt Nummeret paa Vise Nr. 109 øverst paa Siden, skønt det ellers er Skik i Hskr., at en Vises Nummer ikke staar over Visen, men er anbragt under den foregaaende Vises sidste Vers. Et mærkeligt Træf er det, at Vandmærket i Hskr. skifter netop

ved disse hvide Blade, og at Hskr. her deles i to omtrent lige store Dele. Dette kunde tyde paa, at Hskr. en Tid har foreligget i to Dele; dog har denne Deling næppe været af lang Varighed, thi Registeret skrevet efter 1583 omfatter begge Parter og taler udtrykkelig om „denne Visebog“; heller ikke er der nogen Tidsforskel at spore paa Skriften i 1ste og 2den Part. Det er ikke helt udelukket, at der fra først af slet ikke mangler nogen Vise, men at Tallet 109 over første Side af Visehaandskriftets (formodede) anden Part blot er en Fejlskrift (Fejlhuskning) for 106. Det er ogsaa paa-faldende, at Visehaandskriftet netop indeholder 200 Viser, naar man ikke medregner de „manglende“ Numre. Under Vise Nr. 203, altsaa egentlig Nr. 200, har Skriveren, som han plejer, rent mekanisk skrevet Nummeret paa næste Vise, og hermed standser hans Arbejde.

Det har foreløbigt ikke været muligt hverken at identificere den Skriverhaand, der har indført de 200 første Viser i KBF, eller at naa til en nøjagtig Datering. Kun saa meget ved man, at Skriften er yngre end 1548 og ældre end 1583. Den yngste historiske Vise, der findes i Haandskriftets ældste Del, Nr. 181, handler nemlig om Kong Kristian III's Datter Anna's Formæling med Hertug August af Sachsen ^{7/10} 1548, saa Haandskriftet er i hvert Fald yngre end det Aar. Paa den anden Side er det givet, at i hvert Fald første Part af Hskr. er skrevet før 1583, thi nævnte Aar har to Adelspersoner Margrete Lange og Knud Brahe givet deres indbyrdes Kærlighedsforstaaelse et synligt Minde ved Indførelse af deres Navne samt to Digte paa det første af de ovenfor nævnte hvide Blade efter Nr. 105. Om de to forelskede véd man, at Knud Brahe, den senere Lensmand paa Aarhusgaard og paa Bygholm, en Broder til Tyge Brahe, dengang var 28 Aar gl.; han havde i sin Ungdom haft en „fortrædelig“ Forlovelseshistorie. Margrete Lange var ved den Tid sikkert i 30'erne og altsaa ældre end Knud Brahe. Hun var et godt Parti, idet hun var Enke efter Jens Kaas¹, født 1516, med hvem hun maa være bleven gift senest 1569 (idet to Pulpiturer i Gudum Kirke med dette Aarstal har Familierne Kaas og Langes Vaabener). I 1567 havde Jens Kaas faaet Gudumlund i Aalborg Amt i Forlening, og 1573 havde han købt den af Kronen. Jens Kaas døde barnløs 1578, og hans Enke Margrete Lange blev gift med Knud Brahe ^{28/8} 1584, altsaa Aaret efter at de indskrev

¹ Se om ham i Biogr. Lex.

Digtene i KBF¹. Margrete Lange har først egenhændig indskrevet en tysk Kærlighedsvisse, der dog vel at mærke indeholder en Mands Elskovsklage til en „Freulein“. Visen, der indeholder bl. a. en Opfordring til ikke at agte paa Penge, udgør 9 femlinjede Vers og begynder saaledes: „Mit libe bin ich vmbfangen hart, gegen einer schonen frauen sart“ osv.; derefter er af Mette Lange skrevet Tanke-sproget: „Non semper oteum“. Under Digtet har baade Margrete Lange og Knud Brahe skrevet deres Navne:

15	I H S	83			15	&	83
W	G	W			G	Z	F
		W				F	F
E. Mett Lange					Knud Brahe		

og Knud Brahe, hvis Interesse for Fransk er kendt gennem hans bevarede Dagbog fra 1600 (se „Saml. t. Jy. Hist. og Top.“ V S. 207) skriver desuden paa samme Blad flg. Digt:

C'et vng grand tristésé
 De s'en partire de sa maetresé
 Et ne doet pas plus voer,
 Celle qu'il aime de son coeur,
 Et n'osse pas proferrer
 Set soeul dan son coeur refermer.

Hertil tilføjer han: Sour toute les fleurs j'aime le &.

Den Blomst Knud Brahe aftegner, og som han ogsaa har tegnet over sit Navn, er enten en Marguerite, altsaa en Hentydning til Margrete Langes Fornavn, eller en Rose, som Hentydning til Langernes Vaaben med de tre Roser. —

Først efter 1583 er Registeret til KBF blevet til, thi det medtager Margrete Langes tyske Vise som Nr. 106, medens det lader Plads staa aabent for Begyndelseslinje til Nr. 107 og 108. Registeret er ikke meget nøjagtig i sin Gengivelse af Hovedteksten og læser undertiden fejl; saaledes er ved Nr. 25 „Skoldenn“ Fejllæsning af „Kollenn“ (o: Kullen). Registeret slutter, mærkeligt nok, med Nr. 164 nederst paa Siden, og underneden er Nr. 165 indført med anden Haand. Men det er muligt, at det Blad, der indeholdt Fortsættelsen, er bortkommen. Som paavist af Sofus Larsen er der en vis Skriverskolelighed mellem Skriften i Registeret og i Teksten,

¹ Se Da. Mag. IV, S. 1 og 271; Da. Saml.² VI, S. 34, 40. Da. Adelsaarb. 1888, S. 112.

saa det er sandsynligt, at der kun er et kortere Aaremaal mellem de to Hænder. Skønt Svend Grundtvig paa Grund af Skriftrækkene og af sproglige Grunde sætter Visebogen saa langt tilbage som muligt, og Axel Olrik i Overensstemmelse hermed anslaa Hskr. til at være fra o. 1550 (se DgF VIII, S. 1, jfr. Palæografisk Atlas), er der ingen Tvivl om, at Skriftrækkene snarere peger mod 1583 end mod 1548; der er saaledes megen Lighed med en Skrivershaand i et Rentemesterregnskab fra 1575 i Rigsarkivet og med Jakob Jensens Haand 1592—93 i Ny kgl. Saml. 2879. 4°.¹

Haandskriftets Skrivemaade er afgjort jysk; f. Eks. fuor o: faar; Fuoffuell o: Fugl; Brøff, Brøffue o: Breve; løffuer o: lever; anten o: enten; harlig o: herlig; hiartte o: Hjærte. Desværre er det fuldstændig uklart, hvem der har ladet Visebogen affatte. Da det ikke er sikkert, at Margrete Lange og Knud Brahe selv har forfattet de Digte, de indskrev 1583, og da desuden det af Margrete Lange indskrevne Digt ikke nøjagtigt kan have været overensstemmende med hendes Følelser, eftersom Digtet jo er en Mands Henvendelse til en Kvinde, er det vist tvivlsomt, om man af Udtrykket i Knud Brahes franske Vers: „C'est une grande tristesse de s'en partir de sa maitresse“ kan slutte — som Dr. Sofus Larsen mener — at det var Knud Brahe, der dengang var Gæst hos Margrete Lange, og at det følgelig er hende, der har ejet Visehaandskriftet. Endnu mere hypotetisk er det vist, naar Sofus Larsen videre slutter, at Visebogen er udarbejdet af Margrete Langes afdøde Mand Niels Kaas. Det er ret paafaldende, om Margrete Lange skulde have benyttet sin afdøde Mands Arbejde til deri at meddele sin nye Forlovelse. Heller ikke kan det siges, at Interessen for Arbejdet standser før 1583, thi Registeret er jo dog udarbejdet efter det Aar. I Virkeligheden er det lige saa muligt, at den litterært interesserede Adelsfrue Margrete Lange (der senere optræder som Oversætter af fransk Litteratur) har erhvervet Bogen ad anden Vej, eller maaske selv er dens Skaber. Det er jo ogsaa tænkeligt, at Visebogen har hørt hjemme hos Knud Brahe eller hos dennes Familie.

Knud Brahe og Margrete Lange døde barnløse. Men tre Aar efter Margrete Langes Død 1622 (Knud Brahe var allerede død 1615) ejedes Visehaandskriftet af Knud Brahes Broderdatters Datter, Ellen

¹ Meddelt mig henholdsvis af Stud. mag. E. Kroman og Dr. phil. Ellen Jørgensen.

Gøje, der var Datter af Henrik Gøje og Birgitte Brahe, hvilken sidste var en Datter af Aksel Brahe † 1616, en Broder til Knud Brahe. Ellen Gøje var 1625 bleven gift med Mauritz Aschersleben til Jastrup paa Fyn, og under et Besøg samme Aar hos sin Mands Morbroder Claus Brockenhus, der Aaret i Forvejen havde erhvervet Torpegaard paa Fyn, har hendes Broder skrevet følgende to Vers ind i Visebogen paa det hvide Blad (Bl. 144), der følger efter den af Margrete Lange indskrevne tyske Vise:

Celuy qui n'est aimé est malheureux,
 Et malheureux est l'amoureux,
 Mais la misere la plus grande
 C'est quandt l'amant apres auoir
 Fidellement faitt son deuoir
 Ne reçoit le bien quil demende.

Ich liebe vasz schön ist,
 Ob esz gleich nicht mein ist,
 Vundt ven esz mein nicht uerden kan,
 Soe habe iich doch eine gefallen daran.

symb: En faueur et perpetuelle sou-
 uenance de ma tres chere seur
 G. H. A. Elene Giøe ay'ie escrit ça
 á Torpegaardt VI sept ao. 1625.
 Otho Giøe.

pp.

Fra Slægten Gøje er KBF kommen i Karen Brahes Besiddelse, enten gennem Ellen og Otto Gøjers Broder Falk Gøje (hvis Datter, Susanne, var gift med Preben Brahe, Karen Brahes Fader), eller snarest gennem deres Søster Anne Gøje (f. 1609 † 1681), der er bekendt som Bogsamler, og hvis Bibliotek i Overensstemmelse med hendes Testamente ved hendes Død tilfaldt den da kun 23-aarige Karen Brahe. I de gamle skrevne Fortegnelser, som er bevaret over Anna Gøjers Bibliotek, nævnes en hskr. Visebog i Folio, der muligvis er KBF, men dog ogsaa kunde være det saakaldte Ide Gøjers Hskr. Nogle Signaturer paa KBF's 1ste Blad (der oprindeligt har været fastklæbet til Bindet) synes alle at stamme fra Karen Brahes Tid. Saaledes er skrevet Nummeret „21“, men senere overstregt, samt Nummeret „C 12“, hvilket sidste af Karen Brahe selv senere er rettet til „5“; hun tilføjer: „dett er indført i registeret blant de geistl. V.“ Nedenunder skriver hun: „N 13 4° [c: Sten Billes Visehskr.] fiendes og en merkelig visebog.“

Forinden Visehaandskriftet kom i Karen Brahes Besiddelse: i sidste Fjerdedel af 17. Aarh. er indskrevet endnu 10 Viser i Bogen, hvoraf de 6 er Folkeviser, men de øvrige er Viser fra Skriverens egen Samtid; Viserne fylder nu Slutningen af Hskr. fra Bl. 285 til Bl. 317, saaledes at der er 17 ubeskrevne Blade mellem disse og den ældre Del. Viserne er skrevet med 5 forskellige Hænder. Første Haand gaar fra Begyndelsen af Nr. 204 til V. 61 i samme Vise. Med 2den Haand er skrevet Resten af denne Vise (Vers 62—69) samt Nr. 208—213 (dog ikke Begyndelsen af Overskriften paa Nr. 208: „En anden vise“). Med 3. Haand er skrevet Viserne Nr. 205 og 206. Med 4. Haand er i Nr. 206 tilføjet et Vers mellem V. 24 og 25. Med 5. Haand er Nr. 207 samt Begyndelsen af Overskriften paa den næste Vise. Overskriften paa Nr. 208 lyder saaledes: „En anden vise, som Petter Roch dichtedt, der hand var kommen vdj v-gunst hosz hr. Corfidtz Wlfeld och fröcken Leonore 1652* og det fremgaar heraf, at Viserne i Tillæget tidligst er skrevet dette Aar. De maa paa den anden Side være skrevet før 1672, thi den næstsidste af Viserne, hvis Begyndelse nu mangler, da et Blad er bortkommen, er afskrevet i Dorothea Thotts Hskr. fra dette Aar.

Det er tidligere omtalt, at der allerede før 1672 har manglet mindst ét Blad i Visebogen. Efter Indskrivningen af den yngre Del har Hskr. i det hele lidt Overlast; især er det gaaet ud over Slutningen af Bogen, hvor Bladene er bleven en Del forrevne i Kanten. Paa et eller andet Tidspunkt — vel i 18. Aarh. — synes Hskr. derfor at være bleven noget restaureret, men paa en temmelig skødesløs Maade, idet en Del Blade er bleven vendt forkert; ved samme Lejlighed synes Registeret indsat længere inde midt i Bogen, og der er indsat enkelte hvide Blade. Først i 19. Aarh., efter at Svend Grundtvig har folieret Hskr., har dette ved en ny meget klodset Restaurering i Odense faaet sit nuværende Udseende.

I Visebogen findes foruden Viseopskrifterne kun faa senere tilskrevne Bemærkninger. Det er allerede tidligere nævnt, at de første 57 Viser samt Nr. 109 er nummereret med en anden Haand end Skriverens. Mærkeligt er det, at paa Bl. 17 (Vise Nr. 12) har en ellers ukendt Haand begyndt paa et Vers (V. 19): „S[and], her tor styrer sin snecke tiill lannd“; og Skriveren har derefter selv fortsat; men vi ved ikke, hvilken Oplevelse der har givet Anledning til denne Skiften. Paa Bl. 31 (Vise Nr. 24) har samme Haand, der har

nummereret de første Viser i Hskr., rettet og raderet ved et Ord i Omkvædet, saa der staar „houff“.

De øvrige Smaatilføjelser i Hskr. er forholdsvis unge og uden særlig Interesse, men skal dog alligevel for en Ordens Skyld specificeres. Bl. 29 a staar som Penneprove: „mig k.“ (Karen Brahes Haand). Bl. 32 b Rettelse: „gode hest“ (Karen Brahes Haand). Bl. 49 a „ham“ rettet til „harm“ (Karen Brahes Haand). Bl. 59 b „Soffi I[nd]“ blot Efterligning af Skriverens Skrift. Bl. 60 a „det v.“ Bl. 74 er over Navnet Kierstenn i Viseteksten skrevet „marin“ og under Linjen: „bulin och mette“ eller (efter Sv. Grundtvigs Læsning) „bullersmette“. Bl. 97 er skrevet 7 Gange Bogstavet „k“. Bl. 167 „hun“ rettet til „han“ (Chr. Molbechs Haand!). Bl. 183 b er tilskrevet „kon“ og Bl. 184 nederst med samme Haand: Ker. K. Ger. Bl. 184 er til Visen Nr. 138 tilskrevet et Slutningsvers (V. 26). Bl. 255 er skrevet med Blyant Navnet Stenchel [?] von Jessen. Bl. 314 er ved Nr. 210 V. 8 med samme Haand, som har skrevet Visen, tilføjet i Margen: „Eloquentas student“.

Nok saa bemærkelsesværdigt er det, at flere af Viserne er mærkede med Kryds † eller med særlige Numre med Arabertal, muligvis er disse Mærker tilsat i gammel Tid, som Vejledning til nu ukendte Afskrivninger af Viserne, thi paa anden Maade kan Tallenes og Tegnenes Formaal vel næppe forklares. Nr. 14 er saaledes mærket †; Nr. 15 er mærket †; 55 †; 56 „1“; 58 „10“ [!]; 61 „2“; 63 „2“ [!]; 66 „3“; 69 „4“; 73 „5“; 80 „6“; 92 †; 105 „7“; 117 †; 126 „9“; 130 „10“; 136 „11“; 144 „12“; 148 „13“; 153 „14“ †; 154 †; 159 „15“; 192 „16“; 195 †; 196 „17“; 198 „18“ [?]; 207 †; 208 †; 210 †; 213 †. Nr. „8“ mgl.; rimeligvis har det staaet ved Nr. 124, hvor et Blad nu mangler. —

Haandskriftets Omfang, dets ensartede ydre Præg med samme Skriverhaand og den mærkelige Nummereringsmaade viser, at Haandskriftet ikke er tilfældige direkte Optegnelser efter mundtlig Overlevering, men Renskrift efter ældre Forlæg; altsaa efter løse Kladder eller direkte efter ældre Visebøger. For at faa nærmere Klarhed paa dette Punkt maa vi først sammenligne KBF med Viseopskrifter fra andre Adelsvisebøger. Men forinden maa da udskydes som værdiløse til Forklaring af KBF's Tilblivelseshistorie saadanne Haandskrifter, hvis Lighed med KBF blot har sin Grund i, at de har benyttet KBF som Kilde.

Af Haandskrifter, der har benyttet KBF, kan først nævnes den

fælles Forskrift for Haandskrifterne: Dorothea Thotts Hskr., Tegnér's Hskr. samt Renbergs Hskr. (alle fra sidste Halvdel af 17. Aarh.), Afskriftsforholdet til KBF ses let deraf, at disse 3 nævnte Haandskrifters Forskrift ikke har bemærket det manglende Blad i Karen Brahes Folio, der har indeholdt Slutningen af dets Nr. 131 og Begyndelsen af dets Nr. 132, men har sammensmeltet disse to hinanden ganske uvedkommende Viser; se DgF 80 C (II, S. 335). En Del af Viserne i Dor. Thott Nr. 140—180 (= Tegnér's Hskr. Nr. 95—130; = Renbergs Hskr. Nr. 63—92 er ligefrem Udskrift efter KBF, nemlig:

Karen Brahe:	161	164	166	167-171	173	174	175	177	178	179	182	109			
{ Dor. Thott:	140	141	142	143-147	148	149	150	151	152	153	154	155			
{ Tegnér:	÷	÷	÷	95-99	100	101	÷	102	103	104	105	106			
{ Renberg:	÷	÷	÷	74-78	79	80	÷	81	82	83	84	85			
Karen Brahe:	110	111	113	116	118	120	122	125	126	131-132	133	136			
{ Dor. Thott:	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167			
{ Tegnér:	107	108	111	109	110	112	113	114	115	116	117	118			
{ Renberg:	86	87	88	89	÷	90	91	92	93	÷	94	÷			
Karen Brahe:	137	142	144	149	151	154	156	159	184	185	186	187	192	212	2
{ Dor. Thott:	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	182	183
{ Tegnér:	119	120	121	122	123	124	125	÷	126	127	128	129	130	132	133
{ Renberg:	÷	96	÷	÷	97	98	99	÷	100	101	102	103	104	106	107

I andre Viser har den fælles Forskrift for Dor. Thott, Tegnér og Renberg bearbejdet Karen Brahes Tekst eller blot benyttet den som Kilde ved Siden af andre Haandskrifter, nemlig (jf. DgF. IV S. 541 a):

Karen Brahe:	83	71	155	1	63	123	127	12	54	140	16
{ Dor. Thott:	3	4	6	7	12	13	14	16	18	19	20
{ Tegnér:	3	4	6	7	÷	11	12	134	15	16	17
{ Renberg:	÷	2	4	÷	÷	8	9	108	12	÷	13
Karen Brahe:	141	89	10	5	33	61	97	188	204	205	
{ Dor. Thott:	22	23	25	26	27	28	29	30	40	107	
{ Tegnér:	19	20	22	23	24	25	26	27	36	÷	
{ Renberg:	÷	15	17	18	19	20	21	22	29	÷	

Ogsaa en Del af Viserne i Haandskriftet Grundtvigs Kvart fra o. 1656 staar i nøje Forbindelse med KBF, især med Viserne i dette Hskr.s sidste Halvdel. Det nære Forhold ses bedst af, at KBF Nr. 193a = Grundtvigs Kvart Nr. 124 har faaet efterhængt i begge Hskr. første Vers af en helt uvedkommende Vise; begge disse Viser findes forøvrigt fuldstændigt afskrevne efter hinanden i Svanings Hskr. I, Bl. 173 b og 174 a. Det er sandsynligst, at Grundt-

vigs Kvart Nr. 117—136 har KBF Nr. 174—197 direkte som Kilde, thi Svend Grundtvigs Beviser for at begge Hskr. stammer fra fælles Kilde (se Noten til DgF 201 Ba; jfr. Noten til DgF 174a) er meget svage. Forholdet mellem Haandskrifterne er saaledes:

KBF:	174	176	177	178	179	181	182	193ab	189	185
Grundtvigs Kvart:	117	118	119	120	121	122	123	124ab	125	126
KBF:	183	184	186	187	188	191	192	194	196	197
Grundtvigs Kvart:	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136

I nogle Tilfælde synes Karen Brahes Folio blot benyttet i Grundtvigs Kvart ved Siden af andre Haandskrifter, nemlig i:

KBF:	198	73	190
Grundtvigs Kvart:	137	138	18

Endvidere synes Haandskriftet *Odense Stiftsbibl. Folio* (17. Aarh.) at have benyttet Karen Brahes Folio i dets Nr. 1 (KBF 63) og Nr. 52 (KBF 97).

Endelig maa Forholdet til *Tragica* omtales. „Den 1. Part *Tragica*“ er udgivet 1657, ifølge samtidige Vidnesbyrd ved Mette Gøje; men Hovedforfatter er Anders Sørensen Vedel, hvis Navn ogsaa antydes ved et ASV under Indledningen til Vise Nr. 1—19 og Nr. 30. Dette Arbejde bebudes allerede 1591 af Vedel i Fortalen til *Kæmpevisebogen*, idet han siger: „thi huad som Ecteskabs eller Elskous Viser er anrørendis, dem have wi paa denne tid ladet bestemme for sig selff, Om det ellers er deris Skæben, at de maa engang komme til Dags Liusen“. Det er temmelig sikkert, at Vedel i sin *Kæmpevisebog* ikke har kendt KBF, thi KBF's Berøringer med Vedel II, 12 (DgF 293 D), II, 44 (DgF 159 F) og 29 & 31 (DgF 145 LN) tyder ved nærmere Sammenligning ikke paa direkte Benyttelse. Anderledes er Forholdet med *Tragica*, hvor over Halvdelen af Viserne har intim Berøring med KBF, nemlig:

<i>Tragica</i> :	4	5	9	12	13	16	17	19	21	22	23	24	25	26	27	28	29
KBF:	34	129	182	102	190	36	116	135	9	62	149	43	28	120	111	92	157

Ved disse nævnte Viseopskrifter er der dog den Forskel, at *Tragica* 25, 26, 27, 28, 29 er Gengivelser (lidt ændrede) af selve KBF's Tekstform, medens ved de øvrige *Tragicatekster* KBF blot er benyttet til Forbedring af andre Opskrifter. Bemærkningerne ved DgF 194 og 445 om, at *Tragica* 23 og 26 giver oprindeligere Læsemaader end KBF, er kun lidt overbevisende.

Den naturligste Forklaring af disse mange Tilfælde af Berøring mellem „Den 1. Part Tragica“ og KBF maa være, at det er selve KBF, der er benyttet ved Udarbejdelsen af Tragica. Karakteristisk er saaledes Tragica Nr. 13, DgF Nr. 325 l „Nilus og Hillelil“, hvor Hovedgrundlaget for Tragica er en Opskrift fra det af Vedel ejede Haandskrift, det nu saakaldte Svanings Hskr., medens Tragica fra den beslægtede Opskrift i KBF har laant flere Læsemaader samt alle KBF's 4 Særvers (hvoraf mindst 2 er tilføjede af KBF efter mundtlig Tradition). Endnu tydeligere ses det direkte Laan ved den gennem talrige beslægtede Opskrifter velkendte Vise om „Nilus og Adelus“ (DgF 481), hvor Tragica bl. a. har 5 Særvers, der ellers kun findes i KBF, deriblandt et saa tydeligt uægte og litterært (men for KBF typisk) Vers som:

KBF: V. 3: Hr. Nilus han undte stalt Adelus vel,
siden første han hende saa:
han bad saa inderlig til Vor Herre,
han maatte den Lilje faa.

Og Sofus Larsens Begrundelse i sin Afhandling om Ebbe Skammelsens Vise (S. 58 f.) (jf. DgF Nr. 354), at Tragicas restituerede Tekst af denne Vise vanskelig — som Axel Olrik har ment — kan forklares *alene* ud fra de nu kendte Opskrifter, kan vel blot bevise Tilstedeværelsen af en nu tabt Opskrift, men modbeviser ikke, at Tragica ogsaa her benytter KBF og derfra har laant litterære intet-sigende Fyldevers som f. Eks.:

KBF V. 47:
Det var Peder Skammelsen,
han var i Hjærtet saa ve;
saa vel kunde han paa Ebbe se,
at han var vorden vred.

Tragica V. 62:
Det var Peder Skammelsen,
han blev i Hjærtet saa ve;
Ebbe han var vorden vred,
det kunde han paa hannem se.

Selv om man nu vil benægte, at Vedel paa et senere Tidspunkt end 1591, da han udgav Kæmpevisebogen, skulde have faaet KBF i Hænde og benyttet den til Afslutning af sit Tragicamanuskript¹, er der endnu en Udvej til at forklare Sammenhængen mellem Tragica og KBF, idet man maa erindre, at Tragicas Ud-giver Mette Gøje netop var Søster til Ellen Gøje, der — som tidligere nævnt — har ejet KBF. Mette Gøje har altsaa haft let Adgang til KBF og kan meget godt tænkes at have benyttet dette

¹ Saal. er A. Olriks Antagelse i DgF VIII, S. 303.

Hskr. til at forbedre de Vedelske Tekster. Hermed stemmer godt nok overens¹, at de Viser i Tragica, der alene grunder sig paa KBF, ikke er blandt dem, der er mærket ASV.

Vi har nu udskilt de Visehaandskrifter, hvis Overensstemmelser med KBF blot maa forklares som Laan fra selve dette Haandskrift. Men virkelig Betydning til Forstaaelse af KBF's Fremvækst og Arbejdsmetode har kun de *Visehaandskrifter, der giver os Tekster, der stammer fra samme Grundform, som KBF har benyttet*; thi herigennem bliver vi i Stand til at kontrollere den Arbejdsmetode som KBF har anvendt. Det er imidlertid saa godt som umuligt gennem Udgiven af „Danmarks gamle Folkeviser“ hurtigt at skaffe sig Overblik over dette Spørgsmaal. Det vil derfor være nødvendigt nedenfor at give en skematisk Oversigt. Først angives Vise-nummeret i KBF og derefter i Parenthes det Nummer og Bogstav, som Visen har i „Danmarks gamle Folkeviser“. Bagefter angives ved hver Vise, hvilke Opskrifter i andre Haandskrifter, der (formentlig ad litterær Vej) stammer fra samme Grundkilde som KBF; tillige refereres i Korthed de Vurderinger af KBF's Tekst, der hist og her gives i Danm. gl. Folkev. dels af Svend Grundtvig og dels af Axel Olrik:

1 (250 E). 2 (183 Aa). 3 (262 G; *Sagnformen er nyere Udvikling, dog beslægtet med færøsk*). 4 (39 A). 5 (122 a). 6 (269 A). 7 (25). 8 (397 A). 9 (4 A). 10 (260 Aa). 11 (37 C). 12 (72 A; *Bearbejdet Tekst. Ses af at Heltinden hedder Solvermod overalt undtagen i V. 2, hvor hun hedder Tore (som i B (C) D E)*). 13 (186 A). 14 (339). 15 (125 B). 16 (374 Ca). 17 (492). 18 (219). 19 (26 A). 20 (327). 21 (246 A; *B helt afvigende, færøsk*). 22 (249 A). 23 (66 A). 24 (483 H). 25 (146 A). 26 (88 A). 27 (290 C). 28 (209 a). 29 (285 E). 30 (43). 31 (32 A). 32 (418 A). 33 (77 A). 34 (3 A). 35 (329 A; *Afskriverforvanskninger, Traditionen forvansket allerede i Folkemunde*). 36 (481 N; *stærkt omdannet og moderniseret, hører delvis til Gruppen D: A. Urop Nr. 55 og O: Grundtv. Kwart Nr. 94*). 37 (111 A). 38 (239 B). 39 (426 A; *beslægtet med B: Svaning II, Bl. 18*, C: A. Urop Nr. 121*). 40 (237 B). 41 (259 F; *forholdsvis ny, afledet og frit bearbejdet Tekst*). 42 (473 D). 43 (130 A). 44 (307 A). 45 (452 A). 46 (224 E). 47 (82 A). 48 (75 C). 49 (126 G; *Sammensmeltning af DgF 126 og DgF 127*). 50 (266 E). 51 (484 D). 52 (54 A). 53 (212 A). 54 (71 A). 55 (251 f; *tilhører Gruppe I: A. Munch osv.*). 56 87 Aa; *nærmest b: M. Barnewitz Nr. 41, c: Kristiane Nr. 27, k: Langebeks Folio 5*). 57 (76 E). 58 (68 A). 59 (207). 60 (145 Aa; b: *A. Munch Nr. 37; L: Vedel, benytter Opskr., den ligger mellem a og b*). 61 (244 a). 62 (312 A). 63 (258 C; *denne Form benyttet i Odense Stiftsbibl. Nr. 1 (A. Olrik)*). 64 (414 B; *staar i Afskriftsforhold til Aa—e: Hjærtebogen n. n.; giver en vilkaarlig om-*

¹ Det er Professor Brix, der har henledt min Opmærksomhed derpaa.

arbejdet *Tekst*). 65 (344 Aa; b: *Langebeks Folio Nr. 43*, c: *A. Basse Nr. 90*, d: *Kr. Juel Nr. 35*). 66 (430 Aa; b: *Sofie Sandberg Nr. 49*, c: *Kr. Juel Nr. 32*, d: *St. stokh. Nr. 20*, e: *K. Basse Nr. 35*; a er en litterær Afpudding. 67 (*Danske Viser 64 Ab*; a: *Svan. I, Bl. 148 osv.*). 68 (83 A). 69 (86 A). 70 (400 A). 71 (407 B; *staar i skriftlig Forhold til Svanning I, Bl. 184**, *Rentzel Nr. 53 b*, *K. Basse Nr. 73*; er omarbejdet *Afskrift*). 72 (20 C). 73 (471 Da; Ea *Sofie Sandberg*, b *Kirsten Basse*; D og E er *Forsøg paa at sammensmelte to Former*). 74 (55). 75 (47 A). 76 (197 A). 77 (222 A; B *islandsk Tradition*). 78 (40 A). 79 (203 A). 80 (121 B). 81 (70 A; *beslægtet med Ba: A. Munk og Bb: A. Basse*). 82 (332 K; ABC *giver bedre Sagnform*). 83 (378 A; *en med Pen i Haand foretaget Nydannelse (dog med Tilføjelse af et Par ægte traditionelle Vers) af A o: Svanning II, Bl. 79**, *Langebeks Folio Nr. 2*, *A. Basse Nr. 88 m. m.*). 84 (482 H). 85 (500 A). 86 (206). 87 (182 C). 88 (302 Aa). 89 (218 D; *Vers 30—31 er Nydannelse af Skrивeren*). 90 (268 A). 91 (261). 92 (453 Aa). 93 (489 D). 94 (472 B; *vilkaarlig Omarbejdelse, hvis ægte Grundlag er beslægtet med Abde; Aa: Sofie Sandberg Nr. 117*, b: *Anna Munk Nr. 34*, d: *Mindre stokh.*, e: *Vedel II Nr. 13*). 95 (494 A). 96 (268 D). 97 (276 Aa; *samme Form benyttet i Odense Stiftsbibl. Nr. 52*). 98 (27 A; B: *Rentzel Nr. 55 (med Vedels Haand) er i Grunden den samme, men A har flere Vers*). 99 (30 A). 100 (44 A). 101 (157 a; b: *Svanning II Bl. 4*; a og b *synes at have haft fælles Forskrift*). 102 (354 B). 103 (303 B). 104 (166 C; *mindre oprindelig end A: Sten Bille Nr. 9 og B: A. Urop Nr. 57*). 105 (433 C; *Vers tildigtet af Skrивeren*). [106—108 mgl.]. 109 (497 Ba; *skriftlig omarbejdet; et Haandskrift af denne Optegnelse har været benyttet i Tilføjelser til Svanning I Bl. 186*). 110 (353 Aa). 111 (342 Aa). 112 (31 A). 113 (447). 114 (355 B). 115 (159 A; *beslægtet Opskrift benyttet i F: Vedel II, 44*). 116 (360 A). 117 (33 A). 118 (389 Fa). 119 (205 C). 120 (445 Aa; *Bredde i Udformningen*). 121 (395 A). 122 (76 Da). 123 (313 Aa; B: *Anne Krabbe Nr. 19 har Forskrift fælles med Karen Brahes Folio, der har forkortet den fælles Forskrift (A. Olrik)*). 124 (320 B). 125 (117 a). 126 (366 Aa). 127 (140 A). 128 (114 Aa; *beslægtet med b: Rentzel Nr. 5 og c: Større stokh Hskr. Nr. 53; bc har undertiden bedre Læsemaal end a*). 129 (178 A). 130 (393 Ab; a: *Hjærtebogen Nr. 63, cd: Langebeks Kwart Nr. 53 og 80 osv.; Karen Brahes Folio har modtaget enkelte vilkaarlige Ændringer*). 131 (138 Ba; d: *Rentzel Nr. 4*, e: *St. Stok. Hskr. Nr. 42*). 132 (79 Ca). 133 (345 Ba). 134 (293 Aa; b: *St. Stokh. Hskr. Nr. 51 har bedre Tekst end Karen Brahes Folio, men har nogle fælles Skrivefejl; Vedel har benyttet A-formen samt B: Svanning I Bl. 123**). 135 (297 A; *beslægtet er B: Anna Urop Nr. 104, C: Kgl. Bibl. Brudst. Nr. 9; Karen Brahe har omarbejdet Slutningen forkortende*). 136 (67 Ba). 137 (181 Aa; d: *Magd. Barnewitz Nr. 50*). 138 (408 C). 139 (299 Aa; b: *Rentzel Nr. 11, c: St. stokh. Hskr. Nr. 66; Karen Brahes Folio har Skrivefejl, som bc er fri for*). 140 (362 Ba, *Omarbejdelse af A*; a: *A. Urop m. fl.*). 141 (23 Ba; d: *St. stokh. Hskr. Nr. 68*, e: *Magd. Barnewitz Nr. 32*, f: *M. stokh. Hskr. Nr. 37*, g: *A. Juel Nr. 30*, h: *Holstein Nr. 72*). 142 (363 Aa; b: *M. stokh. Hskr. Nr. 40*, c: *St. stokh. Hskr. Nr. 69*, i: *Flyvebl. 1722*). 143 (29 B; *vilkaarlig Bearbejdelse; Aa: A. Urop Nr. 103, Ab: St. stokh. Hskr. Nr. 10, Ac: Rentzel Nr. 12; Karen Brahe er særlig beslægtet med Ac*). 144 (199 c; a: *Hjærtebogen Nr. 81*, b: *St. stokh. Hskr. Nr. 13*;

Teksten i Karen Brahe er en fri Bearbejdelse. 145 (377 Ba; b: *Rentzel Nr. 16*, c: *St. stokh. Hskr. Nr. 80*; ab har vilkaarlige Afvigelser fra fælles Forskrift). 146 (291 Ca; b: *Rentzel Nr. 17*, c: *St. stokh. Hskr. Nr. 80*). 147 (455 Aa; b: *St. stokh. Hskr. Nr. 85*; c: *Holstein Nr. 47*; *Karen Brahes Folio har tilsatte Særvers*). 148 (189 Ab; a: *S. Sandberg Nr. 39*, c: *Svaning I Bl. 144**, d: *Holstein Nr. 38*, e: *K. Basse Nr. 70*; abcd følges nøje ad). 149 (194 Aa). 150 (153 a; b: *Rentzel Nr. 18*; *V. 10—11 i Karen Brahes Folio er vist tildigtede*). 151 (85 a; g: *M. Barnewitz Nr. 10 osv.*). 152 (496 C). 153 (298 B; *beslægtet med Rentzel Nr. 24*; *Karen Brahes Folio har tildigtet sit V. 28 og udeladt 2 Vers*). 154 (248 a; e: *Svaning II Bl. 61*). 155 (432 Ba; b: *Svaning I Bl. 206*, c: *Dronning Sofia Nr. 25*, d: *S. Sandberg Nr. 99*, e: *M. stokh. Hskr. Nr. 20*, f: *A. Juell Nr. 26*, g: *St. stokh. Hskr. Nr. 4*, h: *M. Barnewitz Nr. 8*, i: *K. Basse Nr. 65*; *i Karen Brahes Folio er Udtrykkene gjort tydeligere og Versemaalet regelmæssigere*). 156 (62 a). 157 (311 Aa). 158 (22 B). 159 (198 a). 160 (13 A; BCD: *Jysk og færøsk Almuetråd*). 161 (337 Aa; A viser blidere *Tids Afændring af barske Slutning*). 162 (141 A; B: *Hjerteb. 30*, C: *Rentzel 3*, D: *Anna Basse 50*; A er vist *Omdigtning*). 163 (11 B; A: *Svaning I Bl. 107**, C: *Svaning II Bl. 104 (Vedel)*, D: *Vedel Nr. 15*). 164 (310 a). 165 (300). 166 (214 Aa). 167 (255 a). 168 (190 a). 169 (277 Aa). 170 (240 Aa). 171 (200 Ca). 172 (464 A). 173 (396 Aa). 174 (201 Ba). 175 (479 Da). 176 (108 Aa). 177 (45 a). 178 (184 Aa). 179 (398 a). 180 (158 C). 181 (174 a; c: *Magd. Barnewitz Nr. 60*). 182 (73 Aa). 183 (56 Aa). 184 (59 a). 185 (242 a). 186 (410). 187 (394 Ba). 188 (89 Aa). 189 (12 Aa). 190 (325 Aa; b: *Svan. I Bl. 89**, c: *Sof. Sandb. Nr. 7, osv.*, h: *Grundtvigs Kvart Nr. 18*; abc udgaar fra fælles Forskrift; *KBF har 4 tilsatte Vers, mindst de to er traditionelle*). 191 (280 Ba). 192 (74 Aa). 193 a (324 Ab; a: *Svaning I Bl. 173**). 193 b (*Danske Viser Nr. 72 k*; *kun et Vers; fuldstændig i c: Svaning I Bl. 174*; a: *Hjertebogen Nr. 33*, d: *Svaning I Bl. 203 osv.*). 194 (132 Aa; B: *Sofie Sandberg Nr. 68 kan gerne være Omarbejdelse af A*; C: *Vedel er B + A*). 195 (429 B; *vist Bearbejdelse af Aa: Svaning I Bl. 29**, b: *A. Urop 58*, c: *St. stokh. Hskr. 15 osv.*). 196 (180 Fa). 197 (52 Aa; c: *Svaning II Bl. 90**; c har et *Vers mere end a*). 198 (467 Aa; b: *Grundtvigs Kvart Nr. 137*). 199 (16 A; *beslægtet med B: Svaning II Bl. 101 og C: Rentzel Nr. 53*). 200 (7 D). 201 (9 C; *samme Form synes benyttet bl. fl. af Vedel G*). 202 (17 A; *beslægtet med B: Svaning II Bl. 33*). 203 (18 C; *samme Form synes benyttet bl. fl. af D: Vedel I Nr. 16*). — 204 (34 Bi; *V. 1—61 beslægtet med a: Christence Juell; V. 62—69 efter Aa—f*). 205 (475 Aa; *beslægtet med a—c*). 206 (476 Aa; *beslægtet med b osv.*). 207 (*nyere Vise af Søren Tvilling*). 208 (*gudelig Vise*). 209 (*Elskovsviser*). 210 (*satirisk Vise*). 211 (234 A; *beslægtet med B: Svaning I Bl. 115**, C: *Dr. Sofia Nr. 39*, D: *M. stokh. Hskr. 11*). 212 (*Skæmteviser*). 213 (*Skæmteviser*).

Resultatet af Undersøgelsen bliver, at af de 200 Viser, der findes i KBF's ældre Del, kendes ikke mindre end 26 Viser her i Danmark kun fra dette ene Haandskrift¹, og KBF faar alene

¹ KBF 5, 7, 14, 17, 18, 20, 21, 28, 30, 33, 59, 61, 77, 86, 91, 113, 125, 156, 159, 164, 165, 167, 168, 177, 184, 185.

derved for Viseforskningen en ikke ringe Betydning. Af Resten af Viserne i KBF har mange Værdi ved at give os en selvstændig traditionel Form, der ellers vilde være os ukendt. Kritiken over Haandskriftet faar først fast Grund under Fødderne, naar vi beskæftiger os med Visetekster, hvis Grundform kan erkendes gennem tilfældigt bevarede Opskrifter i andre Haandskrifter. Vi lærer heraf først, at en stor Del af Viserne i KBF ikke er nedskrevne direkte efter Folketraditionen, men stammer fra ældre Haandskrifter. KBF har dog ikke direkte afskrevet nogen af de os nu bevarede Haandskrifter, men den har dog af og til meget nær Berøring med disse. Det kan saaledes ikke være nogen Tilfældighed, at KBF i sit Nr. 193 a og 193 b urigtigt sammenskriver to Viser, der i „Svanings Hskr.“ (ejet af Vedel) findes fuldstændigt afskrevne lige efter hinanden. Og den berømte lange Form af Marsk Stig Visen i KBF Nr. 60 genfindes i Anna Munks Hskr. (fra o. 1590), medens Vedel i sin trykte Visebog synes at have benyttet en Form, der har ligget mellem KBF og Anna Munk.

En Sammenligning af Viserne i KBF med beslægtede Opskrifter i andre Visebøger viser os endvidere, at det i en Mængde Tilfælde kan konstateres, at *Samleren* af KBF ikke har ladet Visen afskrive efter det ældre skrevne Forlæg, men først har gennemarbejdet *Teksten og ofte tildigtet Vers* for at skabe større Sammenhæng i Fremstillingen. Denne Kendsgerning kaster en Skygge over hele Haandskriftet, altsaa ogsaa over de talrige Viser, hvis traditionelle Ægthed nu ikke kan kontrolleres. For at lære KBF nærmere at kende lønner det sig da særligt at gennemgaa de ovenfor nævnte Nr. 12, 36, 41, 64, 66, 71, 83, 89, 94, 105, 120, 123, 130, 135, 140, 143, 144, 147, 150, 153, 155, 162 i KBF. Jeg skal her dog nøjes med at give nogle enkelte Prøver paa KBF's særlige, ikke synderlig aandfulde Poesi.

I Nr. 83 Visen „Den genfundne Søster“, DgF Nr. 378, karakteriseres i KBF den bortstjaalne Jomfru saaledes:

7. Borte var hans Søster saa dydefuld,
han skatted hende mer end al Verdens Guld.
18. Hendes Øjen var klare som Solen skin,
hendes Hals var hvid som Hermelin,
hendes Mund var rød som en Rubin.

I samme Visebearbejdelse optager KBF tillige nogle Vers hentet fra ægte Tradition.

Et andet lærerigt Eksempel er Nr. 147 Visen „Benedikt Knudsøns Fæstemø dør“, Danm. gl. Folkev. Nr. 455. De tre Former fra Adelsvisebøger Aabc, Bab og Cabc er i Ord og Udtryk saa nær beslægtede, at de tydeligt nok staar i litterært Afhængighedsforhold til hinanden og stammer fra samme Grundskr., saaledes at C i det hele nærmest giver Grundformen, medens B har flere tildigtede Vers. Abc er blot en Form af C med Udeladelse af dens V. 10 og 15. KBF (Opskrift Aa) har benyttet Abc-Formen, men har flere Særvers. Først:

8. Ind da kom den liden Smaadrenge
 var klæd i Kjortel hvid:
 I staar op, Benedikt Knudsen,
 jeg vil eder Tidende sige.

hvilket er en Omdigtning af et Vers, der findes i alle andre Opskrifter (Abc 8, B 9, C 8), der lader Smaadrenge møde „for Bord“. KBF digter dette Vers for at skabe bedre Sammenhæng, idet der tidligere i Visen er fortalt om, at Benedikt Knudsen ligger i Sengen og taler med sin Moder om sine onde Drømme, saa man savner en Meddelelse om, at han staar op af Sengen. (Ogsaa Opskrift B har været opmærksom paa Mangelen, men redder sig ved før Verset om Svenden, der stedes for Bord, at indsætte et Vers om, at Benedikt Knudsen staar op og klæder sig.) — Visen fortæller senere om, hvorledes Benedikt Knudsen rider til sin elskede, der ligger dødssyg i Barnsnød; men Moderen nægter hende at faa Benedikt at se; hun dør. Her i Slutningen af Visen har KBF atter fundet Anledning til Forbedring, nemlig først yderligere at understrege Moderens Vrede og dernæst at skaffe Oplysning om, hvad der bliver af de moderløse Børn. Det hedder:

14. Hendes Moder ud af Vinduet saa,
 det var en Frue saa haard:
 „Her holder ude Benedikt Knudsen,
 han skal ikke komme levendes af Gaarde¹.
18. Tager I nu hendes Sønner to,
 svøber dennem i Silke smaa:
 I lader dennem følge sin Fader af Gaarde,
 men Moderen ikke leve maa.“

¹ Iflg. Meddelelse af Dr. Ernst v. d. Recke kan Rimet sammenstilles med DgF 145 A V. 92, DgF 108 A V. 15, DgF 289 G V. 17.

19. Det mælte Benedikt Knudsen,
stor Sorrig havde han i Sinde:
„Saa mænd ved stolten Fru Ingelil,
eders Hjærte er haarder end Sten.“

Men med disse tilfældig valgte Eksempler kan vi standse. Det vil staa klart for alle, at KBF — naar dens Tekster tydeligt viser Omarbejdelse i de forholdsvis faa Tilfælde, det er muligt at øve Kontrol, — i det hele er en Kilde, der i Enkeltheder maa betragtes med Mistillid. —

De Synspunkter, der er hævdet i nærværende Afhandling, er ikke nye, idet de tidligere lejlighedsvis er antydet i Udgaven af „Danmarks gl. Folkeviser“, særligt af Axel Olrik i sidste Del af Ridderviserne. Det vil dog muligvis være af almindelig Interesse og til Nytte for Forskningen, at se Sagen nærmere dokumenteret og fremstillet i Sammenhæng.

II. JENS BILLES VISEBOG

VED

E. KROMAN.

Det ældste af de gamle danske Adels-Visahaandskrifter næst efter Hjertebogen er det saakaldte „Steen Billes Haandskrift“ i Karen Brahes Bibliotek i Odense. Det er første Gang fremdraget og omtalt af Dr. Paludan-Müller 1842 i Danske Magasin 3, I S. 143, hvor han optrykker to historiske Viser fra Visebogen om Kong Hans's og Kristian II's Sverigestog 1497 og 1520. Senere har Svend Grundtvig i „Prøve paa en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser“ 2. Opl. 1847 givet en kort Omtale af det. Han anvender her for første Gang Navnet „Steen Billes Hskr.“ Paa Grundlag af Oplysninger af Svend Grundtvig har en mere udførlig Skildring faaet Plads i Vogelsangs Fortegnelse over Haandskrifterne i Karen Brahes Bibliotek¹. Haandskriftets Tilknytning til Skaane berøres oftere af Professor Axel Olrik i Udgaven af Danmarks gamle Folkeviser. Et enkelt Sted opgiver han uden videre Haandskriftet som

¹ I „Indbydelsesskrift til Afgangsexamen og Hovedexamen i Odense Cathedralskole“ 1857.

„skrevet i Skaane“ (DgF. 354 A). Endelig har for nylig Dr. phil. Sofus Larsen givet en Omtale af Haandskriftet i „Ebbe Skammelsøns Vise“ (1923) S. 46 og med Rette gjort opmærksom paa, at den grundtvigske Benævnelse „Steen Billes Haandskrift“ er vildledende.

Trods det, der hidtil er fremkommet ved de forskellige Undersøgelser, er Haandskriftets Oprindelse dog i det hele blevet ufuldstændigt opklaret. Ved en fornyet Undersøgelse af Haandskriftet (under Registreringsarbejder for „Dansk Folkemindesamling“) og ved Benyttelse af historisk Kildemateriale er det vist lykkedes mig at naa noget videre frem til Forstaaelse af Haandskriftets Tilblivelseshistorie.

Visehaandskriftet er i mindre Kvart-Format ($20 \times 14\frac{1}{2}$ cm.) og indeholder 162 Blade, alle med samme Vandmærke. Desuden et første Blad — med særlig Vandmærke — som oprindeligt har været paaklæbet Indersiden af det tidligere Bind. Ved Haandskriftets Ombinding i hvidt Pergamentbind og Restaurering i 19. Aarh. er nævnte Blad bleven fjernet fra Bindet og vendt; dets nuværende Bagside viser tydelige Spor af at have været paaklæbet Bindet. Hskr. er folieret med en Haand fra 19. Aarh. Denne Foliering viser fejlagtigt 161 Blade, idet et Blad mellem Bl. 155 og Bl. 156 er oversprunget. Alle Bogens Blade er beskrevne med Undtagelse af Bl. 37 b—38 a samt Bl. 134 b, begge Steder fordi den nærmest foregaaende Vise ikke er færdigskrevet, og der er ladet Plads aaben til Fortsættelsen. Endvidere er der to ubeskrevne Sider foran Haandskriftets sidste Nummer (87), der er skrevet længe efter dets øvrige Viser. Haandskriftet er i det hele meget velbevaret, dog har det mistet ét Blad i første Læg, formodentlig Titelbladet, samt et Blad mellem Bl. 60 og 61, hvorved Slutn. af Nr. 35 og Beg. af Nr. 36 mangler.

Visebogen indeholder 87 Viser, nummereret (med Blyant) af Svend Grundtvig. Disse Viser er skrevet med 17 forskellige Hænder. Undertiden er det regelmæssige og letflydende Skriverhænder, undertiden er det en kluntet og ubehjælpssom Skrift, som ofte kan være vanskelig at læse. Hænderne fordeler sig paa følgende Maade: I Nr. 1—2; II Nr. 3; III Nr. 4—6; IV Nr. 7; V Nr. 8; VI Nr. 9—11; VII Nr. 12—13; VIII Nr. 14, 34, 35 V. 1—8, 45 V. 1—5, 46; IX Nr. 15—30, 33 (undt. V. 2), 36, 45 V. 6—19, 47; X Nr. 31 (dat. 1555); XI Nr. 32, 38, 41—44, 48—50, 52—56, 57 (dat. 1557), 58—74, 75 (undt. V. 165—167 samt 1. Linie af V. 168), 82—83, 84

(dat. 1559); XII Nr. 33 V. 2, 35 V. 9 (sidste bevarede Vers, 'et Blad er udrevet); XIII Nr. 37 (sign. 1555, Steen Bille); XIV Nr. 39—40 (sign. Anne Skave); XV Nr. 51, 75 V. 165—167 samt første Linie af V. 168, 76—79, 80—81 (begge dat. 1558); XVI Nr. 85—86; XVII Nr. 87.

Man er tidligere kommet til et noget andet Resultat med Hensyn til Antallet af Hænder. Paludan-Müller opgør det saaledes til „i det mindste 19 forskellige Hænder“, medens Svend Grundtvig endogsaa regnede med 38 Hænder. Naar den sidstnævnte naaede saa stort et Tal, er det især, fordi han i vor XI. Haand saa ikke mindre end 19 forskellige Hænder!¹ Viserne, der er skrevet med denne Haand, fremtræder da ogsaa med et forskelligartet Præg; men dette beror i det væsentlige paa, at Skriveren har moret sig med at udpynte sin Skrift paa vidt forskellig Maade, snart ved Initialer, der kan have en ret varierende Form, snart ved, at første Linie af hvert Vers er skrevet med Fraktursskrift, der kan være mere eller mindre skødesløst udført, osv. Fæster man Opmærksomheden mindre paa Udpyntningen end paa den sædvanlige løbende Skrift, kan man — selv om denne sidste heller ikke altid er udført med samme Omhu — ikke være i Tvivl om, at Haanden i alle disse Tilfælde er den samme. Forskellighederne kan maaske enkelte Steder bero paa Efterligning af Skriften i Forlæg (se særlig Nr. 72 med de mærkelige Initialer). Det er en ret øvet Haand, der dog, hvor den med Forsæt er gjort mere kunstig, let bliver usikker og kejtet.

Trods det store Antal Hænder, hvormed Viserne er skrevet, kan Haandskriftet næppe opfattes som et Autografalbum eller Stam-bog. Herimod taler for det første, at man ofte finder et større Antal Viser skrevet med samme Haand, dernæst, at der kun ved tre af Viserne er vedføjet Navn.

Haandskriftet indeholder nemlig kun tre Navne. Under Nr. 37, en lyrisk Vise: „Ve dig elendig Klaffer“ — som genfindes i Hjertebogen og i Dronning Sofies Hskr. — finder vi med samme Haand som Visen Aarstallet 1555 og Navnet Sthen Clausz[e]n Biillde samt underneden og vistnok med samme Haand Bogstaverne K R S D²,

¹ DFS 54 Bl. 236.

² Hvis D betyder Datter, betegner Bogstaverne muligvis et Kvindenavn, men synes ikke at passe med Kirsten Andersdatter Lindenov til Sellerup ved Vejle. ed hvem Steen Bille blev gift i 1557.

formodentlig Forbogstaverne i hans Valgsprog. Under Nr. 39 har Nedsriveren ligeledes skrevet sit Navn, nemlig Anne s[k] nne skaffue, men straks udvisket det hele, mens Blækket endnu var vaadt. Det Bidrag til Visebogen, hvorunder Anne Skave har anbragt sit Navn, er et fransk Digt: Tant que j'ai wineras en age florisant, j'ai seruies amour le deiu puisant osv. Det er ligeledes Anne Skave, som har skrevet den næste Vise i Haandskriftet, en i Nutids Bondetradition endnu velkendt lystig og noget grov Skæmteviser: „Alle mend haffue hatt“¹.

Det tredje Navn, Jørgen Mikkelsen, staar under Visebogens allersidst indskrevne Vise og staar uden Sammenhæng med den øvrige Del af Haandskriftet.

Vi skal nu se nærmere paa de to første Navne.

Steen Clausen Bille er den bekendte Steen Bille til Vandaaas og Raabelev, Tyge Brahes Morbroder og Velynder. Han tilhørte den skaanske Gren af Billeslægten og var født 14. Nov. 1527 paa Vandaas (Ø. Gyng Herred). Hans Fader var den ansete Ridder og dansk og norsk Rigsraad Claus Bille. Efter i flere Aar at have rejst i Udlandet — sammen med sin Broder Jens — og besøgt Frankrig, England og Tyskland og have studeret i Paris og andensteds, blev Steen Bille ansat som Sekretær ved Christian III's Kancelli, hvor han — i Følge Niels Mickelsøns Ligprædiken — var i 5 Aar. Dette Ophold ved det kgl. Kancelli maa ligge omkring Midten af 1550'erne. 1555 nævnes han udtrykkelig som Kongens Sekretær², og i August 1556, da han fik overdraget Vesterstad Len i Skaane³, som hans Fader hidtil havde haft i Forlening, kaldes han endnu Sekretær. I sin Sekretærperiode blev han (iflg. Ligprædikenen) sendt som Gesandt til Skotland og Frankrig. Til sidstnævnte Land sendtes han 1555⁴. Sandsynligvis er Steen Billes Ophold ved Kancelliet ophørt 1556, da han som ovenfor nævnt fik Vesterstad Len overdraget. I hvert Fald efter Faderens Død 1558 maa han — der var bleven gift 1557 — have slaaet sig ned i Skaane, hvor han levede til sin Død, sysselsat med Driften af sine store Godser og udfoldende en stor og alsidig praktisk Virk-

¹ E. T. Kristensen: Skæmteviser Nr. 92.

² Brev fra Chr. III til Bugenhagen 1. Juli 1555. Aarsberetn. fra Gehejmearkivet I, 270.

³ Kancelliets Brevbøger II 29. Aug. 1556.

⁴ Norske Rigsregistrarer I, 187 (11. Juli 1555).

somhed. Han prises af Samtiden for sin Interesse for Videnskaberne¹, og han viste sin Søstersøn Tyge Brahe forstaaende Støtte. Det var under et Ophold hos Steen Bille paa Herridsvad Kloster, at Tyge Brahe opdagede den nye Stjerne. Juni 1577 blev han udnævnt til Landsdommer i Skaane², men nedlagde Embedet et Aars Tid efter paa Grund af Svagthed³. Han døde 1586⁴.

Anne Skave var Steen Billes Kusine. Hun var Datter af Maurids Skave til Eskildstrup, som var gift med Elline Steensdatter Bille, Søster til Steen Billes Fader Claus. Hun tilhørte paa fædrene Side en udpræget sjællandsk Slægt, muligvis er hun dog opdraget i Skaane hos sin Morfader, Landsdommer Steen Basse Bille, † 1519, g. m. Margrete Rønnow Clausdatter, idet det jo var Skik blandt Adelen, at Børnene blev opdraget hos Mormoderen. Man kan maaske deri søge Forklaringen paa Anne Skaves svensk-paavirkede Anvendelse af å i Skæmtevisen i vort Hskr. Hendes Viser synes indskrevet under et lystigt Lag⁵. For øvrigt kendes der kun lidt til hendes Liv. Hun døde 8. Jan. 1560 i Roskilde.

Naar tidligere Forskere med Rette har formodet, at Steen Billes Hskr. havde Tilknytning til Skaane, støtter dette sig dels paa, at Steen Clausen Bille er kendt som en skaansk Adelsmand, dels paa, at Skæmtevisen, der er skrevet af Anne Skave, anvender å-Tegnet, samt at en lyrisk Vise (Nr. 18) begynder: „Her er en Jomfru i Skaane“, hvortil kommer, at Sprogformen helt igennem i Haandskriftet i hvert Fald er Østdansk⁶.

Selv om Haandskriftets Visers Tilknytning til Skaane maa anses for givet i mange Tilfælde, er det dog urigtigt deraf at slutte — som Axel Olrik har gjort — at Haandskriftet er skrevet inden

¹ Se Udtalelser af forskellige af Datidens Forfattere Danske Magasin 1, II, S. 182 f.

² Ikke som Dr. Sofus Larsen anf. St. siger: „efter Faderens Død 1558“; se Kancelliets Brevbøger VI, S. 194.

³ Kanc. Brevb. VI, S. 401.

⁴ Se nærmere Biogr. Lexicon, Adelsaarb. VII og Møllerup og Meidell: Billeætten.

⁵ Mellem de to af A. S. skrevne Viser staar (øverst paa Siden) med ellers ukendt Haand vistnok: item skryffweren end en gyllend, læsszerend end lortt.

⁶ A. Olrik taler ved Danmarks gamle Folkeviser Nr. 359 om „skaansk Sprogform“. Sv. Grundtvig gør ved D. g. F. Nr. 166 Aa opmærksom paa, at Haandskriftets Sprogform svarer til „Nutidens platte Udtale“: Kjøbenhavn, Skiv (c: Skib), Bøste (o: Børste), ing (o: ind) osv. — Typisk østdansk er en Form som frann o: fra (se Danske Viser Nr. 204).

for selve denne Landsdel. Steen Bille var ganske vist af skaansk Slægt og opholdt sig det meste af sit Liv i Skaane, men efter al Sandsynlighed var han i 1555, da han skrev sit Navn i Haandskriftet, netop ikke i Skaane, men ved det kongelige Kancelli. Sandsynligheden er derfor paa Forhaand langt større for, at Haandskriftet er bleven til ved Christian III's Hof i samme Kreds af unge Hof- og Kancelliembedsmænd, hvor ogsaa „Hjertebogen“ (skrevet 1553—55) hørte hjemme¹. Indholdet har da ogsaa et lignende Præg som „Hjertebogen“, er en Blanding af lyriske Viser og gamle Folkeviser.

Spørgsmaalet er nu, hvem der har ejet Visebogen. Som allerede omtalt mangler første Blad, der maaske som Titelblad har indeholdt Oplysninger desangaaende. Paa Grund af, at Steen Billes Navn staar skrevet paa en ret fremtrædende Maade i Visehaandskriftet, har det af Svend Grundtvig faaet Navnet Steen Billes Haandskrift², men, som Dr. Sofus Larsen har gjort opmærksom paa, er det ikke rimeligt, at Steen Bille har været dets Ejerman, da han kun har indskrevet en enkelt Vise. Tilsvarende gælder om hans Kusine Anne Skave³. Paa den anden Side kunde der være Grund til at formode, at Ejeren af Bogen paa en eller anden Maade, ved Slægtskabsbaand eller andet, har været knyttet til begge de to. Da nu Steen Billes eneste førnævnte Broder Jens Bille vides at have opholdt sig ved Hoffet 1555—59, samme Aarrække som Haandskriftet er skrevet, og en fra Tysk daarlig oversat Vise om Ditmarskerkrigen 1559 i Haandskriftet viser en Interesse, som netop vilde passe paa Jens Bille, der deltog i Krigen ved Hoffanen, ligger det nær, at det kunde være her, at Haandskriftets Ejerman skal søges. En Sammenligning mellem Jens Billes egenhændige Breve i Rigsarkivet⁴ og Hænderne i Visehaandskriftet giver da ogsaa virkelig det Resultat, at Hovedhaanden i Haandskriftet — vor ovennævnte paa Grund af sin skiftende Skrift udførligt omtalte XI. Haand — er Jens Billes. Han har da personlig indført ikke mindre end 36 Viser i Haandskriftet.

Jens Billes Haand begynder med Nr. 32. Hvorvidt han var

¹ Se min Undersøgelse om „Hjertebogen“ i Edda Aarg. 11.

² Navnet er først bleven knyttet til Haandskriftet af Sv. Grundtvigs Ven C. F. Ley 1844 i hans Haandskriftsbeskrivelse, nu i Sv. Grundtvigs Samlinger paa Dansk Folkemindesamling.

³ Ikke omtalt af Sofus Larsen.

⁴ Se Breve indgaaet til Kancelliet, Jens Bille.

Ejer af Haandskriftet, dengang de første 31 Viser blev indskrevet, bliver naturligvis usikkert. Hvad der tyder mod Ejerskifte er, at de to Hænder, der har skrevet Nr. 14—30, ogsaa træffes efter, at Jens Billes Haand er begyndt. Nr. 31 har samme Aarstal 1555 som Nr. 37, skrevet af Steen Bille. Hvis Haandskriftet oprindeligt har haft anden Ejerman, gælder det da sandsynligvis kun den Tid, de første 13 Viser indskrives, idet ingen af de der forefundne Hænder senere kommer igen. Det kunde synes paafaldende, at Indskrivningen netop af Nr. 13 er afbrudt midt i et Vers, og at der derefter staar to ubeskrevne Sider, rimeligvis er der dog blot ladet Plads til senere Indskrivning. Samme Visé findes fuldstændig afskrevet senere i Haandskriftet (Nr. 78).

Tidspunktet, da Jens Bille begyndte at skrive i Visebogen, var altsaa i 1555. Selv har han skrevet 1557 ved Nr. 57, og den sidste af Viserne med hans Haand, Ditmarskervisen, er underskrevet 1559. Af andre Aarstal i Haandskriftet kan nævnes, at Nr. 31 umiddelbart før Jens Billes Haand begynder, samt Nr. 37 skrevet af Steen Bille har Aarstallet 1555. Desuden har Nr. 80 og 81 begge Aarstallet 1558.

Om Jens Billes Liv kan ellers oplyses, at han er født 26. Jan. 1531 paa Varberg, hvor hans Forældre opholdt sig i Anledning af Forhandlingerne med Svenskerne. I sin Ungdom tilbragte han nogle Aar i Udlandet og studerede i Paris sammen med sin Broder Steen. Deres Hovmester under Rejsen var den senere Professor i Dialektik ved Universitetet i København Christiern Mortensen Morsing. Efter sin Hjemkomst finder vi ham som Hofsinde 1555 ved Christian III's Hof, og her opholdt han sig de følgende Aar. Det er her ved Hoffet at i hvert Fald Hovedparten af Visebogen er skrevet. Som Hofsinde tjente han ved Hoffanen i Ditmarskerkrigen straks efter Frederik II's Tronbestigelse og deltog saaledes i Kampene ved Meldorf og Heide, som begge omtales i Haandskriftets Ditmarskervise. Endnu samme Aar, 3. Dec. 1559, giftede han sig med Karen Rønnow, Datter af Ejler Rønnow til Hvidkilde, og Kongen holdt hans Bryllup paa Nyborg Slot. 11. Dec. s. A. udnævntes han til Lensmand paa Gulland, hvor han opholdt sig de følgende 10 Aar og gjorde sig fordelagtig bekendt ved sit Forsvar af Øen i Syvaarskrigen. Efter Krigens Slutning rejste han derfra og arbejdede senere med Driften af sine Godser. Allerede 28. April 1575 døde han, kun 45 Aar gammel, paa Billesholm i Skaane, som han selv havde ladet opføre.

Ligesom Broderen prises han af Samtiden for sin Lærdom¹. Lyskander, som i „De Billers Jensis Sønners 16 Aner och Slecte-Bog“ har givet hans og hans Forfædres Biografi paa Vers, skildrer ham som „vide forfaren y fremmede land, Begaffuen met lerdom oc høy forstand“.

Mens i Hjertebogen af 82 Viser kun de 21 er egentlige Folkeviser hørende til „Danm. gl. Folkeviser“, og i det noget yngre Haandskrift „Langebeks Kvart“ (1562—84) af 172 Viser kun 21 er „D. g. Folkeviser“, hører i Steen Billes Hskr. et lille Flertal til denne Art gamle Viser, idet af 88 de 48 hører til „Danm. gl. Folkev.“, de 33 til „Danske Viser“; endvidere er der 3 Skæmteviser, 3 Salmer og et fransk Digt². Dette er utvivlsomt et Udslag af Jens Billes personlige Smag og viser en vis Forkærlighed for den gamle nationale Digtning. Det er vist neppe en Tilfældighed, at det netop var hans Søster, Beate Bille — Tyge Brahes Moder — der som Dronning Sofies Hofmesterinde gentagne Gange — ganske vist paa Dronningens Vegne — opfordrede Anders Sørensen Vedel til at sende hende en Afskrift af hans Folkevisesamling, hvad der som bekendt resulterede i Udgivelsen af de 100 Viser (i 1591).

Vi har hidtil ladet den allersidste Vise i Haandskriftet helt upaaagtet. Den handler om Frederik II's Død 1589 og er indskrevet en Menneskealder senere end de øvrige Viser og længe efter Jens Billes Død 1575. Den er forsynet med følgende Underskrift: *Anno 89 iæoren mieckelszenn medt egeenn heendt*. Hvem Jørgen Mikkelsen er vides ikke. Muligvis er han identisk med den Jørgen Mikkelsen, der nævnes som Renteskriver 1569—76³, hvad der stemmer med, at Visen er skrevet med en øvet Skriverhaand. Sine sidste Aar levede han i Lund, hvor han var bleven forlenet med et Kannikedømme 1570. Han nævnes som nylig død 1598 ²⁶/₄. Selve den af ham indskrevne Vise er mærkelig nok i afpudset Form udgivet som Flyveblad 1589 og med Angivelse af Sognepræst til Finderup (Holbæk Amt) Mads Severensen som Forfatter⁴.

Hvorledes Haandskriftet er kommen til Karen Brahes Bibliotek vides ikke nøjere. Rimeligvis er det dog gennem Slægtsarv. Karen

¹ Da. Mag. 1. R. II, S. 183 (Erasmus Lætus).

² Af de af Jens Bille personlig indskrevne 36 Viser hører 19 til „Danmarks gamle Folkeviser“.

³ Se Kanc. Brevbøger.

⁴ Se Danske Viser IV, S. 79.

Brahe arvede en stor Del af sin Bogsamling fra sin Morfaders Søster, den lærde Anne Gøye, og dennes Søster var gift med en Sønnesøn af Jens Bille, medens en Broder var gift med en Sønnedatter af Jens Bille. —

Resultatet af Undersøgelsen bliver, at Visehaandskriftet for største Parten er skrevet ved Hoffet 1555—59¹ og har været ejet af Skaaningen Jens Bille.

Det er gængs Anskuelse, at det er Adelsdamer, vi har at takke for, at vore Folkeviser blev optegnet i gammel Tid. Det maa dog erindres, at medens det i 17. Aarh. virkelig er de adelige Damer, som skriver Visebøger, er derimod en Række af de danske Visebøger fra 16. Aarh. omvendt skrevet netop af Mænd eller paa Foranledning af Mænd. Det gælder saaledes Anders Sørensen Vedels Haandskrifter samt Hjertebogen, og som paavist her gælder det altsaa ogsaa om Jens Billes Haandskrift.

Vil vi spørge om Jens Billes Haandskrift er Afskrift efter skriftligt Forlæg eller direkte Nedskrift efter Tradition (Hukommelse eller Diktat), maa begge Dele vel anses for at være Tilfældet. Nogen Vejledning i den Henseende giver en Undersøgelse af Haandskriftets Forhold til andre os kendte Visebøger.

I følgende Tilfælde er der Sandsynlighed for skriftligt Forlæg, idet nærstaaende Paralleller haves i andre Visebøger:

Hskr. Nr. 3 (Danske Viser Nr. 65 d), 9 (Danm. gamle Folkev. Nr. 166 Aa), 10 (Da. V. 1 Aa; *samme Form benyttet i Rentzels Hskr. ejet af Vedel*). (11) (DgF. 307 C), 12 (Da. V. 188 Aa), 13 og 78 (DgF. 489 Aa). 25 (Da. V. 250 b), 26 (DgF. 345 Aa), 32 (DgF. 41 Ba, *samme Form benyttet af Vedel*), 34 (DgF. 9 A, *Opskrift af denne Form benyttet af Vedel*), 36 (Skæmteverse), 37 (Da. V. 238 b), 46 og 77 (DgF. 443 Aab), 49 og 79 (DgF. 250 Aab), 51 (Da. V. 124 c), 52 (Da. V. 132 Aa), 56 (Da. V. 260 Ba), 57 (Da. V. 204 Aa), 59 (Da. V. 80 Ab), (64) (Salme), 76 (Da. V. 224 a), 75 er en skodesløs og ufuldendt Afskrift af en „ordrig“ og „falsom“ litterær Bearbejdelse af Visen om Terkel Trundesøn (se DgF. 480 E). 82 (Salme), 83 (Salme).

Et særligt Bevis for Eksistensen af skriftlige Forlæg er Hskr. Nr. 77—79, hvilke Viser i nærbeslægtet Form øjensynlig efter samme Forlæg findes tidligere i Hskr.

I andre Tilfælde er der Mulighed for Antagelse af Optegnelse direkte efter Tradition.

¹ Hoffet holdtes som bekendt snart i København, snart paa de kgl. Slotte i Provinsen, særlig i Kolding. Ogsaa Kancellisekretærene ledsagede jævnlig Kongen paa hans Rejser.

En Række Viser giver Haandskriftet os i ellers ukendte Særformer:

1 (DgF. 86 B), **4** (DgF. 258 A), **5** (DgF. 333 A), **6** (DgF. 84 A), **7** (DgF. 332 I), **8 b** (Da. V. 85 C), **17** (Da. V. 163 A), **19** (DgF. 225 K), **20** (DgF. 60 A), **27** (DgF. 471 B), **28** (Da. V. 68 C), **30** (DgF. 400 B), **33** (DgF. 158 A), **35** (DgF. 145 E), **38** (DgF. 172 A), **40** (Skæmteverse), **41** (Skæmteverse), **42** (DgF. 440 A), **43** (DgF. 473 C), **44** (Da. V. 63 A), **47** (DgF. 354 A), **48** (DgF. 506 A), **50** (DgF. 10 E), **53** (Da. V. 209 A), **54** (Da. V. 180 B), **55** (Da. V. 73 A), **58** (DgF. 289 B), **60** (DgF. 80 A), **61** (DgF. 448 A), **62** (DgF. 21 A), **63** (DgF. 46 A), **65** (Da. V. 259 C), **66** (DgF. 507 A), **67** (DgF. 444 A), **68** (Da. V. 229 C), **69** (Da. V. 79 A), **70** (DgF. 513 A), **71** (Da. V. 208 B), **72** (DgF. 377 A), **73** (DgF. 432 A), **74** (DgF. 149 B), **80** (DgF. 128 C), **81** (DgF. 306 C), **85** (Da. V. 139 B), **86** (DgF. 378 C), **87** (Da. V. 26 A).

Undertiden er Visen os overhovedet kun kendt gennem dette Hskr.:

2 (DgF. 359), **8 a** (Da. V. 87), **14** (Da. V. 144), **15** (Da. V. 175), **16** (Da. V. 199), **18** (Da. V. 262), **21** (Da. V. 176), **22** (Da. V. 140), **23** (Da. V. 263), **24** (DgF. 505), **29** (DgF. 202), **31** (DgF. 169), **45** (DgF. 134), **84** (Da. V. 17).

Haandskriftet staar i det hele ret isoleret. Det har efter sin Afslutning ført en ubemærket Tilværelse, da det ikke synes benyttet hverken af Vedel eller af de mange Visesamlere i 17. Aarh.

KULTUR OG FOLKEMINDER

YRSA OG ROLV KRAKE

Axel Olrik formoder, at Rolv krake har faat sit tilnavn fordi han var liten av vekst. Der kan, sier han, ha ligget noget skjemtende i navnet, da det sædvanlig, naar det er brukt om en person, betyr „en lille kraftløs skikkelse, en vantrevning“. Ordet *krake* betyr ogsaa „vantrevent og krokøt træ“ og „ussel, utmagret hest“. „Den eneste af disse betydninger som lader sig eftervise på dansk grund er i Skåne om den usle og udmagrede hest“¹. Ved første öiekast synes det derfor rimelig, at man ved navnegivningen har gaat ut fra denné betydning av ordet, men helt sikkert er det jo ikke. Betydningen „ussel, utmagret hest“ forutsætter vel, at man paa dansk grund ogsaa har kjendt betydningen „krokøt, vantrevent træ“. Det er vel ikke ganske umulig, et man har gaat ut fra denne, vistnok ældre, betydning. Vi skal i det følgende søke at finde ut hvilken av disse to betydninger ökenavnet forutsætter.

For at finde vei frem til svar paa spørsmålet, vil vi først se litt paa navnet *Yrsa*, som bæres av Rolv krakes mor. Dette er et ganske enestaaende navn, ellers ukjendt i det hele skandinaviske navneforraad. Olrik formoder, at det ikke er av hjemlig rot, men av latinsk *ursus*, „björn“. Han sier:

„Hvis der i tiden omkring år 500 har levet en kvinde i det danske kongehus av navnet Yrsa (i urnordisk sprogform Ursiö), kan hendes byrd ikke søges blandt Danerne eller andre Østersøfolk. Hun må stamme fra et af de germanske folk på Romerrigets grænse. Snarest vil man søge hende blandt Frankerne. Her findes dannelserne på Urs- talrigst. Her finder man netop det til Yrsa svarende mandnavn Ursio, som ellers er ganske ukendt.“²

Yrsa skal altsaa være en historisk person og det er navnet som skal bevise det. Noget andet bevis findes visst ikke. Sagnet om hende er visselig ikke av en saadan art, at det vækker tiltro til hendes tilværelse. Olrik sier selv at „der er ingen grund til at opfatte Rolvs fødsel i blodskam som en virkelig begivenhet“³. Naar dette er et sagn, hvad blir der saa igjen? Kun det faktum at et sagn knytter navnet *Yrsa* til Helge og Rolv krake.

¹ Danmarks Heltedigtning I, s. 185. ² Ibid. s. 153. ³ Ibid. s. 155.

Sproglig kan *Yrsa* forklares av *Ursiō*, svarende til et frankisk mandsnavn *Ursio*, en avledning av latinsk *ursus*, „björn“. Der er visst ingen lydige vanskeligheter iveien for en saadan etymologi. Men navnet kan likesaa godt være av hjemlig rot.

Sagnet fortæller, at Helge paa en av sine reiser voldtog en kvinde, Olof eller Thora, og at frugten av sædelighetsforbrytelsen var en datter som fik navnet *Yrsa*. Rolvssagaen sier at Olof hadde en hund som bar dette navn, og at hun av ærgrelse gav barnet navn efter hunden.

Mange aar senere kom Helge til samme kyst hvor han hadde voldtat Olof (Thora). Denne gang fandt han en straalende skjön gjæterpike, som han bortførte og giftet sig med. Først efterat hun hadde født ham sønnen Rolv, fik han klarhet over at han hadde egtet sin egen datter. Rolv var altsaa født i blodskam. Det var dette blodskamsbarn som fik økenavnet *krake*.

Yrsa og *krake* hører til samme forestillingskreds. Som økenavn er *krake* overført til Rolv fra betydningen „ussel, utmagret hest“. *Yrsa* maa oprindelig ha været **Hryssa*, samme ord som **hryssa* (**hrussiō*), „en hoppe“, meget brukt ialfald i nyere tid i Norden som nedsættende benævnelse paa en kvinde¹. Omkring aar 800 eller kanskje litt senere i urdansk er *hr* i fremlyd smeltet sammen til en *r* uten stemmelyd, en lyd som i runeindskrifter tildels betegnes med *Rh*². **Hryssa* er altsaa først blit til **R(h)yssa* og saa ved konsonantomsætning (metathese) til *Yrsa*. Da man ikke længere følte nogen sammenhæng mellem personnavnet og hoppebenævnelsen, var en rettelse til **ryssa* eller **hyrsa* ganske utelukket.

Yrsa danner bokstavvim hverken med *Helgi* eller med *Hrólf*, men oprindelig har det altsaa gjort det, og dette er da i den bedste orden. Man vil erindre hvor fremtrædende *H*-staven er i denne navnegruppe³.

Om *Yrsa* har vi kun et sagn og navnet er en del av sagnet. Det er ut fra sagnet man skal forklare hendes navn. Det samme gjælder for tilnavnet *krake*. Det er voldtægts- og blodskamsmotivet som har git stötet til baade navn og tilnavn.

Den som først forklarte *Yrsa* som hundnavn kjendte visst ikke nogen hund som het *Yrsa*, men han vidste godt, at slike börn gav man økenavn. Man kan tænke sig, at han ikke kjendte noget mere nedsættende end et hundnavn og at han derfor har gjættet, at *Yrsa* maatte være et saadant.

I sagaen om Ragnar lodbrok fortælles at da Ragnar holdt bryllup med Kraka, vilde denne at de skulde dele seng sammen i tre nætter „förend de dyrket de hellige guder“. Dette vilde Ragnar ikke gaa ind paa og med vold fik han sin vilje frem. Det gik som Kraka frygtet. Gutten som blev født fik varigt mén: han hadde brusk istedet for ben og derfor fik han tilnavnet *beinlauss*. Ivar er en historisk person, bekjendt især for sine bedrifter i England i den sidste halvdel av det niende

¹ Jfr. norsk *ryssa*, Torp, Nynorsk etymologisk ordb. ² Jfr. Noreen, Gesch. d. nord. Sprachen, 3. ausg., s. 13 og 16. ³ Jfr. Schütte, Vor mytiske kongerække, s. 22.

aarhundrede, men der er intetsomhelst bevis for at tilnavnet er historisk¹. Det er at forklare paa samme maate som Rolvs tilnavn *krake*. Baade Rolv og Ivar var ifølge sagnene frugter av sædelighetsforbrytelser. I det virkelige liv faar saadanne barn ofte ökenavn og det samme er ogsaa tilfældet i sagnets verden.

Man har formodet, at Aslaug har faaet navnet *Kraka* fra eventyret om den stygge kjerringdatter². Det forekommer mig langt mere sandsynlig, at han har faaet det fra lausunge-motivet. Hun er nemlig en datter av Sigurd Favnesbane og — Brynhild! Olrik kalder dette „en raa omdannelse af oldtidssagnet“. Det kan saa være, men „omdannelsen“ er ialfald meget gammel, At netop en fuglebensævnelse blev valgt, kan maaske ha sin grund deri, at navnet *Kraka* er ældre end *Aslaug*. I Saxos verket heter hun nemlig ikke *Aslaug* men *Svanlaug*. (Kanske dette er en variation av et ældre *Svanhild*, som i en anden del av Sigurd-sagnet er navn paa Sigurd Favnesbanes datter med Gudrun.) *Svanlaug var altsaa en frugt av ulovlig elskov — og saaledes blev „svanen“ til en „kraake“!

Bakom alle disse tilfælder kan vi skimte litt folketro og navneskik. 1) Barn födte i blodskam eller voldtægt lider av en eller anden legemlig fejl: Ivar beinlauss, Rolv krake(?). (Dette staar i strid med en lov som synes at gjælde i heltedigtningen: Blodskamsbarnet blir en straalende helt³: Rolv krake, Sinfjotle.) 2) Barn av ulovlig elskov (blodskam, voldtægt, o.s.v.) faar et nedsettende navn eller tilnavn: Yrsa, Rolv krake. Kraka, Ivar beinlauss⁴.

Vi vender tilbage til Yrsa og Rolv krake. Det er efter naturens orden at en hoppe er mor til en hest. Det er da meget usandsynlig, at ökenavnet *krake* er opstaat i Rolvs levetid; ældre end blodskamsmotivet er det visst ikke. Om mulig endnu mere usandsynlig er det, at der omkring aar 500 har levet en dansk dronning med navnet *Yrsa* (**Hrussiö*), mor til en „krake“. Vi maa vise hende ut av Danmarks Riges historie. I Danmarks sagnhistorie vil hun dog altid beholde en fremtrædende plads⁵.

Gettysbury, Pa., September 1923.

S. N. Hagen.

¹ Jfr. Storm, Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie, s. 96. ² K. Liestøl, Maal og minne, 1917, s. 107.

³ Olrik, Danmarks Heltedigtning I, s. 155 ff. ⁴ Sagnet om Kraka og Ivar beinlauss er kanske opstaat under paavirkning fra det om Yrsa og Rolv krake. ⁵ (Jeg bemærker, at formen *ors*, *örs* jo er indkommen i dansk i middelalderen i betydning „stridshest“ eller „dysthest“ fra mnt. (også mht. har formen *ors* v. s. af *ros*). Skulde ikke en oldsaksisk form *yrsa* være tænkelig? Den findes vist ikke. *Rh* har vi allerede på Vatn-stenen (vist fra o. 700), men ganske vist *hr* betydelig senere på norske runestene (og på Kirkebø-stenen på Færøerne). Vatn-stenens skrivemåde kan dog næppe forstås anderledes end at *yr* er blevet *hr* (eller ustemt *r*). Om oversættelsen og den reale forståelse af verset i Ragnarssagn mener jeg der kan tvistes. Finnur Jónssons oversættelse er ret neutral; Magnus Olsens, som Hagen følger, lægger vist mere ind, end der ligger i ordene. *M. Kr.*)

OM GALDERSANGE

Ivar Lindquist: *Galdrar*. Göteborg 1923. (VI + 193 Sider).

Den unge svenske Forskers Bog falder i to Afsnit; det første afhandler de to oldtyske Tryllekvad fra Merseburg i Haandskrift fra 10de Hundreenaar, især deres Versemaal; det andet giver, støttet til det vundne metriske Udbytte, en ny Tolkning af en urnordisk Runeindskrift fra Blekinge; hvor interessant denne end er, skal Anmelderen dog her ene holde sig til første Afsnit. Her foretager Forfatteren et Opgør med dem der vil se kristne Motiver, hedensk tillempede, i det „2det“ Merseburgkvad (Msb. 2) om Balders Foles Fodrid, — eller endog i det „1ste“ (Msb. 1) om Kvinderne der binder og løser Fangebaand¹. Interessen for Trylleformlers Stil og Historie lokker een der hverken er Metriker eller Eddaforsker til at gøre nogle Bemærkninger af almindelig Art om Hovedtræk i Dr. Lindquists interessante og fornøjelige Arbejde.

Forfatteren, der bygger videre paa Fr. Löfflers metriske Undersøgelser, paaviser baade i Eddaen, i oldengelske Trylledigte (Hskrr. fra 11te Hdr.) og i de to Msb. et særligt Versemaal, som han kalder Galderform, og som utvivlsomt var yndet ved „Galder“; de gamle Tryllevers blev „galeet“ eller skreget frem. Et nordisk Eksempel, omsat i nydansk. Lydform (gol o: galed; rigt o: magtfuldt; bidsk o: som „bider“, virker):

Rigt gol Oddrun, ramt gol Oddrun
(bidske Galdre for Borgny).

B. laa i Barselseng, og O. hjalp hende ved sine Galdre. Her er, viser Forf., tre Slags Rim: 1) Fuldrim o: Gentagelse af samme Ord („gol Oddrun“); 2) Tankerim (de parallelle Udtryk „rigt“ og „ramt“; 3) Stavrim (o i „rigt“ og „ramt“); i den oprindeligste Skik manglede Stavrimet. I Msb. 1 har vi Galderform i Linierne med de tre „somme“ (se Anm.). De minder meget om et Par fortællende Eddavers, der omtaler en magisk Handling:

Sumir úlf sviðo, sumir orm sniðo,
sumir Gotthormi af gera deildo

o: Somme (Mænd) svided Ulv, somme snitted Orm, somme tildelte G. af Kødet. Ogsaa Msb. 2 frembyder Galderform, endda i to Vers. (Der er ikke Tale om, at alle Verslinier i Galder skulde være „galderformede“, kun om at indenfor Galder hører Formen hjemme.)

Forf. slutter nu: Msb. 1 og 2 maa paa Grund af deres delvise Galderform stamme fra Tider da Galdergalen stadig var livskraftig, altsaa maa de være digtede længe før 10de Hundreenaar, i Hedenskabet Blomstringstid, da Indvirkning af „kirkelige Signerier“ endnu var utænkelig.

¹ Om Msb. 2 se D. St. 1916 s. 189. — Msb. 1: *Eiris saxun idisi, sazun hera duoder — suma hapt heptidun, suma heri lezidun — suma clubodun cuonio (< -ie?) uidi — insprinc haptbandun, inuar uigandun (< wigbandun?)*. Forf. oversætter (stedvis ret betænkeligt): Først sad der fornemme Møer, der sad huldrige derefter, somme bandt Baand, somme sinked Hæren, men somme løste djærve Mænds Lænker (Vidjer); spring fra Fængselsbaandene; fly fra de stærke Baand!

(Fra c. 900 haves i Hskr. fra Trier en Prosasignelse om Stefans Fole, som Jesus signer; den kan altsaa ikke være Forbilledet). I Hedenskabets Undergangstid forsvandt Galdergalen som musikalsk Fænomen, og dermed blev Stiltypen uproduktiv.

Eitsteds i Verden — det indrømmer Forf. — holdt rigtignok Galderdigteri sig ind i Folkets kristne Tid, nemlig paa Island, hvor der haves Trylledigte delvis i Galderform endnu fra Slutningen af Middelalderen. Jeg forstaar ikke ret, at Forf. paa samme Side paa det strængeste kan forbyde Tyskere i 10de Hundrebaar at digte Linier i Galderform. Kender vi saa nøje Graden af den gamle Sæds Modstandskraft i hine ellers ret dunkle Tider? — Men selvom Msb. var endog et halvt Tusendaar ældre end 900, saa var der alligevel Mulighed for, at kristne Naboer i Syd kunde have ydet Gotonerne et Stilmønster i Maaden at besværges Magterne paa (nemlig ved Fortælling om hellige Kure i Fortiden). Forf. tror for Resten selv, at en blekingsk Runeindskrift, som han sætter til 6te Hundrebaar, røber kristelig, endda rent kirkelig, Paavirkning, nemlig ved sin Liniedeling, der tager Hensyn til Indholdet: de indvandrede Heruler; som formentlig ristede disse Runer, havde nede i Syden — tænker han sig — set Bibelhaandskrifter med samme „rationelle“ Liniedeling. „Vi har mange Eksempler — siger Forf. her — paa, at Nordgermanerne forstod at tillempe en ny Kulturvinding efter deres stærke Egenart.“

I „Galderform“ skulde der altsaa kun kunne digtes saa længe Hedenskab og Galderskriget var i fuldt Flor. Til den ene Side ser Forf. dette Virkemiddel med dets Fuld- og Tankerim som noget saare udbredt i svunden Tid; han paaviser det i oldindisk og formoder det i græsk og latinsk Trolddom, ja i Sprog udenfor vor Æt. Til den anden Side er han — saa vidt jeg kan se — tilbøjelig til at opfatte den gotonske Galderdigtning som udviklet til en særlig Kunst indenfor Digtformerne, Galdermestres (og Runeristeres) Eje, med mærkelige Ligheder i Enkeltbehandlingen hos de forskellige Folk. En Lægmand faar det Indtryk, at noget fagmæssig kunstfuldt, udover almindeligt Versemaals Krav, har Galderformen ikke¹. Der er altsaa, foruden Stavrim, Fuld- og Tankerim. Stavrimet kan mangle, men hører jo isøvrigt med i al gotonsk Digtning: Hvor der er Fuldrim, skulde det vel egentlig gaa til med Hekseri om der ikke ogsaa indfandt sig Tankerim: er det Udsagnsordet som gentages, saa bliver Grundled eller Genstand parallelle o.s.v. Det egentlig afgørende synes da ene at være Fuldrimet o: højtidelig Gentagelse af ett eller flere Ord. Og mon dette simple gammeldags Virkemiddel brugtes alene ved Galder, mon ikke fra gammel Tid tillige indenfor lyriskpræget Digtning, særlig Læredigtet; og ogsaa i rent episk Sammenhæng? Det forekommer Lægmanden, at Eddaen, især vel Hávamál, bringer adskillige Eksempler paa „Galderform“, hvor der skal meget god Vilje til at finde nogetsomhelst magisk. Et Sted i Vølvespaa, der i Bygning minder meget om Skildringen af Gudernes Galdren i Msb. 2 (det er Vqlusp. Str. 5 „Sól þat né vissi“ o.s.v.) bringer Forf. til at smage af Magi ved at under-

¹ Vi ser bort fra det særnordiske „Galdralag“, af hvilket Forf. s. 10 giver sin Definition.

strege, at Ordene udsiges af en Troldkvinde som skuer ind i „ett tidløst fjärran“; men det gælder jo hele Vølvespaa fra Ende til anden.

Indenfor Hovedtypen maa vel, efter Sagens Natur, visse Variationer komme oftere igen, saa at Ligheder i den særlige Udformning af Galdervers hos de forskellige gotonske Folk ikke kan overraske. Den stærke Lighed mellem de tre „sumir“ i det ovenciterede Eddavers og de tre „suma“ i Msb. 1 er til syvende og sidst vel snarere trylleteknisk end versteknisk begrundet: visse magiske Handlinger tænktes foretagne af tre Grupper med fordelte Roller.

Skulde nu nødvendig Fuldrimet, dette simple Virkemiddel, dø ud indenfor magisk Digtning, fordi muligvis selve Galderskrivningen gik af Mode? — (At det normale oldgotonske Vers holdt sig livskraftigt ned i kristen Tid, vidner jo med Eftertryk Digtet Heliand fra 9de Hundredaar om; det synger i Stavrim om Kristus og hans Mænd).

Den kristne Kirke, hvis Signerier efter Forf.'s Mening tog Livet af Galderformen, nyttede for Resten selv, efter ringe Evne, det samme Udtryksmiddel, Fuld- og Tankerim, i sin Magi, nb. i Prosaform. „Signe ham Gud, signe ham Kristus“, signes der i 10de Hundredaar. Og senere: „Ved Gud den levende, ved Gud den sande, ved Gud den hellige.“ „Kristus sejrer, Kristus raader, Kristus hersker.“ „I Navn Faderens jeg søger dig, i Navn Sønnens jeg finder dig, og i Navn Helligaandens plukker jeg dig.“¹ Selvom saa Tyskerne aldrig havde kendt „Galderform“ før, saa kunde de, om galt skulde være, lære dens Princip her.² — I senere Folkevisestil har f. Eks. det kendte „Sejr i din Haand, Sejr i din Fod, Sejr i alle dine Ledemod“³ magisk Indhold og Galderform. —

Til Indholdet af Msb. 2 mener Forf. at have fundet en Hentydning i nordisk Myte, hvad hidtil ikke er lykkedes: Guden Frøs Hest hedder den „Blodighov'ede“, formentlig Rest af en Myte om at Frugtbarhedsgudens Hest engang fik en Skade i Foden — „just hvad Folkloristerne med sejrssikker Mine har efterlyst, som de troede, forgæves“. (Forf.'s egen, lyse og frejdige Bog giver helt igennem det bestemte Indtryk, at han med sit Ordvalg her ikke tilsigter at udmale noget uklædeligt). Vi noterer med Interesse denne Mulighed og gør blot i Forbigaaende dén pedantiske Bemærkning, at Msb. 2 vil læge Forvridning (renki), ikke just et blodigt Saar. I Galderens Slutning vil jeg heller ikke med Forf. og andre oversætte „hvad enten det er Ben- eller Blod- eller Ledvrid“, men „baade-og-og“: naar Foden vrides, kommer baade Knogler og Aarer og Led fra hinanden, og Galdren sætter med Ordene „Ben til Ben, Blod til Blod, Led til Led“ omhyggeligt det hele sammen; „Blodvrid“ betegner næppe ydre Bløden. Løvrigt har Forf. Ret i, at Fortællingen, være sig hedensk eller kristelig, kan være frit opfundet, uden at nogen Myte eller Legende fortalte om et helligt Vrid.

¹ „Signet illum deus, signet illum Christus“. „Per deum vivum, per deum verum, per deum sanctum“. „Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat“. „In nomine patris quero te, in nomine filii invenio te, et in nomine spiritus sancti te carpo“.

² Jeg vilde formode, at de tre Led med søse i Msb. 2 samt Forf.'s oldengelske Paralleler s. 46 snarest er galderformet Prosa, ikke Verslinier.

³ Svend Vonvedvisen, jfr. Danm. Tryllefm. Nr. 862.

Overfor Msb. 1 rammer Forf.'s Paastand, at de to første Sæt Kvinder begge virker til Skade, mens det sidste virker imod dem, sikkert det rette. Og han har utvivlsomt ogsaa Ret i, at der ikke er noget kristent ved dette Digt. Men jeg tror ikke, det lader sig skille fra den sen-antikke latinske Formel om de tre Møer, af hvilke to vinder sammen, den tredje ruller op. De to Merseburggaldre turde da blive Vidnesbyrd om to Kulturstrømme sydfra, Antik og Kristendom (den første kom hovedsagelig sammen med den sidste); men de vidner i saa Fald ogsaa om Gotoners Evne til at omstøbe noget nyt (den episk-magiske Digtning) „efter deres stærke Egenart“.

F. Ohrt.

LÆGEBØGER

Evald Tang Kristensen: *Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket*. Viborg 1922.

Paa det Tidspunkt af Livet, hvor en anden vilde være glad ved at kunne stave sig igennem det nødtørftigste af en Avis og ved at sidde stille hen i Kakkellovnskrogen, udgiver Tang Kristensen Bøger, læser Haandskrifter og udsender en Materialsamling, der vil blive af stor og varig Betydning for den Side af Kulturhistorien, der kaldes Folkemedicinen. Ja han gør mere end det, for med sin Bog knæsætter han Begrebet som et folkloristisk Speciale, ganske i Modsætning til en nu afdød, saare fremragende, dansk Folkemindeforsker, der erklærede, at en Folkemedicin ikke eksisterede, alt var Folketro og kun det. Det er dog ikke nogen fuldstændig „Dansk Folkemedicin“, Tang Kristensen har samlet, men en udmærket Begyndelse, en Indledning til yderligere Indsamling og en Opfordring til Bearbejdelse af det fremlagte meget betydelige Materiale.

Metoden har været den, at udskrive Anvisninger og Raad fra en Mængde Husraadsbøger, „Kløgtebøger“, som de hed i ældre Tid. Kun en ringere Del er samlet fra Folkemunde og Materialet er saa godt som udelukkende jysk. Forfatteren gør selv opmærksom paa, at Husraadsbøger fra Øerne ikke har været ham tilgængelige. Der er dog nok af dem; baade i Dansk Folkemuseum og i Medicinsk-historisk Museum findes nogle, og havde nogen haft en Anelse om at den nærværende Bog var under Udarbejdelse, var de sikkert blevet stillet til Raadighed. Men selv om de var kommet til, var Stoffet dog ikke blevet tilstrækkeligt til en samlet Fremstilling af de overtroiske Kure. Det er langt fra alt, der er blevet nedskrevet, og meget findes gemt paa afsides Steder. Medicinske Synspunkter anlægges ofte, hvor man mindst skulde tro det, og man vil ikke kunne danne sig nogen Forestilling om hvad der mangler, før en eller anden giver en samlet Oversigt over hvad der er kendt.

Bogens otte Kapitler begynder med nogle ledsagende Ord, der slutter sig til en Indledning, i hvilken man faar at vide, at det Helveskovske Manuskript danner det Midtpunkt, om hvilket de andre Haandskrifter grupperer sig. Det er skrevet af Folk af alle Stænder, adelige og uadelige, lærde og læge. Allerede heraf kan ses, at det meddelte ingeniunde er at opfatte som en særlig Bondemedicin. Bønderne har ikke fundet paa disse Raad, men lejlighedsvis ændret dem efter det praktiske Livs Behov; deres Rolle har derimod været at bevare dem, og dette har de

gjort Slægt efter Slægt fra ældgammel Tid. Vil man endelig tale om Skabere, saa staar alle Klasser ens, for Folkemedicinens Kærne stammer fra en Tid, der ligger forud for al Klasseinddeling, og den har i sig optaget Momenter fra hver følgende Kulturperiode, baade Dele af de vekslende religiøse Strømninger og fra den officielle Medicin. Hver medicinsk Skole, hver ny Teori om Oprindelse og Aarsag til Sygdom har afgivet sit, og vi finder Spor af assyriske, græske, romerske og kristne Religion Side om Side med ganske hedenske Forestillinger. Naturligvis har ogsaa hvert Land spædet sit til, men som Regel er den nationale Indsats ringe, omend der altid findes et karakteristisk Islæt fra hvert Land, betinget af de Naturforhold, som Indbyggerne lever under. Følgen af disse Forhold er at man kan skille alt det fremmede ud og naa til en saare primitiv Lægekunst, saaledes som den udøvedes længe før historisk Tid, den Gang da hele Naturen var befolket dels af venlige, dels af fjendtligsindede Vætter, samtidig Menneskets Værnere og dets Angribere. Det er netop dette, der interesserer Lægen, der ingenlunde (som Tang Kristensen siger) er en Fjende af disse gamle Raad, men som blot i dem ser et Mittel til at lære de animistiske Anskuelse at kende og derved at komme det primitive Menneske paa nærmere Hold, samtidig med at Analysen bringer et lærerigt Gennemsnit gennem mange Kulturperioders Tankegang.

Tang Kristensen, der staar lige fjernt fra den moderne og fra den gamle Lægekunst, viser selv noget af dette i sine Spørgsmaal i Indledningerne. Han undrer sig over 9-Tallets hyppige Optraeden i Formlerne og over at Indsamlingerne af Frø og Blade skal ske til bestemt Tid og fremholder netop derved nogle Enkeltheder, der illustrerer det her sagte og er af fremragende Betydning for Forstaaelsen. Tallet 9 hører som bekendt — det er banalt at skrive det her — sammen med 3, 7 og deres Multipla til de fra Assyrier og Babylonier arvede magiske og hellige Tal. Tidspunktet for Indsamling af Droger fastsættes i Folkemedicinen under Hensyn til mange Sider. Først og fremmest regnes der med Dæmonernes Sværmetider, Jævndøgn, Valborgsnat, St. Hans Nat, Foraars-tid og Efteraarets Indtræden, Dagene før Saatid og lige efter Høsten; dernæst efter Kalenderaarets Begyndelse og Afslutning (Sylvesternat, Nytaarsdag), sjældnere findes 1. Marts eller Dagene deromkring angivet, Tidspunkter, der viser Afstamning fra romersk Medicin, idet Aaret regnedes fra den angivne Dag. I ny Tid spiller ogsaa de katolske Helgendage en ikke ubetydelig Rolle. Tidspunktet i Døgnet spillede ogsaa ind. Midnattimen, da alle Dæmoner var løse, blev foretrukket, og Maanen med sine skiftende Faser fik en mægtig Betydning for Liv og Død, for Helbredelse og Sygdom; den var jo Kilden til Vækst, naar den tog til og man svandt hen, naar den tog af. Rent praktiske Observationer bragte Mennesket ind paa at fremskaffe Midlerne paa det Tidspunkt, da de var kraftigst. Elsdyrets (og Hjortens) Klov, der brugtes mod Ligfald, samledes — for blot at nævne et Eksempel — i Fruerdagene, der falder sammen med Dyrets Brunstid, og naar Tang Kristensen spørger, hvorfor Agern skal samles ved Mikkelsdag, er Sammenhængen rimeligvis den, at man har vidst, at Agern kun duer tidligt paa Efteraaret, naar de er friske. Der-

for fæstnede man Indsamlingen til den almindelige Fardag, som Gud og Hvermand kendte.

Et andet Sted spørger Forfatteren, hvorfor et Bøgetræ i Skoven er bedre og brugeligere end et fra Haven, og han rører atter der ved et fundamentalt Punkt i det folkemedicinske System: Überørtheden. Det ikke at have været i Kontakt med Mennesket, hverken ved Berøring eller ved dets Blik eller Tale, er en Betingelse overfor Dæmonerne, hvis en Kur skal lykkes. Det gælder den udøvende saavel som Midlerne. Hvis der foretages en Offring — og Offerrudimenter genfindes i en utrolig Mængde folkemedicinske Skikke — skal den ofte foretages i nøgen Tilstand, og er det et Dyr, der anvendes, skal dette være saa uberørt som muligt, derfor bruges ofte ufødte eller nyfødte Unger, der altsaa ikke er kønsmodne. Hyppigt ser man ogsaa, at Dyret skal være ungt og det nævnes i Forbindelse med Drengbørn, Jomfruer eller andre uberørte Personer. Grænsen sættes ikke sjældent ved 15 Aar. Desuden skal det ofrede Dyr være af særlig Art og Udseende. Naar Tang Kristensen spørger, hvorfor en Kat skal være jævnlødt og i Paranthes tilføjer „af samme Lød“, saa tror jeg en rigtigere Forklaring vilde have været „af ensartet“ Lød, for de Dyr, som anvendtes paa en eller anden Maade mod Dæmonerne, skulde være ensfarvede, hyppigt sorte, sjældnere røde eller hvide. Baade sort og rødt er de underjordiskes Farve og fra en Tid, der ligger langt forud for vore Hekse, der afbildes med en sort Kat paa Skulderen, var dette Dyr, den sorte Høne, Kalv og Hund enderverdenens Repræsentanter. Ved den røde Farve kommer et nyt Moment til, den afværger det onde. Det omtales i Mosebog II, 26, 14, at Indgangen til Teltet skulde dækkes af et rødt Vædderskind, hvorved Dæmonerne hindres i at komme ind. Rødt som Beskyttelse genfindes overalt. En rød Traad med 9 Knuder bruges i Wärend som Middel mod Skæver. Amuletter trækkes paa en rød Traad (Østrig). Røde Baand bindes om Halsen paa Børnene og om Horn og Hale paa Koen. De smaa Poser, i hvilke magiske Medikamenter lægges, og som bindes paa Brystet, sys af rødt Silketøj, og endelig regnes de Sygdomme, der viser sig ved rødt Udslet, f. Eks. Rosen, i særlig Grad at skyldes Dæmonerne; Djævelen selv kaldes jo ogsaa røde Anders. Fra tysk Side er det endda hævdet, at de mange røde Baand paa Nationaldragterne oprindelig har været tænkt som Beskyttelsesmidler.

Der er ingen Mulighed for i en Anmeldelse at fremdrage alle de Ting, der har Interesse, og jeg maa lade meget ligge. Tang Kristensen peger ogsaa paa Betydningen af Jorden som folkemedicinsk Kurmiddel, og det vilde have været fristende netop at tage dette Emne op. Det viser jo mere tydeligt end mange andre, hvorledes Kristendommen har omformet den oprindelige hedenske Tankegang, men jeg skal gaa det forbi. Maaske bliver der Lejlighed til at tage det op en anden Gang. „Gamle Raad“ skal nok blive anvendt af de interesserede, og mangen Artikel vil blive skrevet paa Grundlag af denne gode Materialsamling. — Tang Kristensens Angreb paa Lægerne skal jeg ikke komme nærmere ind. paa.

J. W. S. Johnson.